

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**İSLAM TARİHİNDE SOSYAL VE SİYASİ HADİSELERDE
DİNİ REFERANSLARA YAPILAN ATIFLAR
(M. 610-680)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve CEYLAN

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

Ankara, 2022

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**İSLAM TARİHİNDE SOSYAL VE SİYASİ HADİSELERDE
DİNİ REFERANSLARA YAPILAN ATIFLAR
(M. 610-680)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve CEYLAN

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Cafer ACAR

Ankara, 2022

ONAY SAYFASI

Merve CEYLAN tarafından hazırlanan “İslam Tarihinde Sosyal Ve Siyasi Hadiselerde Dini Referanslara Yapılan Atıflar (M. 610-680)” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oyçokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvanı / Adı Soyadı	Kurumu	İmza
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Cafer ACAR Kabul ☐ Red ☐	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN Kabul ☐ Red ☐	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Jüri Üyesi: Doç. Dr. Muhammed OKUDAN Kabul ☐ Red ☐	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	

Tez Savunma Tarihi: 28.01.2022

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

Merve CEYLAN

TEŞEKKÜR

Tez çalışmam boyunca bana yol gösteren, destek veren, emeklerini esirgemeyen, beni yüreklendiren ve fikirlerimi önemseyerek çalışmamı özveriyle takip eden kıymetli hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. Cafer ACAR'a ve ders dönemimden itibaren bilgisini ve desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Mustafa Özkan'a teşekkür ederim. Ayrıca görüş ve önerilerinden istifade ettiğim sayın hocam Ar. Gör. Aygün Yılmaz Uzunöz'e teşekkürü bir borç bilirim. Tahsil hayatım boyunca benden desteklerini esirgemeyen cânım ailem ve dostlarıma, bilhassa manevi kardeşim Hatice Çerçi'ye sonsuz teşekkürler.

İTHAF

*Yakın zamanda kaybettiğim,
sevgi ve kıymetini daima yüreğimde hissettiğim
biricik dedemin aziz hatırasına...*

ÖZ

Din, insanlık tarihinin bir olgusudur ve bu olgu insanlığın temel düzlemini oluşturan bir çizgi halinde günümüze kadar uzanmıştır. İnanç değerleri, toplumları şekillendiren araç olarak insanoğlu tarafından hayatlarının her alanında kullanılmıştır. Kullanılan bu değerler, sosyal ve siyasi alanda etkin rol oynarken; yöneticiler ve halk dini çatı altında ilahi referanslardan destek alarak söz ve davranışlarına güç kazandırmışlardır. Din, dinin oluşturduğu iklimde yaşanır. İslam tarihinde Risâlet Dönemi ile başlayan bu iklimde, çeşitli hadiseler meydana gelirken insanlar bu iklimin bilincinde olarak dini referanslardan destekle, sosyal ve siyasi hayatlarını şekillendirmişlerdir. Dini referanslar ilk dönemde bireysel hayat düzenine zemin oluştururken zamanla devletlerin yönetim anlayışının ve meşrû düzenin inşasında aktif rol oynamıştır. Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği İslam dini, cahiliye adetlerini kökünden değiştirmiştir. Gücü ve iktidarı elinde bulunduran bazı Arap kabileleri bu çağrıya ilk isyan edenler olurken zamanla İslâm dini, Arap coğrafyasına nüfuz ederek ve kendi iklimini oluşturmuştur. İnsanların dayanak aldıkları eski kabile gelenekleri ortadan kaldırılarak yerine yeni hayat düzeni kurulmuştur. Hz. Peygamber'le başlayan bu düzen, O'nun vefatı ile yeni bir boyut kazanmıştır. Onun vefatından sonra Müslümanların tasarruflarını ve tercihlerini belirlemede, ayet ve hadislere dayanmaları ve gönderme yapmaları; sosyal ve siyasi hayatın barış ve düzenini sağlamak içindir. Çalışmamız, aktif şekilde istifade edilen dini referansların ilk dönemde oluşum ve sonraki dönemlerde kullanım şekillerini bir araya getirmeyi hedeflemektedir. Çalışmanın başlangıcında, günümüzde kadar uzanan bu referansların, ilk oluşum ve kullanım şekilleri tarihi vesikalarla ortaya koyularak amaç ve sonuçları açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın devamında ise, Risâlet sonrası dönemde sosyal ve siyasi alanda kullanılan referanslar bir araya getirilerek, dini referansların teşekkül etme süreci ayrıntılarıyla ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dini Referanslar, Hilafetin Meşruiyeti, Hud'a, Takıyye

ABSTRACT

Religion is a matter of fact in the history of humanity and it has reached the present day as a line that forms the fundamental plane of humanity. Belief values have been used by human beings in every aspect of their lives as a tool that shapes societies. While these values used play an active role in the social and political field; The rulers and the people strengthened their discourse and actions by receiving support from divine references under the religious roof. Religion is lived in the atmosphere created by religion. In this atmosphere, which started with the Risâlet Period in the history of Islam, while different events were taking place, people shaped their social and political lives with the support of religious references, being aware of this atmosphere. Though religious references formed the basis for the individual life order in the first period, they played an active role in the construction of the understanding of government and the legitimate order of the states over time. From the message of the Prophet, the religion of Islam changed the traditions of ignorance from the coat. While some Arab tribes, who held power and potency, were the first to rebel against this call, the religion of Islam penetrated the Arab geography and created its own atmosphere. The tribal traditions prevailing in this geography were replaced by the preaching of the religion of Islam, and a new life order was established. This order, which started with the Prophet, gained a new dimension with his death. After his death, Muslims relying on verses and hadiths and making references in determining their savings and preferences; to ensure peace and order in social and political life. The selection of references in the initial state and the figures in use is utilized. The purpose of the study, as well as the use of these references, the first formation and the general evaluation, and the purpose of its emergence can be explained. In the post-hereditary period, those used in the social and political fields were brought together and discussed with the formation of religious references.

Key Words: Religious References, Legitimacy of the Caliphate, Hud'a, Taqiyya

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR	vi
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	2
1.2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi	4
1.3. Araştırmanın Kaynakları.....	5
1.4. Dini Referansların Kullanım Alanına Dair Kavramlar.....	6
1.4.1. Gazve	6
1.4.2. Seriiye	6
1.4.3. Ma'reke	7
1.4.4. Kıtâl.....	7
1.4.5. Cihad	7
1.4.6. Fetih	8
1.4.7. Ganimet.....	8
1.4.8. Asabiyet	8
1.4.9. Şecaat	9
1.4.10. Hud'a.....	10
1.4.11. Takıyye	10
1.4.12. Mübâhele.....	10
2. RİSÂLET DÖNEMİ SOSYAL VE SİYASÎ HADİSELERDE DİNİ REFERANSLARIN OLUŞUMU VE KULLANIMI.....	12
2.1. Hz. Muhammed Dönemi.....	12
2.1.1. Genç Müslümanlara Yapılan İşkenceler	12
2.1.2. Mekke'de Hz. Peygamber'e Yapılan Eziyetler	13
2.1.3. Bedir Gazvesi'nden Önce Hz. Peygamber'in Ashâbıyla Yaptığı İstişâre	14
2.1.4. Yahudi Ka'b b. el-Eşref'in Öldürülmesi	15
2.1.5. Hamrâu'l-Esed Gazvesi ve Ebû Azze Amr b. Ubeydullah el- Cuhami.....	16

2.1.6.	Hendek (Ahzab) Gazvesi ve Nuaym b. Mesud.....	17
2.1.7.	Beni Müstalik (Müreysî) Gazvesi ve İfk Olayı.....	18
2.1.8.	Haccac b. İlat es-Sülemi'nin Hikayesi.....	19
2.1.9.	Zatü's-Selasil Gazvesi'nde Teyemmüm Hadisesi.....	20
2.1.10.	Mescid-i Dırar'ın Yapılışı.....	20
2.1.11.	Necran Heyetinin Hz. Peygamber'e Gelmesi ve Mübâhele Âyetİ	22
2.1.12.	Savaşlarda Kullanılan Parolalar	24
2.1.13.	Savaşlarda Kılınan Korku Namazları	25
2.1.13.1.	Zatürrika Gazvesi (h5.).....	25
2.1.13.2.	Beni Lihyân Gazvesi (Usfan) (h6.).....	26
2.1.13.3.	Gâbe Gazvesi (Zûkared) (h6.)	26
2.1.13.4.	Taberistan'ın Fethi (h.30)	26
3.	RİSÂLET DÖNEMİ SONRASI SOSYAL VE SİYASÎ HADİSELERDE DİNİ	
	REFERANSLARA YAPILAN ATIFLAR	27
3.1.	Hız. Ebû Bekir Dönemi.....	27
3.1.1.	Hız. Muhammed'in Vefatı ve Hız. Ebû Bekir'in İnsanlara Telkini.....	27
3.1.2.	Beni Saide Sakîfesi ve İlk Halife Seçimi.....	29
3.1.3.	Hız. Ali'nin Hız. Ebû Bekir'e Biati	33
3.1.4.	Hız. Ebû Bekir'in Üsâme Ordusunu Göndermesi.....	36
3.1.5.	Hız. Ebû Bekir'in Yalancı Peygamberler, İrtîdad Edenler ve Zekât	
	Vermeyenlerle Savaşmaya Hazırlanması	36
3.1.5.1.	Yalancı Peygamberler ve İrtidat Edenler.....	36
3.1.5.2.	Zekât Vermeyenler	38
3.1.5.3.	Hız. Ebû Bekir'in Zil Kassa'ya Gidişi ve Komutlarını	
	Görevlendirmesi	40
3.1.5.4.	Komutanların Zî'l-Kassa'dan Ayrılıp Görev Yerlerine	
	Gitmeleri.....	42
3.1.5.5.	Malik b. Nüveyre El-Yerbuî et-Temîm'nin Kıssası	42
3.1.5.6.	Hız. Ebû Bekir'in Şam'a Göndermek İçin Ordu	
	Toplaması	44
3.1.5.7.	Yermük Savaşı.....	45
3.1.5.8.	Hız. Ebû Bekir'in Vasiyeti ve Vefatı.....	47
3.2.	Hız. Ömer Dönemi.....	48
3.2.1.	Kâdisiye Savaşı.....	48

3.2.2.	H. Ömer ve İstiska.....	51
3.3.	H. Osman Dönemi.....	51
3.3.1.	H. Osman’a Yöneltilen İthamlar ve H. Osman’ın İnsanlara Tavır.....	51
3.3.2.	H. Osman’ın Muhasara Altına Alınması ve Şehit Edilmesi	54
3.4.	H. Ali Dönemi.....	57
3.4.1.	H. Ali’ye Biat Edilmesi.....	57
3.4.2.	H. Ali’ye Biat Etmekte Tarafsız Kalan Sahâbîler	60
3.4.3.	H. Ali’ye Muhalefet Edenler ve Cemel Vakası	61
3.4.3.1.	H. Osman’ın Katillerinin Bulunması İçin Toplanan Muhaliif Grup	61
3.4.3.2.	H. Ali’nin Şam Yerine Basra’ya Gidiş.....	65
3.4.3.3.	Cemel Savaşı: İki Grubunun Savaş Alanında Karşılaşması	66
3.4.4.	Sıffin Savaşı ve Mızrakların Ucuna Kur’an Takılma Hadisesi	69
3.4.4.1.	Tahkim Olayı.....	75
3.4.4.2.	Haricîlerin Baş Kaldırılması ve Nehrevan Savaşı.....	77
3.4.4.3.	H. Ali’nin Şehit Edilmesi	82
3.5.	H. Hasan Dönemi.....	84
3.5.1.	H. Hasan’ın Halifeliği ve Muâviye’ye Biat Etme Süreci.....	84
3.6.	Muaviye Dönemi	87
3.6.1.	Muâviye’nin Hilafet Konusunda Kullandığı Dini Referanslar	87
3.6.2.	Ziyad b. Ebîh’in Basra’daki Hutbesi; “Hutbetu’l-Betrâ”	89
3.6.3.	Muâviye’nin H. Peygamberin Minberini Şam’a Nakletme Teşebbüsü	91
3.6.4.	Muâviye’nin Yönetimi Veliahtlık Sistemine Dönüştürmesi.....	92
4.	SONUÇ	96
5.	KAYNAKÇA	99

KISALTMALAR

b.	: Bin
bnt.	: binti
bk.	: Bakınız
by.	: basım yeri yok
C	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Hz.	: Hazreti
HZR.	: Hazırlayan
h.	: Hicri
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Sav.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Trc.	: Tercüme
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
vd.	: ve diğerleri
y.y.	: Yayıncı Yok
Yay.	: Yayınları

1. GİRİŞ

Din, insanlığın varoluşundan bu yana etkileyici ve yönlendirici etkisini devam ettirmektedir. Hatta bu etki sosyal mikro düzenden siyasal makro düzene kadar ulaşmıştır. Bu açıdan din toplumda kabul gören fonksiyonları, yeniden dizayn etmiş ve insanların bu yenilenmiş kurumdan maksimum fayda sağlamasını hedef almıştır. Zamanla toplumlar için din, vazgeçilmez bir olgu haline gelmiştir. Tabi bu olgu beraberinde uzlaşmalar kadar tartışmaları da getirmiştir. İnsanlar dini, hayatlarının her alanına entegre etmişler ve onun yapıcı-düzenleyici fonksiyonundan en yüksek düzeyde yararlanmışlardır.

Dinin çok yönlü yapısı gereği hayatın her alanında yer aldığı mutlaklıdır. Çalışmamız, Hz. Peygamber'den bu zamana uzanan tarihsel süreçte, İslâm dini özelinde oluşan referansların incelenmesi ve bunların tasnif edilmesi üzerine yapılmıştır. Risâlet dönemi olarak adlandırılan zaman diliminde, Son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) ile insanlığa bildirilen İslâm dini, inananların inanış biçiminden aile hayatına, sosyal düzenden ticari faaliyetlere, siyasetten hukuki haklara kadar yaşamlarının her alanında etkili olmuş, İslâm adeta yeniden bir toplum inşasına sebep olmuştur. O'nun vefatı ile beraber, Müslümanlar için Kur'an-ı Kerim ve sünnet Müslümanların yaşamında bir referans olarak kullanılmıştır.

İslâm dininin yayılmasıyla beraber, toplumda kabul gören gelenekler yıkılmaya başlanmıştır. Bunun için Hz. Peygamber ve ashâbı ağır bir mesuliyetin altına girmiştir. Eski Arap geleneklerinde var olan, insan onuruna ve ahlaka aykırı tüm uygulamalar, yerini İslâm dininin adalet ve nizamına bırakmıştır. Kin, düşmanlık ve kan davası yerine barış ve kardeşlik getirilmeye çalışılmıştır. Mevcut yeni düzen ilk olarak ezilen tebdâda karşılık bulmuş, otorite ve güce tapan kabile reisleri ise buna şiddetle karşı çıkmıştır. Hz. Peygamberin bu dönemdeki tutumu tüm süreci şekillendirmiştir. Verdiği kararlar, yürürlüğe koyduğu uygulamalar sonraki dönemler için birer referans kabul edilmiştir. Müslümanlar, O hayatta iken ihtilafa düşünce ona başvurduğu gibi vefatından sonra da onun uygulamalarına başvurmaya devam etmişlerdir. Özellikle Hz. Peygamberin vefatından sonra eski cahiliye adetlerine hızla dönüşün yaşanması, dini referanslara olan gereksinimi gayri ihtiyari olarak öne çıkarmıştır. Hz. Muhammed'den sonra yönetime gelen halifeler de O'nun açtığı yolda yürümeye çalışmışlardır. Kur'an'ı ve sünneti kendilerine referans alarak İslâm dinin oluşturduğu düzeni muhafaza etmeye çalışmışlardır. Lakin sürekli değişen sosyal-idari

şartlar onları İslâm'dan ayrılmadan yeni bazı uygulamalar koymaya itmiştir. Bu uygulamaları koyarken Kur'an'dan bilhassa siyerden istifade ederek, devletin bekasını koruyarak İslam'ın geniş coğrafyalara yayılmasını sağlamışlardır.

Bu çalışmada Risâlet ve sonrası dönemde, dini referansların oluşum ve kullanım şeklini ele alarak; mevcut düzende nasıl oluştuğunu ve süreç içerisinde ne yöne doğru evirildiğini ortaya koymaya çalıştık. Özellikle sonraki yıllarda meydana gelen hadiselerde kullanımına kaynaklık etmesi açısından, ilk dönemin referansların oluşum şeklini bilmek önem teşkil etmektedir. Ayetlerin nüzulünün devam ediyor olması ve hakkında vahiy bildirilmeyen durumlarda Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarının kaynak alınmasından dolayı Risalet dönemi, dini referansların ilk oluşum dönemi olarak belirlenmektedir. O'nun vefatıyla başlayan yeni dönemde bu referanslara gereksinim artmıştır. Müslümanlar Kur'an'dan ve siyerden referans alarak, oluşan yeni düzende bu referansları yeri geldiğinde toplumu düzenleyici; yeri geldiğinde yönetimi destekleyici ve meşruiyeti sağlayıcı işlevde kullanmışlardır. Özellikle fitne döneminde, bireysel savunma ve şahsi sebeplerine dini dayanak sağlamak için kullanılan referanslar bağlamından koparılmış ve din istismarına giden o tehlikeli yolda kullanılmaya çalışılmıştır. Ortaya çıkan dini referanslı aşırı gruplar, söylemlerine birer dayanak olarak bu referansları tahrip etmeye çalışmışlardır. Günümüze kadar uzanan tarihsel süreçte, bu referansların İslâm Tarihinde yer alan esas vuku şeklini bir araya getirerek, Müslümanların Kur'an-ı Kerim'den ve siyerden hangi şekilde istifade ettiklerini, referansların alan ve sınırlarını ortaya koymaya çalıştık. Çalışmamızda bu referansların kullanım alanını ve kapsamını açıklayarak sınırlarını belirlemek ve sonraki çalışmalara kaynaklık etmeyi hedefledik.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Kur'an-ı Kerim'in nüzulü ile başlayan İslâm Tarihi, tekâmül ederek günümüze kadar ulaşmış ve bizlere rehber olma özelliğini muhafaza etmiştir. Özellikle Hz. Peygamber ve Dört Halife dönemi, bu tarihi oluşturan mihenk taşı olmuştur. Zaman, mekân, devlet ve milletler değişse de yaşanan olaylar tekerrür etmiş, din süregelen bu tarihin ana kaynağı olarak mükerrer süreç içerisinde değişmez ilkelerini sürdürmüştür. Siyasi, sosyal ve ekonomik hayatı düzenleyici özelliği bakımından insanlar dinden maddi ve manevi olarak istifade etmişlerdir.

İnsanlar fikhî ve itikadî olarak inandıkları dine, zaman zaman sosyal hayat içerisinde fikirlerine destekleyici referanslar bulmak amacıyla başvurmuşlar, hatta bunu yaparken ilk dönem olaylarından referanslar getirmişlerdir. Müslümanlar Kur'an ve sünneti, yaşantılarına referans alarak onları bir rehber olarak benimsemiş ve hayatlarının merkezine konumlandırmışlardır.

Dini referans denildiğinde akla şüphesiz Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerini yani sünnetleri gelmektedir. Müslümanların tasarruflarını belirlemede, Kur'an ve sünnetleri referans almaları, dine ve peygamberlerine olan bağlılık ve sevgilerin bir sonucudur. Hz. Peygamber döneminde oluşan, halifeler döneminde istifade edilen bu referanslar; İslam tarihindeki ilk şekli ile muhafaza edilmesi, ana eksenin kaydırılmaması için tezimizin ana konusu olmuştur.

Sahabenin Kur'an-ı Kerim'e olan bağlılığı, Hz. Peygamber aracılığıyla tebliğ edilen ayetlere olan kesin inançlarının bir sonucudur. Bu inanç Kur'an-ı Kerim'de, *"Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler)."* (Bakara 285.) Şeklinde ifade edilir. Vahye ilk muhatap olmuş, Hz. Peygamber'e ilk iman etmiş mü'minler olarak onların, Kur'an-ı Kerim'in rehberliğinden yararlanmaları, akidelerinden istifade etmeleri kaçınılmazdır. Kur'an-ı Kerim'in insanlara din ve dünya hayatları için rehber olması, onun nüzul olduğu zamandan kıyamete kadar, farklı zaman ve mekanlarda yaşayan Müslümanlar tarafından doğru şekilde anlaşılmasını gerekli kılmaktadır. Bu noktada sahabenin rolü büyüktür. Onlar ayetlerin nüzul sebebine en hâkim kişiler olarak, hadiselerin arkasındaki gerçekliği bilerek Kur'an-ı Kerim'i referans almışlar ve bu doğrultuda hareket etmişlerdir. Sahabe Kur'an-ı Kerim'i ibadet ve inanç boyutunda rehber alırken, sosyal-siyasi hayatı düzenleyici etkisinden de faydalanmışlardır.

İlk döneme bakıldığında sahabenin, Hz. Peygamber'in sünnetlerini Kur'an'dan ayırmadan aynı inanç ve özenle dikkate aldıkları görülmektedir. Hz. Peygamber'i otorite olan kabul eden sahabîlerin bağlılıkları, kimi zaman müşrikleri hayrete düşürmüştür. O'nunla yaşamış olan sahabe, O'nun vefatından sonra, O'ndan öğrendikleri üzere hayatlarını devam ettirmiş, söz fiil ve takrirlerinden referanslar almışlardır. Bu açıdan sahabenin sünnet anlayışını bilmek, sonraki dönemlerde yaşayan Müslümanlar için önem arz etmektedir. Tezimizde bu referansların ilk dönemde oluşum ve kullanım şeklini bir araya getirerek, sahabenin Kur'an ve sünneti referans alırken dikkate aldığı durumları ve usulleri ortaya koymayı hedefledik. İlk dönem kullanım şekilleri dikkatli şekilde incelendiğinde sahabenin

dine sıkı bir bağ ile bağlı oldukları, Hz. Peygamberin izinde ilerledikleri ve bu referansları ümmetin hizmetinde kendi bağlamında kullandıkları görülmektedir.

Araştırmamızda ilk dönemde oluşan ve kullanılan dini referansları bir araya getirerek, bunların sınırını ve alanını ortaya koymaya çalıştık. Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere, Hz. Peygamber'in uygulamaları ve bu uygulamalar minvalinde ilerleyen halifelerin takip ettikleri yol, İslâm Medeniyeti ve Tarihinin oluşmasında en önemli referanslardan olmuştur. Bu referansların bir araya getirilerek, olaylara bütüncül ve kapsamlı bakılması şüphesiz meseleleri daha iyi anlamamıza ve analiz etmemize yardımcı olacaktır. Kullanılan referansların kapsam alanını bilmek için, vuku bulan hadisenin neden-sonuç üzerine incelenmesi gerekir. Ayrıca bunların kullanım şeklini bilmek daha sonraki dönemlerde kendi ekseninde kullanılması ve herhangi bir tahribata uğramaması açısından önem teşkil etmektedir. İslam tarihinde, Müslümanların yaşadığı süreç içerisinde karşılaştığı problemleri dine uygun çözmeleri için; Hz. Peygamber'in yaşayışına şahit olmuş, vahye ilk muhatap olan sahabenin, sünneti uygulamada dikkat ettikleri hususları bilmek önemlidir. Özellikle sahabe döneminde, Kur'an ve sünnetten istifade edilme biçimi doğru şekilde analiz edilmediği takdirde, dini referansların ekseninden bilinçli ya da bilinçsizce kaydırılarak kullanılması, dini yaşantıya en büyük zararı vermektedir. Din istismarına kadar giden bu yolu kapatmak için, referansların ilk kullanım şeklini ele almak elzemdir.

Çalışmamızda, Hz. Peygamber dönemi ile başlayan vahiy sürecini ve devamında Raşid halifeler ile oluşan yeni yönetim sürecini ayrıntılı olarak ele alarak dini referansların oluşum ve ilk kullanımını bir araya getirdik. Bu dönem, Hz. Peygamber'in etkisinin devam ettiği, O'nun örnekliliğinden hareketle sahabenin uygulamalarda bulunduğu dönemdir. Râşid halifelerden ayrı olarak değerlendirilen Hz. Hasan ve Emevîler dönemi içinde zikredilen Muaviye dönemini tezimize eklememizdeki temel sebep; Râşid halifeler döneminde yaşanan olaylarda aktif rol almaları ve konu bütünlüğünün sağlanması amacıyla.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Araştırmamız, ilk dönemde meydana gelen hadiselerdeki dini referansların oluşumunu inceleyip bunların kullanımını bir araya getirerek analiz etmeye çalıştığımız nitel bir çalışmadır. Bundan dolayı nitel çalışma prensibi izlenecektir. Araştırmamızda tarihi kaynaklar teker teker incelenerek veri toplama tekniği ile elde edilen bulgular tahlil edilmiş

ve yapılan tahlil ve tenkitler neticesinde karar kılınan değerlendirmeler olabildiğince objektif olarak aktarılmaya çalışılmıştır.

Araştırmamızda ilk olarak kaynak tespiti yapılmış ve belirlenen kaynaklardan veriler toplanmıştır. İlk dönem eserleri için temel kaynak olmuştur. Bununla paralel olarak genel tarih kitapları incelenmiştir. Elde edilen bulgular İslâm tarihi kapsamında ele alınarak, dini referanslar “Fikir-Hadise irtibatı” usulüne göre değerlendirmeye çalışılmıştır. Olaylar kronolojik sıraya riâyet edilerek aktarılmıştır.

Tüm veriler toplandıktan sonra konu ile alakalı bilgi analizi yapılmış ve araştırmamızın başlıkları bu şekilde belirlenmiştir. İlk dönem eserlerden yapılan veri toplamadan sonra günümüz modern eserleri, makaleleri, araştırmaları ve tebliğlerinden de faydalanılarak araştırmamızın muhteviyatı ortaya çıkarılmıştır.

1.3. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamızda en çok istifade ettiğimiz kaynak İslam tarihinin de ilk kaynağı olan Kur'an-ı Kerim olmuştur. İkincil eserler de ilk dönem siyer kaynakları ve tabakât kitaplarıdır. Çalışmamızın her safhasında büyük fayda sağlayan ilk eserimiz İbn Hişâm'ın *es-Sîretü 'n-nebeviyye* isimli eseridir. Vakıdî'nin *Kitabu 'l Meğazi*'si Hz. Peygamber dönemi için temel kaynağımız olmuştur. Özellikle hadiselerin meydana geliş şekli, hicri yıllara riayet edilerek tasnifi ve ilk döneme en yakın eserler olması hasebiyle bu iki eser Hz. Peygamber dönemi temel kaynaklarımız olmuştur. Siyer, meğazi alanındaki çalışmalara da bu kitaplar kaynaklık etmektedir.

Genel tarih kitaplarına baktığımızda diğer başvuru kaynağımız Vâkidî'nin talebesi İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü 'l-kübrâ* adlı eseri, halifeler dönemini ayrıntılı şekilde ele aldığı, özellikle sahâbiler hakkında ayrıntılı bilgileri ihtiva ettiği için faydalandığımız bir diğer kaynak olmuştur. Bu eser Hz. Peygamber ve takip ettiği iki asırla ilgili kişilerin bibliyografyalarına ulaştığımız önemli bir kaynaktır.

İlk dönem kaynaklarından Suyuti'nin *Tarihu 'l Hulefası*, daha geç dönemde kaleme alınan İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-târih*'i, İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-nihâye*'si yaralandığımız diğer kaynaklardandır. Özellikle İbn Kesîr'in eseri ilk halifeler dönemindeki fitne olaylarına dair önemli analizler içermektedir. Ayrıca bu kitaplar ilk dönem eserlerinden de faydalandığı için hadiseler tafsilatlı şekilde aktarılmaktadır.

İbn Kuteybe ed-Dîneverî'nin *el-Me'ârif* ve *el-İmâme ve's-siyâse*¹ isimli eserleri de çalışmamıza kaynaklık eden diğer eserlerdir. Özellikle *el-İmâme ve's-siyâse* isimli eser, muahhar bir eser olmasına rağmen Hz. Osman ve sonraki dönemin hadiselerini kapsamlı şekilde aktarmaktadır. Halifelerin yönetim ve idari işlerine dair kapsamlı analizler içeren Taberî'nin *Tarihu'l Taberi* ve *Târîhu'l ümem ve'l-mülûk* adlı eserleri de başvurduğumuz bir diğer kaynaktır.

Kavramların tanımlanması ve genel malumatlar elde edilmesi açısından yararlandığımız ansiklopedi eseri, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi olmuştur. Ayrıca döneme dair doğru tespit ve çözümlemelerde bulunmak için modern dönem eserlerinden, araştırmalarından, makalelerinden, sempozyum ve bildirilerinden de yararlanılmıştır.

1.4. Dini Referansların Kullanım Alanına Dair Kavramlar

1.4.1. Gazve

Arapça'da "istemek, arzu etmek, kastetmek, niyetlenmek" gibi manaların yanı sıra "düşmanla savaşmak" anlamında da kullanılır. Bu kökten türemiş bir isim olan gazve ise (çoğulu gazavât) "akın, saldırı, din uğruna yapılan savaş" anlamına gelir.² Günümüzde genel kabule göre asker sayısına bakılmaksızın Hz. Peygamber'in katıldıkları savaşlar gazve olarak adlandırılmıştır.³

1.4.2. Seriiye

Sözlükte "gece yolculuğu yapmak veya yaptırmak, geceleyin yola çıkmak" anlamındaki serâ kökünden türeyen seriiye "askerî birlik, silahlı tim, ordunun bir bölümü" mânalarına gelir.⁴ Gizlice karanlıkta yürüyüp düşmana habersizce yaklaşıldığı için seriiye

¹ Son çalışmalar eserin İbn Kuteybe'ye ait olmadığı hakkında önemli deliller vardır. bk.Bahaüddin Varol, "el-İmâme ve's-siyâse İsimli Eserin Müellifi İbn Kuteybe midir?", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 16/2 (2003), 308-321.

² İsmail Kara, "Gazve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/488.

³ Muhammed b. Ömer Vâkıdî, *Kitâbu'l-megâzî*, çev. Musa K. Yılmaz (İstanbul: Harf Yayınları, 2014), 2/755-769.

⁴ Serdar Özdemir, "Seriiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/566.

denilmiştir.⁵ İslâm Tarihinde ise Hz. Peygamber'in sefere katılıp katılmaması baz alınarak savaşlar ikiye ayrılmıştır. Hz. Peygamber'in katılmadıkları seriyye olarak adlandırılmıştır.⁶ Seriyye her zaman askerî bir hedef taşımayabilir. Seriyye ile Müslümanlardan oluşan ve Hz. Peygamber'in özel görevle gönderdiği ekiplerin anlaşılması, daha doğru bir anlamlandırma olacaktır.⁷

1.4.3. Ma'reke

Sözlükte “aksiyon, angajman, boğuşma, ceng” anlamındaki “areke” kökünden gelen ma'reke, “savaş meydanı, cenk yeri” anlamına gelmektedir. Askeri savaşların gerçekleştiği, erlerin çarpıştığı meydanlar olarak kaynaklarda geçmektedir. Aynı zamanda “kahramanlık, cengaverlik” anlamına gelen “arike” kavramı; savaş meydanında cesaret ve kahramanlık gösteren, harpte yiğitliğini konuşturan cengaverler için kullanılır.⁸ Muharebe meydanında askerin gösterdiği kahramanlıkları, korkusuzlukları vurgular. İbn esir bu kavramı korkusuzca savaşan askerler için kullanmaktadır.

1.4.4. Kıtâl

Sözlükte öldürmek anlamına gelen kıtâl “kişilerin karşılıklı birbirini öldürmesi” anlamına gelmektedir.⁹ Tezimiz ile alakalı anlamı da budur. Savaşta askerin göğüs göğüse çarpışması, ceng etmesi özellikle cihâd üzere davet etmede kıtâl kullanılmıştır. Sıcak savaş manasında kullanılan bu kavram, seriyye ve gazvelerde eğer cenk olmamışsa “kıtâl edilmedi” olarak kullanılmıştır.¹⁰

1.4.5. Cihad

Arapça ‘da “güç ve gayret sarf etmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak” mânasındaki cehd kökünden türeyen cihâd, İslâmî literatürde “dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm'ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek”

⁵ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensari İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dârü'l-İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1999), "seriyye", 4/253.

⁶ Vâkıdî, *Meğazî*, 2/755-769.

⁷ Cafer Acar, *İslâm'da Savaş Cahiliye ve Risalet Döneminde 'Savaş' Olgusu* 2007, 25.

⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "areke", 10/465-467.

⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "ktl", 10/549.

¹⁰ Vâkıdî, *Meğazî*, 1/59.

şeklindeki genel ve kapsamlı anlamı yanında fıkıh terimi olarak daha çok Müslüman olmayanlarla savaş, tasavvufta ise nefis- i emmâreyi yenme çabası için kullanılmıştır.¹¹ Bununla beraber kişisel ve toplumsal olarak Müslümanların, dini yaşamaları ve kendilerine saldırıda bulunanları engellemek için de gerektiğinde silah kullanarak sürekli gayret ve aksiyon halinde bulunmayı ifade eder.¹²

1.4.6. Fetih

Fetih (feth) masdar olarak “açmak, yol göstermek, yardım etmek” gibi mânalara gelir.¹³ Kelimenin kaynağı Müslümanların geçmiş ve gelecekteki maddî-mânevî zaferlerinden bahseden Feth suresidir. İslâm tarihinde Hz. Peygamber ile sahâbîler tarafından gerçekleştirilen zaferlerle dolu sefer ve savaşlar için kaynaklarda sık sık bu terime yer verildiği görülür.¹⁴

1.4.7. Ganimet

Ganimet kelimesi (çoğulu ganâim) sözlükte “bir şeyi zorluk çekmeden elde etmek” demektir. İslâm hukukunda, “Müslümanların savaş yoluyla gayri müslimlerden ele geçirdikleri esirler ve her türlü mal” şeklinde tanımlanmakla birlikte ganimeti savaşta düşman askerlerinden elde edilen menkul mallara hasreden veya kısmen farklı şekilde tarif eden fakihler de vardır.¹⁵

1.4.8. Asabiyet

Câhiliye döneminde, aralarında baba tarafından kan bağı bulunan akrabaların oluşturduğu topluluğa “asabe”, Aynı soydan gelenlerin veya bir başka sebeple aralarında yakınlık bulunanların muhaliflere karşı birlikte hareket etmelerini sağlayan dayanışma duygusuna da “asabiyet” denir.¹⁶ Araplar arasında asabiyet, birlik ve beraberlik yerine

¹¹ Ahmet Özel, “Cihâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/7/527.

¹² Yasin Yılmaz, “Cihad Kavramı ve Hz. Peygamber’in Mekke ile Medine’deki Uygulamaları”, *İslâm Hukuku Araştırmaları* 22 (2013).

¹³ İbn Manzûr, *Lisânu'l'Arab*, "feth", 9/171.

¹⁴ Halit Ünal, “Fetih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/466.

¹⁵ Mehmet Erkal, “Ganimet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/351.

¹⁶ Mustafa Çağrı, “Asabiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/453; Adem Apak, *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 3/3/23.

“Kardeşimle beraber, amcaoğlumla; amcaoğlumla beraber diğer kabileyle savaşırım” şeklinde karşılık bulmaktadır.¹⁷

İbn Haldun’a göre asabiyet; akrabalık, hısımlık, taraftarlık gibi anlamlara gelmektedir. Genel olarak bir kişinin kan bağıyla bağlı olduğu kabilesini ifade eder. İslâm’dan önce Araplar, bir kişinin “asabesi” dediğinde, haklı veya haksız, başkalarına karşı onun yanında yer alıp onu destekleyen akrabalarını ve kabilesini kastediyorlardı. İbn Haldun, genel olarak asabiyeti, güç ve kuvvet sahibi olmak, toplumda güçlü bir tabanı ve taraftarı olmak anlamında kullanır. Ancak aynı şekilde bu gücün, tabanın ve taraftarlığın, temelde kan bağına yani kabile ve kavim bağına dayandığını söyler.¹⁸

1.4.9. Şecaat

Sözlükte “cesaret, yiğitlik, kahramanlık” gibi anlamlara gelen şecâat kelimesi, Savaşta kahramanlık göstermeye, sıkıntıları göze alarak üstün değerleri korumaya yönelten ruhsal yetenek anlamında bir ahlâk terimidir. İslâm dini şecaati bir erdem olarak kabul edip korkaklığı yermekle birlikte ağır çöl şartlarına, kabilecilik (asabiyet) ve intikam duygularına bağlanan Câhiliye döneminin yiğitlik anlayışı İslâm kaynaklarında reddedilmiştir. İnsanın tabiatındaki kontrolsüz ve yıkıcı duygular hilim, sabır, teenni, rıfk, merhamet gibi erdemlerle yumuşatılmış, şecaat ve cesareten kaynaklanan enerji Allah’ın dinini, hak, adalet vb. üstün değerleri koruma şeklindeki yüksek amaçlara yönlendirilmiştir.¹⁹

“Teşci” kelimesi bir şeye karşı cesaretlendirme, yüreklendirme, destekleme, destek olma anlamındadır. Yine bu kelimedenden cesaretlendirmek, teşvik etmek, kalbini kuvvetlendirmek anlamları da türetilmiştir.²⁰ Kur’an’da şecaat kelimesi geçmemesine karşın birçok yerde Müslümanları teşci edici âyetler bulunmaktadır. Âl-i İmrân suresinde (3/173) düşmanların asker toplayıp kendilerine saldırmaya hazırlandıklarına dair haberler karşısında Müslümanların Allah’a bağlılıklarından, cesaret ve metanetlerini korumalarından övgüyle söz edilir.

¹⁷ M. Hanefi Palabıyık, *Siyer’in 100’ü* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 1/1/162.

¹⁸ İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Yayınevi, 2004), 1/1/69.

¹⁹ Mustafa Çağrııcı, “Şecaat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/453.

²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, “teşci”, 7/36-38; Halil b. Ahmed Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘Ayn* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2003), “şecce”, 3/308-309.

1.4.10. Hud'a

Sözlükte “kandırmak, aldatmak,” gibi anlamlara gelen hud'a, kişinin içinde gizlediği şeyi hilafına izhar etmesi olarak tanımlamıştır.²¹ İslâm hukuk literatüründe genelde tağrîr, yer yer de tedlîs terimleriyle veya “aldatma” anlamını içeren hile, hılâbe, ğaş gibi kelimelerle ifade edilir.²² Hud'a ile ilgili bilgiler değerlendirildiğinde, hud'a kelimesinin sözlük bakımından aldatmak muhatabı yanıltmak kavram olarak ise savaş şartlarında savaşın gerektirdiği oyun ve düşmanın vereceği zararı boşa çıkarmak için düşmanı yanıltmak olarak anlaşılması mümkündür.²³

1.4.11. Takıyye

Sözlükte “bir kimseyi tehlikeden korumak” anlamındaki vaky (vikāye) kökünden türeyen takıyye “kendini korumak, sakınmak” mânasına gelir. Kişinin canına veya malına yönelik bir tehlike karşısında inancını gizleyip gerektiğinde aksini söylemesi anlamında bir terimdir.²⁴ İbn Manzur'un tanımına göre ise takıyye, “kalben istemedikleri halde korku ve tedirginlik durumunda, bu tedirginliği taşıdığı kimselerle ittifak kurma niyetinde olanların tutumudur. Dini-siyasî bir tabir olarak ise, muhalif veya düşmanlara karşı, gerçek inanış ve düşüncesini gizleyerek, bir zarar gelmesini önlemek demektir.²⁵ Özellikle ilk dönem İslâm Tarihinde Hz. Peygamber'in vefatından sonra oluşan mezhepleşme hareketleri ve siyasi gruplaşmalar takıyye kelimesine farklı bir şekil ve anlam kazandırmıştır. Kavramın tezimizle ilgili olan boyutu sözlükte ihtiva ettiği ve ilk dönemde de kullanılan anlamdır.

1.4.12. Mübâhele

Sözlükte “yalancı ve zalim olana birlikte beddua etmek, lânetleşmek” mânasındaki mübâhele kelimesi, Kur'an'da iftiâl kalıbında (ibtihâl) olmak üzere bir yerde geçer. “*Sana gelen asıl bilgidir sonra, kim seninle bu konuda tartışır, de ki: 'Geliniz, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağırırım, sonra da*

²¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, “hda”, 8/63.

²² Saffet Köse, “Hile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/28.

²³ Cafer Acar, *Hz. Peygamberin Savaş Stratejisi* (Bursa: Emin Yayınları, 2018), 31.

²⁴ Mustafa Öz, “Takıyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/453.

²⁵ Selim Özarslan, “Takıyye Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/6 (2003), 117.

lanetleşelim; Allah'ın lanetinin yalancılara olmasını dileyelim."²⁶ Bu âyete “mübâhele âyeti” (ibtihâl âyeti) denir. Bir tartışma esnasında haksız ve yalancı olanın Allah’ın lânetine uğraması için beddua edilmesidir.²⁷ Mübâhele, dini bir konunun karşılıklı konuşularak halledilmesine imkan bulunmadığı zaman, meseleyi çözümlmek için her iki tarafın batıl ve haksız olanın ilahi lanete uğraması yolunda Allah’a dua ve niyazda bulunmasıdır.²⁸ Mübâhele’nin çocuk ve kadınlarla yapılması Zemahşeri tarafından şöyle açıklanmaktadır: bu kişinin kendine güvendiğini ve doğru söylediğine emin olduğunu en açık şekilde ortaya koymak içindir. Çünkü böylece kişi kendisiyle yetinmeyip en değerli varlıkları olan ciğer parelerini ve en çok sevdiği insanları bu iş için feda etmeyi göze alabileceğini göstermektedir. Öyle ki mübâhele tamamlanırsa hasmıyla beraber en sevdiği ve değer verdiği şeylerin tamamını kaybetmekle yüz yüze gelecektir. Diğer yandan bu, hasmının söylediklerinin yalan olduğunu kesin olarak bildiğinin de bir göstergesidir.²⁹

²⁶ Âl-i İmrân 3/61

²⁷ Mustafa Fayda, “Mübâhele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/425.

²⁸ Mustafa Fayda, “Hz. Muhammed’in Necranlı Hıristiyanlarla Görüşmesi ve Mübâhele”, *AÜ İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi* 2 (1975), 148.

²⁹ Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *El-Keşşaf 'an Haka'iki Ğavamûdi't-Tenzil ve 'Uyuni'l-Ekavil fi Vucûhi't-Te'vil*, çev. Muhammed Coşkun vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 1/1/70.

2. RİSÂLET DÖNEMİ SOSYAL VE SİYASÎ HADİSELERDE DİNİ REFERANSLARIN OLUŞUMU VE KULLANIMI

2.1. Hz. Muhammed Dönemi

2.1.1. Genç Müslümanlara Yapılan İşkenceler

İslâm dininin ilk yayılmaya başladığı yıllarda müşrikler, İslamiyet'i kabul etmiş Müslümanlara, dini terk etmeleri hususunda ileri derecede haddi aşan eziyette bulunmaya başlamışlardı.³⁰ Ebû Cehil, inananları şiddet ve zulümle vazgeçirmeye çalışırken bu uğurda, Ammâr b. Yâsir'in hanımı Sümeyye'yi de şehit etmişti. Aynı şekilde Ammâr'ın üzerindeki işkenceyi gittikçe artırmıştı. Bazen göğsüne kayalar koyar, bazen de bayıltır ve ona "Biz seni bu halinle Muhammed'e küfredene ve Lat ile Uzza hakkında güzel şeyler söyleyinceye kadar böyle bırakmaya devam edeceğiz," derdi. Sonunda işkencelere dayanamayan Ammâr müşriklerin dediklerini yapıp serbest bırakılınca ağlayarak Hz. Peygamber 'in yanına gidip başından geçenleri anlattı. Hz. Peygamber "Peki kalbini nasıl buluyorsun?" diye sordu. Ammâr "İman ile dopdolu görüyorum" diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona şöyle dedi: "Ya Ammâr, eğer onlar tekrar aynı şeyi yapacak olurlarsa sen de aynı şeyi bir daha söyleyebilirsin." Bunun üzerine Yüce Allah: "*Ancak ikrah edilip kalbi iman ile mutmain ve dopdolu olan kimseler müstesnadır,*"³¹ âyetini inzal etti.³² İslam tarihinde bu kişiler uğradıkları aşırı tahkir ve işkenceden ötürü mâzur sayılmışlardı.³³

Ammâr'ın müşriklerin zulümlerinden kurtulmak için -kalben inkâr etmediği halde- inkâr ettiğini söylemesi tarihçiler tarafından takıyye kabul edilir. Takıyye o dönem şartları gereği zor durumda olan Müslümanlara, Hz. Peygamber tarafından ruhsat verilmiş bir eylemdir. Lakin zamanla bu ruhsat suiistimal edilmiş, özellikle Hz. Ali döneminde Haricilerle başlayan ve Şiîlerle geliştirilen yeni bir terminoloji halini almıştır. Sünnî öğretiyeye göre zorlama ve baskıya maruz kalan kişinin (can güvenliğinin olmaması öldürülme, esir edilme, şiddetli dövülme korkusu) inancını gizlemesi yani takıyye yapması Allah'ın bir ruhsatı olup Şia'nın kabulünün aksine kesinlikle vacip değildir. Bilakis baskı ve zorlama

³⁰ Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-nihâye*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994), 3/86-87.

³¹ en-Nahl 16/106.

³² Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l Esir, *el Kâmil fi't-tarih Terfûmesi* (İstanbul: Bahar Yayınları, 1985), 2/69.

³³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/86-87.

anında takıyye yapmayı terk etmek daha üstün ve faziletli bir davranış olarak kabul edilmiştir.³⁴ Fakat ilerleyen dönemde siyasi hareketlerine meşruiyet zemini oluşturmak isteyen Şii din adamları, bu hadiseyi³⁵ referans kullanmışlardır.

Şîa takıyyeyi zamanla ana prensiplerinden biri haline getirerek, yalnız hayatın doğrudan doğruya ve açıkça tehlikeye düştüğü zamanlarda değil, genel olarak düşmanca tutumun görüldüğü her yerde uygulama yoluna gitmiştir. Onlar bu dini referansa sadece cevaz vermekle yetinmemiş, onu imamları da dahil herkesin yerine getirmesi gereken bir ana görev olarak benimsemişlerdir. Şîi ileri gelenleri de takıyyeyi öğütleyerek taraftarlarının Sünnî sentez içerisinde erimesini önemli ölçüde engellemişlerdir. Özellikle İmamîler, siyasî iktidarlara iyi ilişkiler kurdukları müddetçe halife ve sultanları fiilî idareciler olarak kabul ederek takıyye esasına uygun tarzda hareket etmişler.³⁶

Hız. Peygamber'in, Ammâr b. Yâsir'e verdiği ruhsatı kendilerine referans alarak, aşırı hareketlerine meşrû zemin hazırlamak isteyen din dayanaklı isyancı grupların, Şîi zihin yapısıyla teşkilatlarını disiplinli bir şekilde gizlilik içinde yürütmek için takıyye yapmayı vazgeçilmez bir prensip olarak kullanmaları, günümüzde de devam etmektedir. İslâm alimleri tarihi süreç içerisinde, Müslümanların yaşadığı sıkıntıları göz önüne alarak, takıyyeyi tamamen reddetmemekle beraber bunun normal bir davranış haline dönüşmemesi içinde belirleyici sınırlar çizmiştir. Bu sınırlar, dini referansın suiistimal edilmesine ve oluşabilecek sorunların önüne geçmek için birer settir. Bu referansı kullanarak, yalan söylem ve aldatıcı davranışlarını gizlemek için sosyal ve siyasi alanda takıyye yapanlar, dinin verdiği bir ruhsatı kullandıklarını ifade etseler dahi bu davranış İslâmın hiçbir akidesi ile örtüşmemektedir. Nitekim diğer İslâm mezheplerince bu bir kusur kabul edilip eleştirilmiş, dürüstlüğü ortadan kaldıran bir unsur diye nitelendirilmiştir.³⁷

2.1.2. Mekke'de Hız. Peygamber'e Yapılan Eziyetler

İslâm'a davetin açıktan tebliğiyle beraber, büyüyen Müslüman topluluğunu bir tehlike olarak gören Mekkelî müşrikler, günden güne eziyetlerini arttırmıştı. Müslümanları yıldırma için uygulanan boykot gittikçe hayatlarını zorlaştırmıştı. Hız. Peygamber'in de

³⁴ Özarslan, "Takıyye Üzerine Bazı Mülâhazalar", 125-126.

³⁵ en-Nahl 16/106.

³⁶ Cemil Hakyemez, "Şii Takıyye İnancının Teşekkülü", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2004), 130.

³⁷ Öz, "Takıyye", 39/453.

izniyle Müslümanlardan bir kısmı Habeşistan'a hicret etmişlerdi. Fakat müşrikler Mekke'de kalanlara eziyet etmeye devam etmekteydi. Bu eziyetler öyle bir noktaya vardı ki; bir gün Hz. Peygamber'i Kabe'de yalnız başına gördüklerinde, hepsi birden üstüne saldırıp O'na "Böyle böyle söyleyen sen misin?" diye söylenmeye ve vurmaya başladılar. Hz. Peygamber: "Evet bunu söyleyen benim." diye cevap verdi. Ukbe b. Ebî Muayt, O'nu cübbesinden yakaladı.³⁸ Bu sefer Ebû Bekir ağlayarak ayağa kalktı. Onu aralarına alıp tartaklayanlardan birini vuruyor, birini itiyor, birini de çekiştiriyor ve Mü'min suresi 28. âyeti okuyarak, "Yazıklar olsun size 'Sizler Rabbim Allah'tır diyen bir kimseyi öldürür müsünüz? Oysa o size rabbinizden âyetler getirmiştir.'³⁹ diyordu.

Hz. Ebû Bekir'in, müşriklerin tahkir ve tezyiflerine karşılık kullandığı dini referans, firavunun ailesinden mümin bir kimsenin Hz. Musa'yı için savunmak için kullandığı referanstır. O bu referansı kullanarak hem onları tabi oldukları ve her fırsatta öne sürdükleri atalarının diliyle uyarmış hem de kendi içlerinden reddedemeyecekleri bir delil getirmiştir. Zira hiçbir dinde inanan birine zulmetmek yoktur.

2.1.3. Bedir Gazvesi'nden Önce Hz. Peygamber'in Ashâbıyla Yaptığı İstişâre

Hz. Peygamber, Medine'de kurulmaya başlanan İslâm Devleti'nin kararlarını alırken, hiçbir zaman tek başına hareket etmemiş, hakkında âyet bulunmayan konularda ashâbıyla istişâre etmekten çekinmemiştir. İslâm dinine göre yönetim, şûrâ esası üzerine kurulmalıdır. Şûrânın şekli ise insanların tercihinine bırakılmıştır.⁴⁰ Hz. Peygamber'in şûrâ meclisi kurması ve istişâre etmesi kadar, ashâbın bu istişârelerdeki tutum ve söylemleri de önemlidir. Zira Rasûlullah alanında ehil sahâbenin söylemlerini önemsemiş ve uygulamaya koymaktan çekinmemiştir.

İbn Hişâm'daki rivâyette göre hicretin 2. yılında, Rasûlullah ashâbıyla beraber Bedir'e gitmek üzere yola çıkmıştı. Kureyş'in kervanlarını korumak için yola koyuldukları haberi gelince O da ashâbıyla istişâre edip görüşlerini aldı. Önce Hz. Ebû Bekir ardından Hz. Ömer konuştu. Bir şeylerin Hz. Peygamber'in hoşuna gitmediğini fark eden Mikdad b. Amr kalktı ve: "Ya Rasûlullah, Allah sana neyi gösterdi ise ona devam et. Biz de seninleyiz. Allaha

³⁸ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 2/80.

³⁹ İbn Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, *Siret-i İbn Hişâm es-sîretü'n-nebeviyye*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2016), 1/368; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/407.

⁴⁰ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi: (Hayatı ve Faaliyeti)*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İmaj Yayınevi, 2003), 2/891.

yemin ederiz ki biz sana İsrailoğullarının Musa'ya dediği “*Sen ve Rabbin gidin, savaşın, biz burada oturacağız,*”⁴¹ dedikleri gibi demeyiz ancak sen ve rabbin gidin savaşın biz de sizinle savaşacağız. Seni hak olarak gönderene yemin ederim ki bizi Berkülğama'a yürütsen oraya varıncaya kadar uğrunda savaşırız,” dedi. Ardından Rasûlullah ona hayır dua etti. Sahâbenin bu sözü üzerine Enfâl suresi 5. Âyet nazil oldu: “*Nitekim, Rabbin seni hak uğrunda evinden savaş için çıkarmıştı. Oysa Müslümanların bir takımı bundan hoşlanmamıştı.*”⁴²

İstişârede yapılan fikir alışverişine baktığımızda sahâbenin, Hz. Peygamber'in tutumundan meseleyi anlayıp, Hz. Musa'nın kavminin cevabını kullanması, onların kararlılığını ve bağlılığını göstermektedir. Nitekim akabinde nazil olan âyetle Hz. Peygamber'in muradının farklı olduğu, fakat Müslümanların bazılarının da hoşnutsuz oldukları anlaşılmaktadır. Burada sahâbe kullandığı dini referans ile hem Hz. Peygamber ne karar verirse versin destekçisi olacağını göstermiş hem de durumdan hoşnut olmayanların isyan yolunu kapatmıştır.

2.1.4. Yahudi Ka'b b. el-Eşref'in Öldürülmesi

Anne tarafından Beni Nadir kabilesine mensup olan Ka'b b. Eşref Tayy kabilesine mensuptu. Rivâyete göre Bedir Savaşı'nda öldürülen müşriklerin ölümü, Ka'b'a çok ağır geldiğinden Mekke'ye gitmiş ve Rasûlullah 'a karşı Mekkelileri kışkırtmış, Bedir'de ağlayanlar için gözyaşı dökmüştü. Üstelik Müslüman hanımlardan, Müslümanları rahatsız edecek şekilde sözler söylemeye başlamıştı. Ka'b Medine'ye döndüğünde Rasûlullah: “İbnu'l-Eşref'in hakkından benim için kim gelir?” diye sorunca Muhammed b. Mesleme el-Ensari: “Ben, ya Rasûlullah, ben öldürürüm.” cevabını verdi. Rasûlullah: “Yapabilirsen yap.” dedi. Bu sefer Muhammed: “Ey Allah'ın Resulü yalan söylememiz kaçınılmaz olabilir?” dedi. Hz. Peygamber: “Uygun göreceğiniz şeyleri söyleyebilirsiniz, bu konuda (yalan söylemek) sizin için helaldir.” dedi.⁴³

İbn Abbas'tan gelen bu rivâyete göre, Hz. Peygamber kendisinden “rahat bir şekilde istediklerini konuşma” izni talep edenlere olumlu yanıt verip, harbin hud'adan ibaret olduğunu söylemiştir. Buhari'de bu hadisi harbde yalan başlığı altında ele almış ve

⁴¹ Mâide 5/24

⁴² İbn Hişam, *es-Sîre*, 2/314; İbn Kesir'de bu konuşmayı Sad b. Muaz'ın yaptığı geçmektedir. bk. İbn Kesir, *el-Bidâye*, 3/395.

⁴³ Vâkıdî, *Meğazî*, 1/240; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 2/137.

meşruiyetini işlemiştir.⁴⁴ Çalışmamızda ileride işlenecek konularda bu mesele tafsilatlı şekilde ele alınacaktır.

2.1.5. Hamrâu'l-Esed Gazvesi ve Ebû Azze Amr b. Ubeydullah el-Cuhami

Hicretin 3. Yılında, Uhud Gazvesi'nin ardından Hz. Peygamber ve ashâbı yaralı oldukları halde, Ebû Süfyan ve arkadaşlarını korkutmak için peşlerine düşmüşlerdi. Medine'ye dönmeden önce⁴⁵ Hamrau'l-Esed mevkiine vardıklarında, müşriklerden geri kalmış Ebû Azze Amr bin Ubeydullah el-Cuhami'yi gördüler. Müşrikler uykudayken onu bırakıp gitmişlerdi. Ebû Azze ilk defa Bedir Günü esir edilmişti ve Hz. Peygamber onu fidyesiz olarak serbest bırakmıştı. Çünkü Hz. Peygamber'e çok fakir olduğundan ve fazla kalabalık bir ailesi bulunduğundan şekvada bulunmuştu. Hz. Peygamber, ondan hiçbir şekilde kendisine karşı savaşmayacağına ve savaşanlara yardımcı olmayacağına dair söz alarak serbest bırakmıştı.⁴⁶ Buna rağmen Ebû Azze, Uhud Savaşı'nda müşriklerle birlikte savaşa katılmış ve onları Müslümanlara karşı kışkırtmıştı. Yakalanıp Hz. Peygamber'in huzuruna getirilince yeniden af ve ihsan diledi lakin Hz. Peygamber: "Mü'min, aynı delikten iki defa sokulmaz." buyurarak öldürülmesini emretti.⁴⁷

Burada işaret etmek istediğimiz husus, Hz. Peygamber: "Muhammed'i iki defa aldattım (shr) diyemeyeceksin" ifadesini kullanmıştır. Tercih edilen kelime sahrdır. İbn Hişâm ise hud'a kelimesini tercih etmiştir. Burada aldatma şeklinde tercüme edilen kelime ile kastedilen "alay etmek, ciddiye almamak" anlamında olsa gerek. Hadisede müşriklerin, Hz. Peygamber ve Müslümanları aldatmalarından bahsedilmesi ve bunun savaşla ilgili süreçlerde geçmiş olması dikkate değerdir.⁴⁸ Zeki bir lider olan Hz. Peygamber'in buradaki tutumu, tüm Müslümanlara uyarı niteliğindedir. Düşmanın, dini ve vicdani referansları hile olarak kullanıp Müslümanları aldatmasına karşılık, Hz. Peygamber'in tedbirli ve kararlı tavrı, olaylardan ders çıkardığının ve daima uyanık olduğunun bir göstergesidir. İşte Müslüman bir kimse bunu referans almalı, merhamet ve akıl mizanını iyi kurmalıdır. Kişiler, zamanlar, mekanlar değişse de olaylar benzerdir. Eğer tarihi iyi okursak tarih bir rehber

⁴⁴ Acar, *Hz. Peygamberin Savaş Stratejisi*, 104.

⁴⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/91.

⁴⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/469.

⁴⁷ Vâkıdî, *Meğazî*, 1/162; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 4/137; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 2/155.

⁴⁸ Acar, *Hz. Peygamberin Savaş Stratejisi*, 100.

niteliği taşır. Bu hadisede Hz. Peygamber bize, hileye karşı mü'minin uyanık ve akli başında davranarak gaflete düşmemeye özen göstermesi gerektiğini göstermektedir.

2.1.6. Hendek (Ahzab) Gazvesi ve Nuaym b. Mesud

Hicri 5. Yılda gerçekleşen ve Risâlet döneminin önemli savaşlarından biri olan Hendek Savaşı, Müslümanların 21 gün kuşatma altında geçirdiği zorlu savaşlardan biridir. Böylesine çetin bir savaşta, harbin önemli taktiklerini görmek mümkündür. Hendek kazma fikri, savaşı Müslümanların lehine çevirmişken, bir de Hz. Peygamber'in "harb hud'adır" referansını, Nuaym b. Mesud aracılığıyla, müşriklerin arasını bozmak ve savaşta üstünlük sağlamak için mahirce kullanması; savaşta psikolojik bir zafer de elde edilmesine zemin hazırlamıştır.

Hendek kuşatması sırasında Eşca'lı Nuaym bin Mes'ud, Hz. Peygamber 'in yanına gelerek: "Ey Allah'ın Resulü, ben Müslüman oldum. Kavmimin de bundan haberi yoktur. Ne arzu ediyorsan emret." demişti. Rasûlullah da: "Sen, tek başına bir kişisin. Gücün yettiği kadar bizim için bir hile yap. Harb hud'adır."⁴⁹ diyerek Hendek Savaşı için toplanmış müşriklerin arasını bozulmasını sağlamak amacıyla, aykırı beyanda bulunması üzere ona izin vermişti.

Bu olaydan hareketle Suyûti "*İşte bu nedenle insanlara harpte hud'a için ruhsat verildi.*" demiştir. Bu konuda farklı bir değerlendirmede Şaban Öz tarafından yapılmıştır. Ona göre bu ittifakı çıkartma başarısı Nuaym'ın değil Hazreti Peygamber'in inisiyatifi ile mümkün olmuştur. Bu tercihin makul olduğunu ifade etmek gerekir.⁵⁰ Bedir savaşından sonra aynı referansla Muhammed b. Mesleme'ye konuşma ruhsatı veren Hz. Peygamber'in, Hendek savaşında da Nuaym'a izin verdiğini görüyoruz. Her iki kullanımda da karşı tarafın müşriklerden olduğu ve açık bir düşmanlığın güdüldüğü görülmektedir. Yani bir harb hali söz konusudur. Bu referansın ilk oluşum ve kullanım şekillerini zikretmek ve sınırlarını bilmek tezimiz açısından önemlidir. Zira ilerleyen süreçlerde Hz. Peygamber'den referans alarak "harb hud'adır" söyleminin kullanıldığı hadiseleri⁵¹ doğru analiz etmemize yardımcı olacaktır.

⁴⁹ Vâkıdî, *Meğazî*, 2/135; İbn Hişam, *es-Sîre*, 4/170; İbn Hişam, *es-Sîre*, 3/318; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 2/155; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/191.

⁵⁰ Acar, *Hz. Peygamber'in Savaş Stratejisi*, 117.

⁵¹ bk. Hz. Ali'nin Hilafetine Biat Süreci; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/296-368.

2.1.7. Beni Müstalik (Müreysî) Gazvesi ve İfk Olayı

Hicri 6. Yılda, Beni Müstalik Gazvesine Hz. Peygamber'le katılan Hz. Âişe, gece vakti ihtiyacını gidermek üzere ordugahtan uzaklaşmış, dönüşte de gerdanlığını kaybettiği için onu aramaya koyulmuştu. Bu arada birlik onu hevdecinde sanıp yola çıkmıştı. Hz. Âişe döndüğünde kimseyi bulamayınca, ordunun konakladığı yerde beklemeye başlamıştı. Rasûlullah'ın artçı olarak görevlendirdiği Safvan b. Mutaal, unutulmuş eşyaları toplayıp sahiplerine verme görevini ifa etmek için eski konak yerlerine döndüğünde, Hz. Âişe'yi uyurken buldu ve onu uyandırarak devesine bindirdi. Ordu Medine'ye girmeden de onlara yetiştirdi. Bu hâdiseyi fırsat bilen münafıklar harekete geçip Hz. Âişe'ye çirkin iftirada bulundular.⁵²

Hz. Âişe savaştan döndükten sonra rahatsızlandı. Rasûlullah'ın onunla eskisi gibi ilgilenmediğini hissedince babasının evinde bir müddet kalmak için izin istedi. Burada kendisine atılan çirkin iftiradan haberi oldu. Hastalığı daha da şiddetlendi. Hz. Peygamber, Hz. Âişe'yi ziyaret ettiğinde onu ağlarken buldu ve ona: “Yâ Âişe, insanların sözlerinden sana gelen bir eziyet olmuştur, Allah'tan sakın ve eğer insanların söyledikleri şeylerden bir kötülüğün içine düşmüş isen Allah'a tövbe et. Çünkü Allah kullarından tövbeyi kabul eder.” Öğüdünde bulundu. Hz. Âişe “Vallahi zikrettiğin şeylerden dolayı Allah'a aslâ tövbe etmeyeceğim. Vallahi ben elbette biliyorum ki, eğer insanların söyledikleri şeyi ikrar edersem, Allah biliyor ki ben ondan beriyim, elbette olmayan bir şeyi söylemiş olacağım ve eğer ben onların söylediklerini inkâr edersem beni tasdik etmeyeceklerdir. Yusuf'un babasının dediği gibi diyeceğim *'Artık bana güzelce sabır gerekir. Anlattıklarınıza ancak Allah'tan yardım istenir.*”⁵³ diyerek Yusuf suresi 18. Âyetiyle kararını dile getirdi. Bu konuşmanın akabinde Hz. Peygamber'e vahiy hali geldi. Hz. Peygamber bu hâlden çıkınca alnındaki ter damlalarını sildi ve gülerek: “Müjde! Ey Âişe! Allah masumiyetini ortaya çıkardı,” dedi. Bu esnada Hz. Âişe'nin masumiyetini tasdik eden Nur suresi 11.den itibaren başlayan âyetler nazil oldu.⁵⁴

Hz. Âişe'nin tavrına baktığımızda, tövbe etmeyi kabul ederse isnad edilen suçu da kabul etmiş olacağı için bunu apaçık reddettiği, insanların ona inanmayacağını bildiği için de savunmak yapmaktan kaçındığı görülüyor. Her ne kadar savunma yapmasa da Hz.

⁵² İbn Hişam, *es-Sîre*, 3/407-408.

⁵³ Yûsuf 12/18

⁵⁴ İbn Hişam, *es-Sîre*, 3/411; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/277.

Peygambere ve ailesine karşı tavrını belirtmek üzere halini Hz. Yakub'un hali ile arz etmesi dikkat çekmektedir. Kaynaklara bakıldığında Hz. Yakub, sabrı ve sebatı ile bilinen bir peygamberdir. İçinde bulunduğu durumun çaresizliğiyle, olana rıza gösterip, hayırla sabredeceğini söylemesi, teslimiyetinin sonucunda muhakkak ilahi yardımın erişeceğine olan inancından gelmektedir. Nitekim Hz. Âişe'nin, "Kendi durumumu düşünerek hakkımda Müslümanların okuyup duracağı Kur'an'dan bazı âyetlerin ineceğini zannetmiyor ve kendimi bu konuda küçük görmekle birlikte Yüce Allah'ın Resulü'ne bir rüya göstererek hakkımda söylenenleri yalan çıkaracağını ümit ediyordum."⁵⁵ demesinden de anlaşılacağı üzere, bu dini referans kullanması, masum olduğunu ilahi bir yardım ile kanıtlayacağına inanmasından kaynaklanmaktadır.

2.1.8. Haccac b. İlat es-Sülemi'nin Hikayesi

Beni Süleym kabilesine mensup olan Haccac, Hayber'de Müslüman olmuştu ve çok zengindi. Benî Süleyimde altın madenleri vardı. Hicretin 7. yılında Hz. Peygamber'in huzuruna çıkarak Mekkeli tüccarların elinde ve oradaki karısının yanında bir hayli ticaret malı bulunduğunu, bunları alıp Medine'ye getirmeyi düşündüğünü, ancak bunu yapabilmesi için Mekke'de kendisi aleyhinde konuşması gerektiğini söyledi. Hz. Peygamber de ona izin verdi. Bu sefer Haccac: "Mutlaka yalan söylemem gerekecek." deyince Hz. Peygamber "Söyle." dedi.⁵⁶

Haccac bu durumu aktarırken "Eğer benim Müslüman olduğumu bilirlerse o maldan hiçbir şey alamam" demiştir.⁵⁷ Medine'ye döndüğünde, burada kendisine bir ev, ayrıca bir mescid yaparak şehre yerleşmiştir. Ayrıca kaynaklarda Mekke'den getirdiği malların zekâtını verdiği ve böylece Benî Süleym madenlerinin zekâtını ilk defa onun ödediği belirtilmektedir.⁵⁸

Daimî harb halinde olmaları ve Müslümanların maddi sıkıntıları göz önüne alındığında gelecek faydadan yola çıkarak, Hz. Peygamberin böyle bir izin vermesi yerinde bir karardır fakat bu durum suiistimal açıktır. Referansın oluşum alanı, dönemi ve tarafları onun

⁵⁵ İbn Hişam, *es-Sîre*, 3/411; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 2/184.

⁵⁶ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 2/208; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/362.

⁵⁷ Vâkıdî, *Meğazî*, 2/359.

⁵⁸ M. Yaşar Kandemir, "Haccac b. İlat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 14/359.

sınırlarını alenen belirlemiştir. Hz. Peygamber'in Haccac'a yalan konuşmakta izin vermesi 'harbde hud'a' referansı ile açıklanabilir.⁵⁹

2.1.9. Zâtü's-Selasil Gazvesi'nde Teyemmüm Hadisesi

İbn Kesir'de geçen rivâyetr göre, Amr b. As şu hadiseyi aktarmaktadır: "Zâtü's-Selâsil gazvesinde (h8.) iken soğuk bir gecede ihtilam oldum. Gusûl yaparsam ölürüm, diye korktum. Teyemmüm edip sonra arkadaşlarıma sabah namazını kıldırtdım. Arkadaşlarım benim böyle yaptığımı Rasûlullah'a anlattıklarında şöyle buyurdu: 'Ey Amr, sen cünüp iken arkadaşlarına namaz mı kıldırtdın?' Ben de beni gusûl yapmaktan alıkoyan durumu kendisine haber verip dedim ki: 'Doğrusu Cenab-ı Allah'ın şöyle buyurduğunu işittim: '*Kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size merhamet eder.*'⁶⁰ Ben bu âyeti okuduktan sonra Hz. Peygamber güldü ve bir şey demedi. "⁶¹

Amr'ın kendini savunmak için İslâm'ın "makasidü's-şerîa korunması" ilkesini kapsayan bir âyeti referans göstermesi bize gösteriyor ki Risâlet döneminde de bu referanslar yeri geldiğinde sahâbîler tarafından kendilerini savunmak için de aktif biçimde kullanılmıştır.

2.1.10. Mescid-i Dırar'ın Yapılışı

Hicri 9. yılda İslâmın yayılmasından rahatsızlık duyan münafıklar, Müslümanların giderek artan gücü ve birliği karşısında bir şeyler yapmaları gerektiğini düşünüyorlardı. Hz. Peygamber tarafından, Müslümanlara yaptığı hile yüzünden "Ebû Âmir el-Fâsık"⁶² diye adlandırılan Ebû Amir er-Rahip, münafıklara işlerini görüşebilecekleri ve propagandalarını yürütebilecekleri Müslümanlar tarafından da dikkat çekmeyecek bir mescid inşa etmeleri gerektiği fikrini içeren bir mektup yolladı. Ayrıca "Muhammed'i Medine'den çıkarmak için Bizansla görüşmekte olduğunu" söyleyerek asker ve mühimmat toplamalarını tembihledi. Bunun üzerine münafıklar, yağmurlu ve soğuk kış gecelerinde hasta ve özürlü olanların namaz kılmasını bahane ederek Zievan denilen yerde bir mescid inşa etmeye koyuldular ve

⁵⁹ Acar, *H. Peygamberin Savaş Stratejisi*, 125-126.

⁶⁰ en-Nisa 4/29.

⁶¹ İbn Kesir, *el-Bidâye*, 4/459.

⁶² Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, ed. Adnan Demircan, çev. Abdurrahman Elmalı vd. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), 3/612.

kısa sürede mescidi tamamladılar.⁶³ Bu sırada Hz. Peygamber, Medine dışında Zîevan mevkiinde, Tebük seferinin son hazırlıklarını yapıyordu. Münafık grup gelip bahanelerini sunarak bir mescid inşa ettiklerini ve kendisinden namaz kıldırarak burayı ibadete açmasını istediler. Hz. Peygamber, sefer hazırlıklarını işaret ederek dönünce namaz kılıp açabileceğini söyledi.

Tebük Seferi, İslâm devletinin Bizans’a karşı gövde gösterisi niteliği taşıdığı için, Hz. Peygamber bu sefere İslâm orduların en büyüğünü hazırlamıştır. Bundan dolayı savaşa “Zorluk Gazası (Gazvetü’l-‘Usre)”⁶⁴ da denilmiştir.⁶⁵ Ordu yola çıkıp Tebük’te 10 küsur gün geçirdikten sonra, Hz. Peygamber ashabıyla istişare ederek geri dönmeye kara verdi. Zira karşılarında Bizans ordusu yoktu. İleri gidip kan dökmeye de gerek kalmamıştı. Hem Şam’da taun denilen bulaşıcı ve öldürücü hastalık baş göstermişti. Müslümanların karşısına çıkamayan Bizans’a karşı sefer amacına ulaşmıştı.⁶⁶

Münafıklar bu esnada Bizanslıların Müslümanları tarumar etiğini düşünerek mescidde görüşmelerini sıklaştırmış ve mühimmat depolamışlardı.⁶⁷ Fakat Müslüman ordusunun zaferle döndüğünü görünce, kendilerine yakışan riyakarlıkla Hz. Peygambere gelerek mescidde namaz kılma sözünü hatırlattılar. Bu esnada mescidi yapmalarındaki gizli niyetlerini açıklayan ve Hz. Muhammed’in bu mescidle ilgili yapması gerekenleri bildiren Tevbe suresi 107. 108. 109. 110. âyetleri nazil oldu.⁶⁸ Nitekim Allah, Resûlunu orada namaz kılmaktan korudu. Mescidi Dırar’ın yıkılması emredilen âyetler üzerine Hz. Peygamber, Asım b. ‘Adiyy e’l-‘Aclânî, Mâlik b. Duhşum e’s-Sâlimî ile Ma’n b. Adiyy’i çağırarak; “Halkı zalim olan şu mescide gidiniz, yıkınız, yakınız.” buyurdu. Hz. Peygamber’in verdiği emir üzerine, mescid yakılıp yıkıldı ve cemaati de dağıtıldı. Böylece fitne ortadan kaldırıldı.⁶⁹

Müslümanları bölmek ve İslâm’a zarar vermek isteyen münafıklar, girdikleri bu yolda her türlü hileye başvurdukları ortadadır. İslam dinin en muteber mekanlarından biri olan

⁶³ Vâkıdî, *Meğazî*, 3/285; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 5/92-93.

⁶⁴ İbnü’l Esir, *el-Kâmil*, 2/256.

⁶⁵ İbn Hişam, *es-Sîre*, 4/251; Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdadi Taberî, *Tarih-i Taberî Tercümesi* (Konya: Sebat Basımevi, 1980), 2/497; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 5/92.

⁶⁶ Vâkıdî, *Meğazî*, 3/252; İbn Hişam, *es-Sîre*, 4/248; Taberî, *Tarih-i Taberî*, 2/496; İbnü’l Esir, *el-Kâmil*, 2/260.

⁶⁷ Hüseyin Algül, “Mescidi Dırar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29/272-273.

⁶⁸ Vâkıdî, *Meğazî*, 3/288; İbn Hişam, *es-Sîre*, 4/251; İbnü’l Esir, *el-Kâmil*, 2/260-261.

⁶⁹ Vâkıdî, *Meğazî*, 3/286; İbn Hişam, *es-Sîre*, 4/251; Taberî, *Tarih-i Taberî*, 2/496; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 5/93.

camiyi böylesine bir fitneye alet ederek, kendi yıkıcı faaliyetlerini dini referansla destekleyip İslam sancağı altında planlarını yürütmeye çalışmaktadırlar. Din istismarının en net örneği olan bu hadiseye baktığımızda Müslümanların daima teyakkuzda ve uyanık olmasının ne kadar elzem olduğu görülmektedir. İstihbari faaliyetlerini dini motifler altında yürüten bu grup, İslâm tarihinde ilk casusluk hadiselerinden birini gerçekleştirmiştir. Nitekim Allah onların muradına engel olmuş ve kullarını uyarmıştır. Belde halkının, inşaa edenlerden dolayı bu mescide itibar etmediğine bakılırsa; yaşanan dönemde dini iyi bilen, ilahi kavrayışa hâkim olan ve bilinçli kişiler sayesinde bu propagandalar amacına ulaşmadığı görülmektedir. Müslümanların buradan bir ders çıkararak dine ve dini bilgiye haiz olmaları, dini yaşamakta bilinçli ve bilgili hareket etmeleri, sosyal hayat içinde dinin akîdelerine aykırı eylem ve söylemlerde bulunan kimselere müdahalede bulunmaları gerekmektedir.

2.1.11. Necran Heyetinin Hz. Peygamber'e Gelmesi ve Mübâhele Âyeti

Necranlı Hristiyanlar, Senetül Vüfud olarak bilinen (h9.) Heyetler Yılında, Hz. Peygamber'in İslâm'a davet mektubuna binaen Medine'ye bir heyet yolladılar.⁷⁰ Heyet, Hz. Peygamber ikinci namazı kılmakta iken mescide girdi. Bu sırada ibadet vakitleri geldiği için kalkıp doğuya dönerek namaza durdular. Bir kısım sahâbe buna mâni olmak istedi. Hz. Peygamber ashâbına onları bırakmalarını söyleyerek ibadetlerine müsaade etti.⁷¹ Daha sonra Hz. Peygamber onları İslâmiyet'e davet etti. Fakat onlar: "Biz daha önce Müslüman olduk." diyerek reddettiler. Hz. Peygamber: "Yalan söylediniz. Allah'a evlat isnad etmeniz, haça tapmanız ve domuz eti yemeniz Müslüman olmanıza manidir." dedi. Onlarda: "Hz. İsa'nın babası kimdir?" dediler. Hz. Peygamber hemen cevap vermedi ve sustu. Bir müddet sonra *"Allah'ın katında İsa'nın durumu -kendisini topraktan yaratıp sonra "ol" demesiyle olmuş olan- Adem'in durumu gibidir. Gerçek Rabbindendir, o halde şüphelenenlerden olma. Ey Muhammed! Sana ilim geldikten sonra, bu hususta seninle kim tartışacak olursa, de ki: "Gelin, oğullarımızı, oğullarınızı, kadınlarımızı, kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım, sonra lanetleselim de. Allah'ın lanetinin yalancılara olmasını dileyelim."*⁷² âyetleri nazil oldu.⁷³ Hz. Peygamber Necran heyetine bu âyetleri okudu ve "Eğer

⁷⁰ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *Siyer*, ed. Musa Kazım Yılmaz, çev. Hikmet Akdemir (İstanbul: Siyer Yayınları, 2019), 304.

⁷¹ İbn Hişam, *es-Sîre*, 2/259; İbn Sa'd, *Siyer*, 304.

⁷² Âl-i İmrân 59-61

⁷³ İbn Hişam, *es-Sîre*, 2/259-260; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 5/150-151.

söylediklerimi inkâr ediyorsanız, buyurunuz geliniz, sizinle mübâhele yapacağım.” dedi. Necran heyeti bu teklifin karşısında düşünüp karar vermek için mühlet istedi.⁷⁴

Necran heyeti, Âkibleri Abdül Mesih’e düşüncesini sordular. O: “Ey Hristiyan cemaati! vallahi Muhammed’in gönderilmiş peygamber olduğunu öğrenmiş durumdasınız. Size arkadaşınız İsa hakkında kesin bilgi vermiştir. Bilirsiniz ki herhangi bir toplum bir peygamberle lanetlenmişse; büyükleri kalmamış, küçükleri de büyümemiştir. Eğer bunu yaparsanız kökünüz kazanır, eğer ille de dinimizde kalmayı ve arkadaşınız hakkında dediklerinizi demek isterseniz O’nunla anlaşma yapın ve sonra da ülkenize dönün.” dedi. Bu fikri kabul edenler Hz. Peygamber’e gelip: “Kâsım’ın babası seninle lanetleşmemeye, seni dininde bırakmaya ve bizim de kendi dinimizin üzerine dönmemize karar verdik. Ancak bizimle ashabından beğeneceğimiz bir adam gönder. Mallarımız hakkında anlaşılamadığımız zaman aramızda hüküm versin, biz buna razıyız.” dediler. Hz. Peygamber de bu tekliflerini kabul etti ve onlarla bir anlaşma yaptı.⁷⁵

İslâm Tarihinde Hz. Peygamber’le böyle bir münakaşaya giren, bilinen tek topluluk Necran heyetidir. Tezimiz açısından önemli kısmı ise mübâheleye gitmek için zikrettiği aile efradıdır. Bu olay neticesinde nazil olan Ali İmran 61. âyetinden sonra, kaynaklara göre Hz. Peygamber, sabah erkenden torunları Hasan ile Hüseyin’i nakışlı bir örtüye bürüyüp yanlarına -bu sırada onun birkaç hanımı da bulunduğu halde- yalnız kızı Fatima’yı arkasına alarak onlarla lânetleşmek üzere evden çıktığı geçmektedir.⁷⁶ İbnül Esir bu kişiler arasında Hz. Ali’yi de zikretmektedir.⁷⁷

İlk dönemde yaşanan hilafet tartışmalarında dini referans olarak kullanılan, günümüze kadar uzanan tartışmaların da gündeminde olan ehl-i beyt kavramının kimleri kapsadığını bilmek önemlidir. Zira Hz. Ali’nin hilafetteki önceliğini savunan çeşitli tarafgir gruplar, bu dini referansı kullanarak Hz. Ali ve soyunun hilafette önceliğinin, halk arasında da üstünlüğünün olduğunu savunmaktadırlar. İslam alimleri ise, kendini Ee’ten sayarak üstünlük iddiasında bulunanlara karşın, Hz. Peygamber’in eşlerini bile yanına almadığını, bu yüzden Ee kavramının bu dört kişi ile sınırlandırması gerektiğini söylemektedir. Kummî’nin değerlendirmesine göre: “*Âyette geçen oğullarımıza karşılık Hasan ve Hüseyin’i, kadınlarımıza karşılık Hz. Fatıma’yı ve kendimize karşılık olarak da Hz. Ali’yi*

⁷⁴ Sâd 38/304; İbn Hişam, *es-Sîre*, 2/276; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 5/150-151.

⁷⁵ Sâd 38/304; İbn Hişam, *es-Sîre*, 2/276.

⁷⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 5/50.

⁷⁷ İbnü’l Esir, *el-Kâmil*, 2/270.

mübâhele için Necran heyetinin karşısına çıkararak, eşlerinden hiç kimseyi götürmemesi, O'nun gerçek ailesinin kimler olduğunu, dolayısıyla Ehi- beyt terkinde kimlerin yer aldığını göstermektedir."⁷⁸ Şii alimler bu referansı, Hz. Ali'nin diğer ashaptan daha faziletli olduğu ve herkesten önce hilâfete hak kazandığı konusunda önemli bir delil saymışlar ve Necranlılar'ın mübâheleye davet edildiği günü (21 Zilhicce) bayram ilân etmişlerdir.⁷⁹ Sünnî âlimler ise genel olarak dört halifenin fazilet derecelerinin hilâfete geliş sırasına göre düşünülmesinin gerektiğini, Ehi- beyt mensuplarının Hz. Peygamber'in neslinden gelme şerefini taşımakla birlikte hiçbir zaman hata ve günah işlemekten korunmuş olmadığını, ismet sıfatının sadece peygamberlere mahsus olduğunu savunarak Ehi- beyte sadece sevgi ve hürmeten değer atfetmişlerdir.⁸⁰ Ehi- beyt kavramını, fikirlerine dini referans olarak kullanan Şiiler, zamanla bu kavrama farklı kimlikler kazandırarak üzerinden ideolojilerini temellendirmişlerdir. Günümüzde de tarikatlar arasında Şiinin tasfir ettiği şekli ile kullanımı yaygındır.

2.1.12. Savaşlarda Kullanılan Parolalar

Savaşlar strateji üzerine kurulu oyunlardır. Tarafların kendi aralarında belirli nişanelerle anlaşması savaşın temel prensiplerindendir. Kendi taraftarlarını ayırt edebilmek için dini referanslı parolalar kullanılması, Müslümanlardaki cihâd algısını pekiştirmekle beraber manevi kuvvetten faydalanarak düşmana üstün gelmeyi sağlamıştır. Kazanmaya motive eden bu söylemlerin, askeri ne kadar cesaretlendirdiğini savaşın seyrinden de anlamak mümkündür. İslâm Tarihinde Risalet döneminde seçilen bazı parolalara baktığımızda, komutanların bunları bir savaş stratejisi olarak askeri şecaatlendirmede kullandıklarını görmekteyiz. Teşci içeren bu parolaların amacı orduyu motive etmek ve harb esnasında psikolojik üstünlük sağlamaktır.

Hendek Gazvesinde Hz. Peygamber, Müslümanların parolasını "Ya Haylellah" "Ey Allah'ın süvarileri!" olarak belirlemişti.⁸¹ Beni Müstalik ve Hayber savaşına baktığımızda

⁷⁸ Ebû'l-Hasan Ali b. İbrahim Kumî, *Tefsîru'l-Kumî* (Kum: Daru'l-Kitâb, 1404), 1/1/104-105.

⁷⁹ Fayda, "Mübâhele", 32/425.

⁸⁰ Süleyman Uludağ, "Âl-i Abâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/306-307.

⁸¹ Vâkîdî, *Meğazî*, 2 /113.

Müslümanların parolasının: "Ey Mansur (muzaffer, yardım olunan) öldür, öldür." olduğunu görüyoruz.⁸²

Müslümanların; selam, tekbir, ezan gibi dini referansları fetihlerde gizli birer dil olarak kullanması günümüze kadar devam eden bir uygulama halini almıştır. İslâm'ın geniş coğrafyalara yayılmasında bu referansların kullanılması önemli stratejik hamlelerdir.

2.1.13. Savaşlarda Kılınan Korku Namazları

Sözlükte "korku namazı" anlamına gelen salâtü'l-havf tabiri fıkıhta; düşman, eşkıya, hayvan saldırısı yahut yangın, sel tehlikesi gibi tehditler karşısında farz namazların tek imama uyarak nöbetleşe kılınmasını ifade eder.⁸³ Hz. Peygamber'in sıkıntı ihtiva eden savaş durumlarında, askerleriyle beraber kıldığı bilinmektedir. Savaş harici bir durumda korku namazı kılmadığı aktarılmaktadır. Korku namazı iki durumda dini referans olarak bize yol göstermektedir. Birincisi savaş, tabii âfetler gibi olağandışı durumlarda bile namazın cemaatle kılınmasının önemine vurgulamakta, ikincisi ise kalplerine korku varid olan askerleri/kişileri yüreklendirme teşci amacı gütmektedir.

2.1.13.1. Zatürrika Gazvesi (h5.)

İbn İshâk'ta geçen rivâyete göre Beni Nadir gazvesinden sonra Hz. Peygamber, Beni Muharib ve Beni Salebe kabileleriyle savaşmak maksadıyla Necid'e doğru yola çıktı. Müslümanlar bedevî kabilelerin bulunduğu bölgeye vardıklarında, halkın korkup mallarını bırakarak dağ başına kaçmış olduklarını gördüler. İki grup arasında pek bir mesafe yoktu ve tedirginlik hakimdi. Namaz vakti yaklaştığında Müslümanlar namazda iken kendilerine bedevilerin saldıracaklarını düşünüp korktular. Bu nedenle Hz. Peygamber korku namazı kıldırdı. Bu namaz, Allah Resûlü'nün kıldırdığı ilk korku namazı olarak kaynaklarda geçmektedir.⁸⁴

⁸² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/270.

⁸³ Mehmet Erdem, "Salâtü'l-Havf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/21-23.

⁸⁴ Vâkıdî, *Meğazî*, 2/41; İbn Sa'd, *Siyer*, 474; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/145.

2.1.13.2. Beni Lihyân Gazvesi (Usfan) (h6.)

Hız. Peygamber, Hudeybiye'ye giderken Usfan'da Hâlid b Velîd ile karşılaştı. O sırada ashabına düşmanın önünde öğle namazı kıldırıldı. Hâlid namazda üzerlerine saldırmaya niyetlenmişti ki Cenab-ı Allah, bundan Hız. Peygamber'i haberdar etti. Bunun üzerine O da ashabına, ikinci namazını korku namazı şeklinde kıldırıldı.⁸⁵ Hâlid b. Velîd burada Hız. Peygamber'den çok etkilendi ve bir yıl sonra Müslüman oldu.

2.1.13.3. Gâbe Gazvesi (Zûkared) (h6.)

Vakıdî'de geçen rivâyete göre Hız. Peygamber, Zûkared'de bulunduğu sırada yaşanabilecek bir baskın tehlikesine karşın namazları korku namazı şeklinde kıldırılmıştır. 5 gün süren bu seferde düşmanların Müslümanlarla savaşmaktan çekinip kaçtıkları anlaşılınca, Hız. Peygamber ordusuyla beraber Medine'ye dönmüştür.⁸⁶

2.1.13.4. Taberistan'ın Fethi (h.30)

Said b. As, aralarında Hasan ve Hüseyin ile çok sayıda Sahâbenin bulunduğu bir ordu ile Taberistan yürümüş, birçok beldeye uğramış, bol miktarda mal elde etme karşılığında bu beldelerin halkı ile barış antlaşması yapmıştı. Curcan'a bağı bir beldeye vardıklarında oradaki halk ile savaşmak hatta korku namazını kılmak mecburiyetinde kalmışlardı. Said b. As, Hız. Peygamber'in korku namazını nasıl kıldığını Hüzeyfe'ye sormuş, o da kendisine anlatmış ve anlattığı şekilde Said b. As, korku namazını kıldırılmıştı.⁸⁷

⁸⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/91.

⁸⁶ Vâkıdî, *Meğazî*, 2/197.

⁸⁷ Halîfe b. Hayyât, *et-Târih -İlk Kronolojik İslam Tarihi-*, çev. Ömer Sabuncu- Mahmut Sabuncu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 144; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/255. Hicri 30. senede meydana gelen bu hadiseyi, konu bütünlüğü açısından burada zikretmekte fayda gördük.

3. RİSÂLET DÖNEMİ SONRASI SOSYAL VE SİYASÎ HADİSELERDE DİNİ REFERANSLARA YAPILAN ATIFLAR

3.1. Hz. Ebû Bekir Dönemi

3.1.1. Hz. Muhammed'in Vefatı ve Hz. Ebû Bekir'in İnsanlara Telkini

Hz. Peygamber'in vefatı ile İslâm Tarihinde “Risâlet Dönemi”” olarak adlandırılan dönem kapanırken bu vefat, ilerde ‘Raşid Halifeler Dönemi’ olarak adlandırılacak olan yeni bir dönemin de başlangıcı olmuştur. Hz. Peygamber'in İslâm dinini tebliği ile başlayan Risâlet Dönemi, hicri 11. Yılının Rebiyyülevvel ayında vefatı ile sona ermiş, bazı Arap kabileleri eski kabile adetlerine dönmekte bir hayli aceleci davranmışlardı. Diğer taraftan Mekke yıllarından beri O'nun tedrisinde olan ve derin bir bağ ile ona bağlı olan sahâbîler, duydukları tarifsiz üzüntünün de etkisiyle kısa sürede olsa ye'se kapılmışlardı. Onları düştükleri bu ye'sden Hz. Ebû Bekir çıkararak adeta yeni bir dönemin başlangıcını da haber vermişti.

Hz. Peygamber vefat edince Hz. Ebû Bekir yanına girerek yüzündeki örtüyü kaldırdı. “La havle velâ kuvvete illâ billâh vallâhi Rasûlullah vefat etti.” dedi. Daha sonra onu yüzünden öptü.⁸⁸ Hz. Peygamber'in vefat ettiği haberini alan insanlar mescidde ağlama başladılar. Hz. Ömer münafıkları tehdit etmek ve korkutmak için ayağa kalkarak “Rasûlullah ölmemiştir. O Musa'nın ruhuyla göğe yükseldiği gibi ruhuyla göğe yükseldi. Rasûlullah bazılarının ellerini ve dillerini kesmeden de ölmeyecektir.”⁸⁹ diyordu. İbn Kesîr'de geçen rivayette Hz. Ömer: “Allah münafıkları öldürmeden ve alçaltmadan Rasûlullah ölmeyecektir.” diyerek durumu kabullenmediği aktarılır. Hz. Ebû Bekir ona “Ey adam kendine gel! Rasûlullah vefat etti. Sen Allah'ın ‘Ey Muhammed! Şüphesiz sen de öleceksin. Onlar da ölecekler.’⁹⁰ “Senden önce de hiçbir insanı ölümsüz kılmadık, sen ölürsün de onlar baki kalır mı?”⁹¹ buyurduğunu duymadın mı?” dedi. Daha sonra minbere doğru çıktı ve insanlara “Ey insanlar! Sizden her kim Muhammed'e tapıyor idiyse bilsin ki Muhammed ölmüştür. Her kim Allah'a tapıyorsa bilsin ki Allah diridir, ölmez” dedi ve şu âyeti okudu: “Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler geçmişti. Ölür veya

⁸⁸ İbn Sa'd, Siyer, 304.

⁸⁹ İbn Sa'd, Siyer, 648.

⁹⁰ ez-Zümer 39/30.

⁹¹ el-Enbiya 21/34.

öldürülürse geriye mi döneceksiniz? Geriye dönen Allah'a hiçbir zarar vermez. Allah şükredenlerin mükafatını verecektir."⁹² Hz. Ebû Bekir bu âyetleri okur okumaz Hz. Ömer ve çevresindeki Müslümanlar Rasûlullah'ın vefat ettiğine inandı. Hatta insanların çoğu bu âyeti duyunca kendilerine geldiler.⁹³

Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in vefatı ile sarsılan Müslümanlara durumu kabullendirecek yegâne delilin Allah'ın kelamı olduğunu biliyordu. Yaptığı konuşmada kullandığı dini referanslar ile hem Hz. Ömer'i teskin etmiş hem de sahipsiz kaldıklarını düşünen Müslümanların telaşlarını dindirerek olası karışıklığın önüne geçmiştir. Ayrıca Müslümanlar henüz olayın şoku içerisindeyken, Hz. Ebû Bekir'in takındığı soğukkanlı ve âkil tavır sayesinde, fitne çıkarmak için durumu fırsat bilen münafıklar durdurulmuştur. Nitekim Hz. Ömer'in canından çok sevdiği dostunu kaybetmesi sonrası kurduğu cümlelerin onun acısından olduğu ortadadır. Mü'minlerin gönlüne bir sekine vermek için Hz. Ebû Bekir'in yaptığı davranış tam yerinde olmuştur.

Hz. Ebû Bekir'in kullandığı bu âyetin nüzulüne baktığımızda yine Müslümanlar üzerine oynan psikolojik bir oyun üzerine indirildiği görülmektedir. Müşrikler, Uhud Savaşında Hz. Peygamber'in öldürüldüğü yalanı yayarak, savaşı kazanmak için Müslümanları psikolojik olarak parçalamaya çalıştıkları bir anda, bu yalanı duyan Enes b. Nadir "Ey millet, şâyet Muhammed öldürülmüşse bile, Muhammed'in Rabbi öldürülmedi. Muhammed'in uğruna savaştığı dava uğruna savaşın. Allah'ım şunların söylediklerinden ben uzağım ve senden özür diliyorum." diyerek sadakatini ortaya koymuş ve telaşa kapılan Müslümanları adeta kendine getirmiştir.⁹⁴ Hadisenin hemen akabinde, müşriklerin yersiz temennilerine cevap vermek üzere bu âyet nazil olmuş ve peygamber dahi olsa hiçbir insana ölümsüzlük verilmediği, Hz. Peygamber'in ölümünü bekleyenler dahil olmak üzere her canlının ölümü tadacağını bildirilmiştir.⁹⁵

⁹² Âl-i İmrân 13/44.

⁹³ İbn Sa'd, *Siyer*, 647-649; Ebû Bekir İbn Ebu Şeybe, *Kitabü'l-megazi*, çev. Ramazan Önal - Ahmet Şen (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 212-213; Taberî, *Tarih-i Taberî*, 2/527-528; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 5/414-417.

⁹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/44.

⁹⁵ el-Ankebût 29/57.

3.1.2. Beni Saide Sakîfesi ve İlk Halife Seçimi

Hicri 11. yılda Hz. Peygamber'in vefatı akabinde ensârdan bir grup, halife tayin etmek üzere Beni Saide'de toplandı. Durumdan haberdar olan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hemen oraya ulaştılar. Ensârın daha Hz. Peygamber'i defnetmeden böyle bir şeye kalkışmaları, onların yönetme hevâlarından ve kabilecilik anlayışlarından gelmekteydi. Fakat içlerinden çıkarmak istedikleri halifenin Araplar içinde kabul görmeyeceğini bilen Hz. Ebû Bekir, daha büyük bir fesadın çıkışına engel olmak için onlarla bir konuşma yaptı. Allah'a hamd-ü senada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Allah Muhammed'i insanlara peygamber olarak gönderdi ve ümmetine karşı şahit kıldı. Allah'a ibadet etsinler ve birliğine iman etsinler. Onlar o zaman çeşitli tanrılara ibadet ederlerdi. Onlar bu tanrıların kendileri için şefaathî olacaklarını, onlara yardım ve yararlarının dokunacaklarını ileri sürerlerdi. Oysa bunlar yontulmuş taşlar, işlenmiş ağaçlardı. Dilerseniz bu âyetleri okuyabilirsiniz: *'Siz ve Allah'tan başka ibadet ettikleriniz'*.⁹⁶ *'Allah'ı bırakıp da kendilerine hiçbir zarar ve fayda vermeyecek olanlara ibadet ediyorlar ve şefaathîlerimizdir, diyorlardı.*⁹⁷ *'Onlara ancak bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz.*⁹⁸ Araplara atalarının dinini terk etmek ağır geldi. Bu sebeple Allah ilk muhâcirlerle Rasûlullah'ı tasdik etmek, ona inanmak, ona manevi destek vermek, kavimlerinin kendilerini uyguladıkları şiddet ve zillate duçar etmelerine, yalanlamalarına bütün insanların muhalefetine, hakaret etmelerine karşı sabır ve sebat göstermek meziyetine mazhar kılmıştır. Onlar sayılarının azlığından ve insanların hakaret ve küçümsemelerinden, kavimlerinin onların üzerine üşüşmelerinden ürkmediler. Onlar yer yüzünde Allah'a ilk ibadet edenlerdir. Allah'a ve Peygamberine ilk olarak onlar inandılar. Onlar Peygamberin dostları ve akrabalarıdır. İnsanların içinde emirlik işlerine en çok hak sahibi olanlar onlardır. Bu hususta ancak zalim olanlar onlarla çekişir."⁹⁹ Hz. Ebû Bekir, Ensârın yönetimdeki heveslerinin farkındaydı. Fakat Arapların bunu kabul etmeyeceği gerçeğini de düşünerek onlara şura ehli olarak yöneticiye yardım alanında söz hakkı tanınacağını sözünü veriyor ve şöyle diyordu: "Ey Ensâr topluluğu! İslâm'da büyük hizmetleri ve üstünlükleri inkâr edilemeyen insanlarsınız. Allah sizi dini ve peygamberi için yardımcı olarak seçti. Hicretini size nasip kıldı. Bizim nezdimizde konumu ilk

⁹⁶ el-Enbiyâ 21/98.

⁹⁷ Yûnus 10/18.

⁹⁸ ez-Zümer 39/3.

⁹⁹ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-siyase*, çev. Cemalettin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 27-30.

muhâcirlerden sonra sizinle aynı olan kimse yoktur. Ümera biz vüzera sizsiniz. Sizin olmadığınız bir meşveret yoktur ve siz olmadan işler rayına girmez.”¹⁰⁰

Hubab b. Münzir, Hz. Ebû Bekir’in konuşmasının akabinde bu durumu kabul etmeyerek ensâra “Bu idare işlerinde nasibi en büyük olanlar sizlersiniz,” diyerek reylerine sahip çıkmalarını istemiş, eğer muhâcirler emirliklerine razı olmazsa muhâcirlerden bir emir, ensârdan da bir emir olması önerisinde bulunmuştu.¹⁰¹ Bu söz üzerine Hz. Ömer’in “İki kılıç bir kında olmaz” diyerek bu teklifi reddetti. Arapların içlerinden peygamber çıkmayan bir topluluğu halife olarak görmeyeceklerinden, onun aşireti ve dostları olan muhâcirlerle kimsenin çekişmeyeceğinden bahsetti.¹⁰² Bu tartışmalar esnasında ensârdan Beşir b. Sa’d’ın, Sa’d b. Ubade’ye muhalefet ederek “Hz. Muhammed Kureyşlidir ve aşireti, mirasına ve iktidarına sahip çıkmakta önceliklidir.” diyerek Kureyş’e destek verdi.¹⁰³ Hz. Ebû Bekir “Ey Ensâr topluluğu, sizler hangi bir faziletten söz ediyor iseniz, gerçekten ona sahipsiniz. Fakat gerçek şu ki Araplar bu işte ancak Kureyş’e boyun eğler ve onları tanırlar. Çünkü Kureyş Arapların hem soyca hem de bulundukları yer itibariyle en asilleridir.”¹⁰⁴ diye belirterek halifenin Kureyşli olmasının rasyonel gerekçesini oluşturmaya çalışmıştır.

Ensârın ilk hamlesini önledikten sonra Hz. Ebû Bekir: “Ben sizlere Ömer ile bu ümmetin emini olan Ebû Ubeyde’den birisini tavsiye ediyorum.” diyerek Kureyş’ten olan iki sahabeden birini seçmelerini teklif etti. Bunun üzerine Hz. Ömer: “Sen aramızdayken bundan Allah’a sığınırım. Bu işe sen bizden daha layıksın. Rasûlullah’la arkadaşlıkta daha kıdemlisin. Mal bakımından bizden daha üstünsün. Sen muhâcirlerin en üstü olup ikilinin ikincisisin. Namaz kıldırmadan Hazreti Peygamber’in halefisin. Namaz ise İslâm’ın en üstün rûknüdür. O halde kim senin önüne geçebilir, bu işte senin üstünde bir konuma sahip olabilir? Elini ver sana biat edeyim.” dedi. Sonra eline uzanıp O’na biat etti. Kendisini orada bulunan muhâcir ile ensâr da takip etti.¹⁰⁵

Hz. Ebû Bekir’in Beni Saide’de yaptığı ilk hutbede, konuşmasını öğüt verici âyet referansları ile destekleyerek, muhâcirlerin atalarının dininden beri durup, yaşadıkları

¹⁰⁰ İbn Sa’d, *Siyer*, 650; İbn Kuteybe, *el-İmame*, 30.

¹⁰¹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/26; İbn Ebu Şeybe, *Kitabü’l-megazi*, 220; İbn Kuteybe, *el-İmame*, 31; Taberî, *Tarih-i Taberî*, 3/6; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 5/424-434.

¹⁰² İbn Kuteybe, *el-İmame*, 31; İbnü’l Esîr, *el-Kâmil*, 2/302.

¹⁰³ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 32; İbnü’l Esîr, *el-Kâmil*, 2/303.

¹⁰⁴ İbnü’l Esîr, *el-Kâmil*, 2/300.

¹⁰⁵ İbn Hişam, *es-Sîre*, 4/405; İbn Ebu Şeybe, *Kitabü’l-megazi*, 220; İbn Kuteybe, *el-İmame*, 29-33; Taberî, *Tarih-i Taberî*, 3/6.

sıkıntıya rağmen Rasûlullah'ın yolundan gittiklerini gösterdikleri sabır ve sebatlarıyla da bu işe en layık olanların onlar olduğunu savunmuştur. Ayrıca “hilafeti savaşa döndürebiliriz”¹⁰⁶ diyerek ensârı isyana teşvik edici konuşmalar yapan Hubab b. Munzir'e karşın, Rasûlullah'ın ensâr için söylediği güzel sözleri referans göstererek yükselen tansiyonu düşürmüş ve ensârı sakinleştirmiştir. Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in faziletlerini sıralarken Hz. Peygamberin onu imam tayin etmesini ve namazı referans alarak, halifelige en layık Hz. Ebû Bekir'in olacağını savunması daha sonraki dönemlerde halife seçimlerinde aktif rol almış, İmamlık Halife seçiminde önemli bir dini referans olarak kullanılmıştır.¹⁰⁷ Halife olduktan sonra irâd ettiği ilk hutbesinde “Allah size bir halife nasip etti. Onunla birliğinizi bir arada tutacak.”¹⁰⁸ şeklindeki konuşmasıyla ilahi tecelliye referans alarak bozulan birliği ve sükûneti sağlamak niyetiyle bu görevi kabul ettiğini bildirmektedir.

Biatten sonraki günlerde halk arasında yükselen, hilafetin oldubittiye geldiğine dair fısıltılara Hz. Ömer, “Bazı insanların ‘Ebû Bekir’in hilafeti oldubittiye geldi’ dediğini duydum. Onun hilafeti oldubittiye gelmiş bile olsa Yüce Allah onunla gelecek olan kötülükleri savdı.”¹⁰⁹ diyerek Allah'ın takdirini referans gösterip dedikoduları bertaraf etmek istemiştir. Nitekim Hz. Ömer'e neden böyle bir şey yaptığı sorulduğunda fitne çıkmasından korktuğunu¹¹⁰ zikretmesi aslında, Müslümanların birlik ve huzurunu muhafaza etmeye çalıştığını göstermektedir. Hz. Ömer'in, Hz. Ebû Bekir'e biat ederek meseleyi hızlıca çözüme kavuşturmayı istemesi, kabilecilik anlayışından ya da işi oldubittiye getirip halifeliğin Kureyş'te kalmasını istemesinden değil, aksine seçilecek halifenin Araplarca kabul görmediği takdirde oluşabilecek fitneyi önlemek ve Hubab'ın oluşturmaya çalıştığı isyan hareketine mâni olmak istemesindendir. Hubab'ın Hz. Ebû Bekir'e biatı kabul etmeyip kılıcına sarılması¹¹¹ Hz. Ömer'in ne kadar doğru bir harekette bulunduğunu bize göstermektedir.

Beni Saide gölgeğinde Hz. Ebû Bekir'e yapılan biatle beraber sorunlar bitmemiş, bu olay beraberinde başka sorunları getirmiştir. Hilafet makamı kabileler arası iktidar mücadelesi haline gelmiştir. Mücadele kızıştıkça içine dini motifler karıştırılmış, bu da

¹⁰⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb Zühri, *El Meğazi: İlk Dönem İslâm Tarihinde Savaşlar*, çev. Mehmet Nur Akdoğan (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 132; İbn Ebu Şeybe, *Kitabü'l-megazi*, 220.

¹⁰⁷ Cemel savaşı öncesinde Talha b. Ubeydullah ve Zübeyir b. Avvam'ın namaz kıldırmak için yarışması bk. İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 3/212-213.

¹⁰⁸ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 42.

¹⁰⁹ İbn Ebû Şeybe, *Kitabü'l-Megazi*, 218-219; İbnü'l Esir, *El-Kâmil*, 2/299.

¹¹⁰ Zühri, *El-Megazi*, 132; İbn Hişam, *es-Sire*, 4/405.

¹¹¹ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 33.

dinsel bazı fikir ekollerini doğurmuştur. Halifenin kimden olacağı tartışmaları sürerken ileri sürülen “İmamların Kureyş’ten olması”¹¹² söylemi ilerleyen dönemde Hz. Ali’nin halife olmasını isteyen Şia ekolü tarafından en temel dini referans kaynağı olarak kullanılmıştır. Şia, Hz. Peygamber’in vefatından sonra devlet yönetiminin Hz. Ali’ye ve onun soyundan gelenlere ait olduğu düşüncesi etrafında birleşen çeşitli grupların ortak adı olmuştur.¹¹³ Hz. Ebû Bekir’in fikirleri savunurken ileri sürdüğü “Araplar Kureyş’in dışında birinin emirliğini kabul etmez” sözü, aradan geçen zamanla “İmamlar Kureyş’tendir” şeklinde ve bir hadis hüviyeti halinde Buhari’de yer tutmuştur.¹¹⁴ Ahmet Akbulut bu söylemin hadisleşmesini şöyle yorumlamaktadır: “Hz. Muhammed’in aşiretinden olanın devletin başına geçmesi gerektiği yolundaki görüşü Kur’an’ın ilkeleri ile bağdaştırmaya imkân yoktu. Yapılması gereken, din için delil olabilecek başka kaynaklar bulmaktı. Başlangıçta biraz zorlanılsa da daha sonra bu kaynaklar da bulundu.”¹¹⁵ Biat alma sürecinde, üzerinde çok durulmayan “İmamlar Kureyş’tendir” söylemi daha sonra bir dini referans olarak kullanılmak üzere kitaplarda yerini almıştır. Fığlalı’nın “Hilafet makamına kimin geçeceğine dair delil arandığı ve buna şiddetle ihtiyaç duyulduğu bir anda, bir nass veya işaretin bulunmamasın, bu konuda Hz. Peygamber’in ensâr ve muhâcirler tarafından bilinen bir hadisin mevcut olmadığına delalet eder. Bu durumda "İmamlar Kureyş'ten olur" hadisine mezhep taraftarlığı veya kabile asabiyeti ile rivâyet olunmuş bir sözdür, demek, pek isabetsiz sayılamaz.”¹¹⁶ Görüşü meseleyi özetler niteliktedir biz dahi bu görüşe katılmaktayız. Bu görüşü kabul etmeyen ve hilafet hakkının Hz. Ali’de olduğunu savunan pek çok Şii yazar tarafından Hz. Ali’nin Ebû Bekir’e yaptığı biat, takıyye referansı ile ele alınarak müdafaa edilmiştir.¹¹⁷

İslâm Tarihinde, başlangıçta herhangi bir kutsallık atfedilmeyen sadece toplumsal birliği sağlayıcı ve yönetici misyonu olan halifelik makamı, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde yalnızca yönetim görevini ihtiva etmekte iken, ilerleyen dönemde çeşitli dini söylemler isnad edilerek kutsallaştırılmış ve ilahi referanslarla desteklenmiştir. Hz. Ebû

¹¹² Ayrıntılı bilgi için bk.. Mehmet Said Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşliliği -İslamda İlk Siyasi Kavmiyetçilik-* (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 68-75.

¹¹³ Mustafa Öz, “Şia”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/111-114.

¹¹⁴ Muhammed b. Tavit Tancî, “İslâm’da Hilafet ve Mezheplerin Doğuşu”, *e-Makalat Mezhep Aratırmaları Dergisi* 4/1 (2011), 439-483.

¹¹⁵ Ahmet Akbulut, “Hz. Muhammed Sonrası İlk Siyasi Krizin Teolojik Yansımaları”, *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2006), 7.

¹¹⁶ Ethem R. Fığlalı, “Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (1975), 224.

¹¹⁷ Ethem R. Fığlalı, “Sakîfe Olayı veya Hz. Ebû Bekir’in Halife Seçimi”, *İslam Medeniyeti Dergisi* 5/3 (1982), 21.

Bekir kendisine “Allah’ın halifesi” diyenleri uyarmış ve kendisinin Rasûlullah’ın halifesi olduğunu vurgulamıştır. Fakat Hz. Osman döneminde “Allah’ın giydirdiği gömlek”, Muâviye b. Ebû Süfyân döneminde “Allah’ın kılıcı” gibi günümüze kadar uzanan çeşitli dini referanslar kullanılarak hem liderlere kutsallık yüklenmiş hem de ilahi seçilmişlik havası oluşturulmuştur. Beni Saide’de başlayan ve gittikçe karmaşıklaşan siyasal krizle beraber siyasi alanda dini referansların suiistimal edici şekilde kullanılması baş göstermiştir. Kur’anî kavramlar, siyasi koşullar doğrultusunda yorumlanmış ve siyasal terimlere dönüştürülmüştür.¹¹⁸

3.1.3. Hz. Ali’nin Hz. Ebû Bekir’e Biati

Beni Saide’de yaşanan biat krizi aşıp Hz. Ebû Bekir’e biat edilince, orada olmayan Sahâbîler daha sonra gelip biatlerini gerçekleştirdiler. Hz. Ali, Hz. Peygamber’in defin işlemleri ile uğraştığı için biate katılamamıştı. Kısa bir süre sonra Hz. Ali’den Hz. Ebû Bekir’e biat etmesi istendi. İbn Kesîr, İbnül Esîr, Suyûtî gibi tarihçilere göre Hz. Ali hemen biat etmiştir. Fakat bazı tarihçiler Hz. Fatıma’nın vefatından sonra biat ettiğine kanaat getirmişlerdir.

İbn Kuteybe’nin rivayetine göre Fedek arazilerin durumu¹¹⁹ sebebiyle Hz. Ebû Bekir’e dargın olan Hz. Fatıma, bu görevin Hz. Ali’de olması gerektiğine inanıyordu ve ensârdan bu noktada destek bekliyordu. Fakat ensâr ona, önce Hz. Ebû Bekir’e biat ettiklerini eğer Hz. Ali gelseydi başkasını tercih etmeyeceklerini söylüyorlardı. Hz. Fatıma ise: “Ebû’l Hasan ancak görevini ve ona yakışanı yaptı. Onlarsa yapacaklarını yaptılar. Allah onlara soracak ve onları hesaba çekecektir.” diyerek Hz. Ali’yi savunuyordu. Bu süreçte Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali’ye kendine biat etmesi için birçok defa kölesi Kunfud’u göndermişti. Fakat her seferinde olumsuz cevap aldı. Hz. Ömer ve bir grup Müslüman yine bir gece Hz. Ali ve Fatıma’yı biat etmeye çağırdı. Olumsuz cevap karşısında Hz. Ali’yi ihzar ettiler. Hz. Ali biat etmezse Müslüman bir grup onu boynunu vurmakla tehdit etti. Hz. Ali onlara “Allah’ın kulu ve Rasûlullah’ın kardeşini mi öldüreceksiniz” dedi. Hz. Ömer ise “Allah’ın kulu doğru Rasûlullah’ın kardeşi hayır” diye cevap verdi. Hz. Ali ağlayarak Rasûlullah’ın kabrine gidip ona şikâyetle bulundu.¹²⁰

¹¹⁸ Akbulut, “Hz. Muhammed Sonrası İlk Siyasi Krizin Teolojik Yansımaları”, 9.

¹¹⁹ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 38; Hüseyin Algül, “Fedek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/294-295.

¹²⁰ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 36-37.

Hız. Fatıma'yı kızdırdıklarının farkında olan Hız. Ebû Bekir, Hız. Ali aracılığı ile Hız. Fatıma ile konuşmak istedi. Onlar karşısına oturunca Hız. Fatıma yüzünü duvara çevirdi. Selam verdiler selamlarını almadı. Hız. Ebû Bekir onunla güzel bir şekilde konuştu “Sen bana akrabalarımından, kızım Âişe ’den daha sevimlisin. İsterdim ki baban yerine ben öleyim. Seni bilen senin şerefini ve faziletini bilip takdir eden biri olarak Rasûlullah’a sana intikal eden bir hakkı, bir mirası¹²¹ senden menedeceğimi nasıl düşünüyorsun? Ne var ki baban Rasûlullah’ın şöyle dediğini işittim: “Biz miras bırakmayız, bıraktığımız sadakadır.” Hız. Fatıma dedi ki: “Allah aşkına ikinize Rasûlullah’ın bir sözü nakledersem onu kabul eder ve uyar mısınız?” Onlar evet dediler. Fatıma dedi ki: “Allah aşkına söyleyin Rasûlullah’ın ‘Fatma’nın rızası benim rızamdır onun kızgınlığı benim kızgınlığımdır’ sözünü işitmediniz mi? Onlar “Evet işittik.” dediler Hazreti Fatıma “Allah ve melekler şahittir beni kızdırdınız ve beni razı etmediniz. Rasûlullah’a kavuşursam ikinizi de ona şikâyet edeceğim.” dedi. Hız. Fatıma’yı ikna edemeyen Hız. Ebû Bekir, evden gözyaşları ile ayrıldı. Hız. Fatıma vefat edinceye kadar Hız. Ali ve Haşimoğulları da biat etmedi. Hız. Fatıma babasının vefatından 75 gün sonra vefat etti.¹²²

Bu hadise üzerinde tarihçiler ihtilaf ettiler. Birçoğu Hız. Ali’nin hilafette hak talep ettiği karar verilmesine kırgınlığı olduğu noktasında fikir birliğine vardılar. Suyuti’de geçen rivayete göre biat sürecinde Hız. Ali ve Zübeyir dediler ki: “Sadece istişareye geciktığımız için kızdık. Yoksa biz de Ebû Bekir’in bu işi en layık olduğunu mutlaka biliyoruz. O mağara arkadaşıdır. Onun şerefini ve hayranı kesinlikle biliyoruz. Peygamber daha sağlığında insanlara namaz kıldırmasını emretti.”¹²³ Tarihçi İbn Kesir de Hız. Ali’nin iki defa biat ettiği tezini savunur. Birinci biati, ilk biatle beraber olan, ikinci biati ise Hız. Fatıma’nın vefatı akabinde miras olaylarından dolayı aralarındaki kırgınlığı gidermek için olandır.¹²⁴

Hız. Ebû Bekir ise durumdan hoşnut olmayan ve fedek meselesi yüzünden kırgın olan Hız. Fatıma’yı ikna etmek için, Hız. Peygamber’in sözlerinden referans getirmesine karşılık, O da Hız. Peygamberin başka bir sözünü referans alarak kendini savunmaktadır. Tartışmanın esas sebebine bakacak olursak; Hız. Fatıma’nın fedek arazisi yüzünden böyle bir tutum sergilediği tarihçiler tarafından kabul edilmiştir. Onun fedek arazilerini miras olarak

¹²¹ bk. Fedek Arazisi; Algül, “Fedek”, 12/294-295.

¹²² İbn Kuteybe, *el-İmame*, 38-39; Hız. Fatıma’nın vefat tarihi hakkında ihtilaflar vardır. Bazı kaynaklarda 6 ay sonra vefat ettiği geçmektedir. bk. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 10/27

¹²³ Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Süyûtî, *Tarihu ’l-hulefa*, çev. Cemal Mahmut Mustafa (İstanbul: Asalet Yayınları, 2018), 92.

¹²⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 6/427.

görmesine karşılık, Hz. Ebû Bekir; “Biz peygamberler topluluğunun terekese mirasçı olunmaz. Bizim bıraktığımız her mal sadakadır. Muhammed ailesi, ancak bu maldan yerler”¹²⁵ hadisini naklederek “Ben Rasûlullah’ın o malda yapmakta olduğu tasarruftan başkasını yapmam, gördüğüm hiçbir şeyi de terketmem!”¹²⁶ diyerek bunun kendi tasarrufunda olmadığını Hz. Peygamber’in yolundan gittiğini açıkça belirtmiştir. İki tarafın da kendilerini haklı buldukları gerekçelerini delillendirmek için Rasûlullah’ın sözlerini referans aldıkları görülmektedir. İlerleyen dönemde Şii ekollerin fedek meselesi üzerinden ideolojilerini savunmak için peygamberden nakledilen hadisi, Hz. Ebû Bekir’in kendi sözleri olduğu tezini bile ileri sürmüşlerdir. Kendi fikirlerine dayanak bulmak için dini referanslara farklı anlamlar yüklemekten çekinmedikleri gibi, kimi zaman da bu konuda ileri giderek hadisi reddetmişlerdir.¹²⁷

Hz. Ali’nin tutumu ise tamamen Rasûlullah’a olan yakınlığından dolayı meşveretten geri bırakılmasından ve biatte söz hakkı olduğunu düşünmesinden gelmekteydi. Yoksa O’nun Hz. Ebû Bekir’e karşı bir faikiyet belirtmesi söz konusu değildir. Zira Hz. Ali kendisine biat etme teklifinde bulunanları kesin bir dille reddederek niyet ve tarafını açıkça belli etmiştir.¹²⁸ Seçim sürecinde Hz. Peygamber’in ailesi olarak Haşimoğullarının davet edilmemesinden kaynaklanan kırgınlığı sebebiyle, Hz. Ali ve Hz. Ebû Bekir arasında kısa süreli anlaşmazlık olmuştur. Lakin Hz. Ali’nin bu meseleyi uzatmadığını, Hz. Ebû Bekir’i fiillerinde desteklemesinden anlamaktayız.¹²⁹ Görüldüğü üzere Hz. Ali kırgınlığına rağmen muhalif tutumunu, yıkıcı ve ayrıştırıcı bir çizgide sürdürmekten kaçınmıştır.¹³⁰ Nitekim Hz. Ali’nin tutumuna karşın, Hz. Ebû Bekir’in takındığı tavırdan pişmanlık duyduğunu, vefat etmeden önce “Keşke Hz. Ali bana savaş açsa dahi evine müdahale etmeseydim”¹³¹ demesinden anlamaktayız.

¹²⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Lübnan: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, ts.), 1/9; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmi‘u’s-sahîh* (Beyrut, ts.), Ferâiz/3; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 5/285.

¹²⁶ Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi’s-sahâbe*, çev. Seyfullah Erdoğan (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2011), 122.

¹²⁷ Ca‘fer Sübhânî, *Hz. Ali’ye Neler Yaptılar*, çev. Zeynep Çatar (İstanbul: Evrensel Yayıncılık, 1995), 5/177-216; Seyyid Muhammed Musevi, *Peşaver Geceleri*, çev. Fahrettin Altan vd. (İstanbul: Kevser Yayınları, 2004), 508-510.

¹²⁸ İbnü’l Esir, *el-Kâmil*, 2/298-299; Süyûtî, *Tarihu’l-hulefa*, 92.

¹²⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/448.

¹³⁰ Adnan Demircan, *İslâm Tarihi 1* (Ankara: Bilay Yayınları, 2018), 76.

¹³¹ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 45.

3.1.4. Hz. Ebû Bekir'in Üsâme Ordusunu Göndermesi

Beni Saide gölgeliğindeki siyasi kriz aşıldıktan sonra, halife seçilen Hz. Ebû Bekir'in ilk icraatı, Hz. Peygamber'in vefat etmeden önce hazırladığı orduyu sefere yollamak oldu. Sahâbîlerin birçoğu bu konuda Hz. Ebû Bekir'e karşı çıktı. Hz. Ebû Bekir kararlı bir tutum sergileyerek "Beni köpek ve kurtların parçalayacağını bilsem, yine de Hz. Peygamber'in emrini yerine getirirdim" dedi.¹³² Uzun süren fetihler sonunda Müslümanlar büyük ganimetler elde etti. Ayrıca Üsâme ordusunun gönderilmesi tüm Araplara gözdağı oldu. Araplar "Onların güçleri yerinde olmasaydı böyle bir orduyu gönderemezlerdi." dediler.¹³³

Hz. Peygamber'in kaybıyla, Müslümanların boşluğa düşmesini bekleyenler, halifenin bu kararlı uygulaması sonucunda, Medine'ye karşı tertiplemeyi düşündükleri düşmanca planlarından vazgeçmek zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla halifenin ısrarı ile gerçekleştirilen mezkûr askerî faaliyet, Müslümanların Arap Yarımadası'ndaki prestijinin korunmasına büyük katkı sağlamıştır.¹³⁴ Hz. Ebû Bekir, bu seferin önemi ve gerekliliğinin farkındalığı ile kendisine muhalefet eden sahâbîleri, Hz. Peygamber'i referans göstererek susturmuştur. Dinden dönme hareketlerinin yoğun olduğu bir dönemde, Üsâme ordusunu göndermek için ısrar ederek, ridde olaylarında rol oynayanlara da bir gözdağı vermiştir. Hz. Ebû Bekir ilk adımdan itibaren Hz. Peygamber'in yolundan gideceğini, O'nun vasiyet ve sözlerinin referansında bir hilafet sürdüreceğini halka göstermiştir.¹³⁵

3.1.5. Hz. Ebû Bekir'in Yalancı Peygamberler, İrtûdad Edenler ve Zekât Vermeyenlerle Savaşmaya Hazırlanması

3.1.5.1. Yalancı Peygamberler ve İrtidat Edenler

Hz. Peygamber veda haccından dönüp rahatsızlandığında, bazı kimseler peygamberlik iddiası ile ortaya çıkmışlardı. Rasûlullah'ın vefat ettiği haberi duyulunca, bu kimseler aleni olarak peygamberliklerini ilan ettiler. Arap yarımadasında henüz dine yeni girmiş kabilelerin çoğu bu yalancıların etrafında toplanmaya başladılar. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, irtidat edenlere savaş açtığını duyurdu. Fakat bazı sahâbîler Hz. Ebû Bekir'i desteklemek yerine

¹³² İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 2/307; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 6/430; Süyûtî, *Tarihu'l-hulefa*, 96.

¹³³ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 2/309.

¹³⁴ Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi* (Ensar Yayınları, 2016), 2/50-51.

¹³⁵ Ömer Sabuncu, "Hz. Ebû Bekir'in Üsâme Ordusunu Göndermesi", ed. Ali Aksu (Hz. Ebû Bekir Sempozyumu, Sivas, 2019), 98.

yumuşak davranmaya davet ettiler. Hz. Ömer, Hz. Peygamberin “İnsanlar ‘Allahtan başka ilah yoktur’ deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Eğer onlar bu sözü söylerlerse canlarını, mallarını bana karşı korumuş olurlar.” hadisini referans göstererek onlarla nasıl savaşacağını sordu. Hz. Ebû Bekir ise: "Allah'a yemin ederim ki, namazla zekâtı ayıranlarla (namaz kılıp da zekât vermek istemeyenlerle) savaşacağım. Çünkü zekât, mal üzerindeki bir haktır. Ayrıca hadiste ‘Ancak hakkıyla almak hariçtir.’ demiştir.”¹³⁶ Hadisteki istisna edilen kısma değinerek bunun bir hak olduğunu belirtmiş ve bu istisnayı referans alarak verdiği kararın haklı gerekçesini açıklamıştır. Kullandığı dini referans ile Hz. Ömer dahil karşı çıkan tüm sahâbîlerin şüphelerini ortadan kaldırmış ve onların desteklerini almayı başarmıştır.¹³⁷

Peygamberlik iddiasında bulunan bu kişiler, İslâm'a yeni boyun eğmiş bulunan kabileleri kendi siyasî nüfuzları altına almak ve onları dinden uzaklaştırmak amacıyla, din kisvesi altında gizli bir siyaset takip ediyorlardı. Böylelikle Hz. Peygamber'in nüfuzunun az hissedildiği kabilelerde, ihtimaldir ki onun örneğinden ilham alarak, Allah'ın birliğini esas alan birden fazla peygamberlik taslayan yalancı peygamberler ortaya çıktı. Bu kişiler genellikle secili ve kafiyele sözler söyleyip insanları bir araya getirmeye çalışarak Medine'ye isyan planları kurmaktaydı.¹³⁸ Yalancı peygamberlerin etrafında toplanan kabileler arasında inancı bütün insanlar da vardı. Bu kişilerin de takıyye yaparak kendilerini korudukları kaynaklarda geçmektedir. İbn Kesîr'de geçen rivayete göre Yemenli Esved el Ansi yalancı peygamber olarak ortaya çıktığında Müslümanlar takıyye yaparak canlarını ve mallarını ondan korumuşlardır.

Peygamberlik iddiasında bulunan bu yalancıların en büyük özelliği kâhin olmalarıdır.¹³⁹ Veciz konuşma becerileri ve gelecekle ilgili yalan haber vermeleri ile henüz dine yeni girmiş ve İslâm'ı özümseyememiş bu kabileleri, kendi saflarına çekerek isyanlarında maşa olarak kullanmaya çalışmışlardır. Nitekim kalabalık bir kitleyi çevrelerinde toplamayı başarmaları, onların “peygamberlik” makamını dini referans olarak kullanıp insanları kandırdıklarını ve dini suiistimal ettiklerini göstermektedir.

¹³⁶ Süyûtî, *Tarihu'l-hulefa*, 97.

¹³⁷ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 43; Taberî, *Tarih-i Taberî*, 3/18; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 6/442; Süyûtî, *Tarihu'l-hulefa*, 97.

¹³⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 6/435; M. Salih Arı, “Ridde Olayları”, *İslam tarihi ve Medeniyeti “Raşid Halifeler Dönemi”*, ed. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 2/83.

¹³⁹ Ömer Faruk Harman, “Kâhin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/170-171.

Müslümanlar arasında yeni bir düzen kurulmaya çalışırken, üstüne irtidat edenlerin eklenmesi dönemin zorlu geçmesine sebep olmuştur. Hz. Peygamber'in devlet başkanlığı zamanında aldığı kararlara itaat eden ve uygulama noktasında tereddüt etmeyen sahâbiler, O'nun vefatı ile beraber İslâm devletinin sorumluluğunu omuzlarında hissederek, alınan kararlara temkinli yaklaşmışlardır. Hz. Ebû Bekir düşmanla savaşmadan önce, kararlarına muhalefet eden sahâbileri de ikna etmek durumunda kalmıştır.¹⁴⁰ Burada onların şüphelerini giderecek yegâne şey Hz. Peygamber'in sözleridir. Hz. Ebû Bekir'in bu sözleri referans olarak hızlıca kararlarını uygulamaya koyduğu görülmektedir. Nitekim Hz. Âişe, Hz. Ebû Bekir'in içinde bulunduğu sıkıntılı durumu şöyle özetlemektedir: "Rasûlullah vefat ettiğinde babamın karşılaştığı zorluklar, sağlam dağlara yüklenseydi onları paramparça ederdi. Allah'a yemin ederim ki babam insanların ihtilafa düştükleri her konuyu, İslâm'daki değer ve ilgisine göre en süratli bir biçimde çözdü."¹⁴¹ Onun karar almadaki yetkin tarzını ve yönetimdeki ehil tavrını, Hz. Peygamber'le geçirdiği süre zarfında edindiği aşikârdır.

3.1.5.2. Zekât Vermeyenler

Arap yarımadasında zuhur eden nifak gittikçe genişlemekteydi. Yalancı peygamberlerin yanı sıra kimi kabileler zekât vermeyi de reddediyordu. Bazı Arap heyetleri Medine'ye gelerek namaz kılmayı kabul ediyor, ama zekât vermeye yanaşmıyorlardı. Bazıları zekat vermeyi kabulleniyorlarsa da bunu Hz. Ebû Bekir'e vermek istemiyorlardı. Hatta böylelerinden bazıları, delil olarak şu âyeti ileri sürüyorlardı: *"Ey Muhammed! Mallarının bir kısmını, kendilerini temizleyip arıtacak sadaka olarak al, onlara dua et, senin duan onlar için bir güvendir."*¹⁴² Bu âyeti referans olarak kullananlar: "Zekâtımızı, ancak duası bizim için güven olana veririz." diyerek halifeye zekât vermekten kaçıyorlardı.¹⁴³

İrtidat hadiseleri vuku bulunca, Hz. Ebû Bekir bir hutbe irad ederek insanları uyardı. Hutbesinde Ali İmran 144. âyeti tekrar hatırlatarak; Hz. Peygamber'in vefatıyla İslâm'ın düştüğü durumu, Müslümanların hallerini ve irtidat edenleri anlattı. Onlara hitaben şöyle söyledi: "Doğrusu çevrenizde bulunan Araplar, koyunlarını ve develerini zekât olarak vermek istemiyorlar. Onlar dine dönseler de daha önceleri dinde değillerken Hz. Peygamber onlara hiç ihtiyaç hissetmemişti ve siz de Müslüman olarak bugünkü kadar hiçbir zaman

¹⁴⁰ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 43.

¹⁴¹ Ahmed b. Yahya Belâzuri, *Fütuhu'l Büldân*, çev. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 112.

¹⁴² et-Tevbe 103.

¹⁴³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 6/442.

güçlü olmamıştınız. Bu da Peygamberimizin önceki bereketi sayesinde. O, sizi her şeye yetecek olan Mevla'ya ısmarlamıştır. O Mevla da onu, yolunu kaybetmiş olarak buldu da doğru yola iletti. Onu muhtaç olarak buldu da zengin kıldı. *'Bir ateş çukurunun kenarında idiniz, sizi oradan kurtardı.'*¹⁴⁴ Yemin ederim ki, Allah'ın sözü yerine getirilinceye, ona verilen vaad tam olarak gerçekleştirilinceye kadar Allah'ın dini uğruna savaşmaktan bir an olsun vazgeçecek değilim. Nihâyet bizden şehit olarak öldürülen, cennetlik olacaktır. Hayatta kalan gaziler de Allah'ın arzında (toprağında), onun halifesi ve nesli olarak kalacaktır. Bu, Allah'ın hak olan hükmüdür ve tersi düşünölmeyecek olan buyruğudur. *'Allah, içinizden inanıp yararlı iş işleyenlere, onlardan öncekileri halef kıldığı gibi, onları da yeryüzüne halef kılacağına dair söz vermiştir.'*¹⁴⁵ Hutbesini tamamladıktan sonra minberden indi.¹⁴⁶

Hiz. Peygamber'in vefatının akabinde, kalplerine İslâm henüz yerleşmemiş insanların irtidat etmesi pek tabii olasıdır. Lakin İslâmı kabul etmiş olan kimselerin, Allah'ın emri olan fakat nefislerine zor gelen zekât ibadetinden kaçınmak için, dini referansları kullanmaları dinin rükûnlarına zarar vermektedir. Hiz. Ebû Bekir bundan dolayı hassas davranmış ve bu kapının aralanmasına izin vermemiştir. Zekât vermek istemeyenlerin kullandığı dini referansa baktığımızda, ayeti kendi çıkarları doğrultusunda yorumladıkları görölüyor. Yusuf el-Karadâvî'nin de belirttiği gibi bu âyet-i kerîmede hitap asıl itibariyle her ne kadar Hiz. Peygambere ise de aynı zamanda Hiz. Peygamber'den sonra ümmetin yönetim işlerini deruhte eden herkesi kapsamaktadır. Yani hitap sadece Rasûlullah'a özgü değildir. Ayette geçen temizleme ve tezkiye ise zekât aracılığıyla meydana gelmektedir. Zira zekât temizleme vasıtasıdır. Zekâtı alan devlet başkanı ise zekâtını aldığı kişiye dua etmekle emrolunmuştur.¹⁴⁷ Yani yönetime gelmiş kişi zekât alma ve yönlendirme sorumluluğuna da sahiptir.

Hiz. Ebû Bekir'in irâd ettiğı hutbede, ayetleri referans olarak zekattan kaçmak isteyenlere yine ayetleri referans olarak cevap vermesi, dini referanslarla insanları ikna etmeye çalıştığını ve savaş kararını bu referanslar ışığında delillendirdiğini göstermektedir. O ki Kur'an'ın nüzulünün hemen her safhasında Hiz. Peygamber'in yanında olmuş biri olarak, kullandığı bu âyetlerin hitabını, manasını ve kapsamını en doğru bilen kişilerden biri

¹⁴⁴ Âl-i İmrân 3/103.

¹⁴⁵ en-Nûr 24/55.

¹⁴⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 6/444.

¹⁴⁷ Yusuf Karadâvî, *Fıkh 'uz-zekat*, (Beyrut, 1980), 1/82-83.

olduğu aşikârdır. Nûr suresindeki hitaba bakıldığında buradaki “halef” kavramında egemenlik ve mülkiyet kastedilmektedir.¹⁴⁸ Hz. Ebû Bekir bu hitabı kendine referans alması pek tabii olasıdır. Kur’an olmak üzere, Allah Resûlü’nün tüm uygulamalarına ve nüzul süreçlerine şahitliği vesilesiyle olsa gerek müracaat kaynağı olacak derecede bir bilgiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber’in yanında ona bir yönüyle vezirlik yapmış olması da kendi hilafetinde aldığı kararlarla siyaset bilgisinin ve ferasetinin yüksekliğini ortaya koymaktadır.¹⁴⁹ Hz. Ebû Bekir, Kur’an ve sünneti; Hz. Peygamber’in uygulamalarından referans alarak istişarelerle değerlendirmiş ve bunları uygulamaya koyarken fıkıh metodolojisini yetkin şekilde kullanmıştır. Zikrettiği âyetleri dini referans almasındaki amaç, şüphesiz inandığı dini korumak ve halifelik vazifesinin gerekliliklerini açıklayarak, insanların kalplerinde şüpheye yer bırakmadan ivedilikle icraatlarını gerçekleştirmek istemesindendir.

3.1.5.3. Hz. Ebû Bekir’in Zil Kassa’ya Gidişi ve Komutlarını Görevlendirmesi

Hz. Ebû Bekir, irtidat olaylarını bastırmak ve birliği yeniden sağlamak için Müslüman askerlerle beraber kılıcını kuşanarak Zi’l-Kassa’ya gitti. Hz. Ali ve bazı sahâbîler, Medine’ye dönmesi ve savaşmak üzere başka bahadırları görevlendirmesi için ısrar ettiler. Sahâbîlerin ısrarlarına kayıtsız kalmayan Hz. Ebû Bekir, savaşmak üzere 11 komutan tayin ederek her birine birer sancak ve birer mektup verip topluluklar arasında okumalarını emretti.¹⁵⁰ Komutanlar, kendisine bağlı askerleri alıp Zi’l-Kassa’dan görevli oldukları yerlere doğru yola çıkarken Hz. Ebû Bekir de Medine’ye döndü.¹⁵¹

Hz. Ebû Bekir, Rabaza’ya gönderdiği mektupta irtidat edenlere sesleniyordu. Allah’tan başka ilah olmadığına Hz. Peygamber’in onun kulu ve elçisi olduğuna şahadet ettikten sonra peygamberin vazifelerini sıralamış ve kendilerinin de onun nasihatleri ve izinde bir yol takip ettiklerini yazmıştı. Allah’ın izni ve emri ile Hz. Peygamber’in vefat ettiğini Kur’an-ı Kerim’den delillerle onlara açıklamakta idi.

“... Sonra da Cenâb-ı Allah, onu bu fani dünyadan aldı. Vefat edeceğini ona ve Müslümanlara, indirmiş olduğu kitapta beyan etmişti: *‘Ey Muhammed! Şüphesiz sen de*

¹⁴⁸ Kur’an Yolu Erişim 12 Eylül 2021) Nûr suresi 55. âyet tefsiri

¹⁴⁹ Cafer Acar, *Hz. Ebû Bekir’in İlmi Kişiliği*, ed. Ali Aksu (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2019), 300.

¹⁵⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 6/ 451.

¹⁵¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 6/448.

öleceksin, onlar da ölecekler.¹⁵² 'Ey Muhammed! Senden önce de hiçbir insanı ölümsüz kılmadık, sen ölürsün de onlar baki kalır mı?'¹⁵³ Yüce Allah, mü'minlere hitaben de şöyle buyurmuştur: 'Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler geçmişti. Ölür veya öldürülürse geriye mi döneceksiniz? Geriye dönen, Allah'a hiçbir zarar vermez, Allah şükredenlerin mükafatını verecektir.'¹⁵⁴ Muhammed'e tapan kimse bilsin ki, Muhammed ölmüştür. Allah'a tapan kimse de bilsin ki, Allah diridir, ölümsüzdür... Kendisine Allah'tan başkasının yol gösterdiği kimse sapıklıktadır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: 'Allah'ın doğru yola erıştirdiği kimse hak yoldadır. Kimi de saptırırsa artık ona, doğru yola götürecek bir rehber bulamazsınız.'¹⁵⁵ Bana ulaşan habere göre sizden bazı kimseler, İslâmiyet'i ikrar edip İslâm ahkâmıyla amel ettikten sonra Allah'a karşı aldanıp onun hükmünü bilemediği ve şeytana icabet ettiği için dininden dönmüştür. Yüce Allah, kutsal kitabında buyuruyor ki: 'Meleklerle: "Adem'e secde edin." demiştik. İblisten başka tamamı secde etmişti. O, cinlerdendi. Rabbinin buyruğu dışına çıktı. Ey insanoğulları! Siz beni bırakıp onu ve soyunu dost mu ediniyorsunuz? Halbuki onlar size düşmandır. Kendilerine yazık edenler için bu ne kötü değişmedir!'¹⁵⁶ Başka bir âyet-i kerimede de yüce Allah şöyle buyurmuştur: 'Şüphesiz ki şeytan sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman bilin. Çünkü o kendisine uyacaklara yakıcı ateşin mahkûmlarından olsunlar diye çağrıda bulunur.'¹⁵⁷

Mektubun devamında düştükleri hatadan dönmelerini ve tövbe edip İslâm'a girmelerini ancak bu sayede komutanlarından emân alabileceklerini aksi takdirde savaşın kaçınılmaz olduğunu haber vermektedir.¹⁵⁸

Hiz. Ebû Bekir irtidat edenlere Kur'an'dan referanslarla seslenerek; Allah'ın takdir ve tebliğ ettiği şekilde gönderdiği peygamberi vefat ettirdiğini belirtmekteydi. Hiz. Âdem ve şeytan kıssasının geçtiği âyetle, Allah'ın ve Peygamberin yolunu bırakıp da hem Allah'ın hem de insanların düşmanı olan şeytanın ve soyunun yolundan giden sapkın insanların halini tekrar hatırlatmaktaydı. Şeytanın Allah'ın yolundan gidenleri saptırmak için her türlü çabayı harcayacağını bildirerek Hiz. Peygamber'in yolunun hak yolu olduğunu öğütlemekteydi. Savaşmadan önce onlara hitab etmesi ve hitabını âyetlerden referanslarla kuvvetlendirmesi

¹⁵² ez-Zümer 39/30.

¹⁵³ el-Enbiyâ 21/34

¹⁵⁴ Âl-i İmrân 3/14.

¹⁵⁵ el-Kehf 18/17.

¹⁵⁶ el-Kehf 18/50.

¹⁵⁷ Fâtır 35/6.

¹⁵⁸ İbn Kesîr, el-Bidâye, 6/449-450-451.

onun esas niyetini göstermektedir. O “Rasûllullah’ın Halifesi” olarak, O’nun tebliğ ettiği İslâm dinini ömrü yettiğince korumayı ve Müslümanları bir sancak altında birlik ve dirlik içinde tutabilmeyi kendisine şiar edinmişti.

3.1.5.4. Komutanların Zi'l-Kassa'dan Ayrılıp Görev Yerlerine Gitmeleri

Hiz. Ebû Bekir, komutanlarına hazırladığı bildiri ile İslâm’a davet etmeden kimseyi öldürmemelerini öğütlemekteydi. Herhangi bir toplulukla karşılaştıklarında önce İslâm’a davet etmelerini -ezân okumak Müslümanlığın bir nişanesi olarak kabul edildiği için- ezân okuyan topluluklara karışmamalarını bildirmekteydi.¹⁵⁹

Hiz. Ebû Bekir’in ezanı referans olarak komutanlarına bildirmesi önem arz eden bir durumdur. Yine burada ezanın ayraç olarak kullanılması, hata ve yanılmadan kaynaklı olabilecek hasarı sıfıra indirmek istemesindendir. Hiz. Ebû Bekir’in bu hamlesini Hiz. Peygamberden referans aldığını şu hadiseden bilmekteyiz.

Hazreti Peygamber’in görevlendirdiği zekât memuru görevini ifa etmek üzere bir beldeye zekât toplamaya gittiğinde, beldedeki kabilenin dinden döndüğünü ve zekât vermeyi reddettiklerini bildirdi. Bunun üzerine Hiz. Peygamber, Hâlid b. Velîd komutasındaki bir orduyu onlarla savaşmak üzere gönderdi. Halit, kabilenin ikamet ettiği yere gittiğinde ezan okuduklarını ve namaz kıldıklarını görünce zekât memurunun verdiği haberin doğru olmadığını anladı ve onlara saldırmadı.¹⁶⁰

3.1.5.5. Malik b. Nüveyre El-Yerbuî et-Temîm’nîn Kıssası

Beni Temim kabilesi, irtidat zamanında kendi aralarında ihtilafa düştüler. Kimi irtidat edip zekât vermedi, kimi zekâtını Hiz. Ebû Bekir’e yolladı. Bir kısmı ise sonucu görmek için beklemeye başladı. Onlar bu halde iken Secah Binti Haris b. Süveyd b. Akfan Et Tağlibiyye adında Cezireli bir kadın peygamberlik iddiasında bulundu.¹⁶¹ Malik b. Nüveyre, Cezire diyarından geldiği zaman Secah ile işbirliğine koyulmuştu. Ancak Secah, Mel’un Müseyleme ile buluşup birleştiği, sonra ülkesine döndüğü zaman Malik b. Nüveyre bu

¹⁵⁹ İbnü’l Esir, *el-Kâmil*, 2/334.

¹⁶⁰ Yusuf Ziya Keskin, “Hiz. Peygamber’in Savaşlarda Kullandığı Gizli Diller”, *İSTEM, İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 4/7 (2006), 78.

¹⁶¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 6/457.

yaptığına pişman olup kendisini kınamaya başlamıştı. O, Bitah denilen mekânda konaklamaktaydı. Hâlid, Malik b. Nüveyre'nin kontrolünde bulunan Bitah'a vardığı zaman şehir içine seriyyelerini gönderdi. Beni Temim kabilesinin komutanları Halid b. Velîd'i itaatle karşıladılar, zekâtlarını verdiler. Ancak Malik b. Nüveyre, ne yapacağını bilemez halde şaşkın vaziyette idi. İnsanlardan uzakta duruyordu. Seriyyeler gidip onu ve beraberindeki arkadaşlarını esir aldılar. Seriyyeleri, onlar hakkında ihtilafa düştüler. Ebû Katade Hars b. Ribî el-Ensârî, onların namaz kıldıklarına şahadet etti. Diğerleri ise, onların ne ezan okuduklarını ne de namaz kıldıklarını söylediler.

Anlatıldığına göre esirler çok soğuk bir gecede zincirler içinde geceyi geçirdiler. Hâlid'in tellalı, şöyle bir duyuruda bulundu "Esirlerinizi ısıtın!" Oradakiler, Hâlid'in bu duyuru ile esirlerin öldürülmesini amaçladığını sanarak esirleri öldürdüler. Dırar b. Ezver, Malik b. Nüveyre'yi öldürdü. Tellalın bu duyurusunu duyduğu zaman işini tamamlamıştı. Duyuruyu duyunca dışarı çıktı ve: "Allah bir işi dilerse, onu mutlaka yerine getirtir." dedi.

Hâlid ve askerler Medine'ye dönünce Hz. Ömer Hz. Ebû Bekir'e bu hadiseden dolayı "Hâlid'i görevden azlet. Çünkü onun kılıcında zulüm vardır." dedi. Hz. Ebû Bekir ise: "Allah'ın, kafirlere karşı çektiği bir kılıcı kınına sokmam." diyerek Hâlid'i komutanlıkta bıraktı. Hâlid her ne kadar Malik b. Nüveyre'yi kendi içtihadına dayanarak öldürmüş ve yanlış bir içtihatta bulunmuşsa da Hz. Ebû Bekir onu görevden azletmedi. Nitekim Rasûlullah da Hâlid'i Ebû Cezime üzerine gönderdiği zaman Hâlid orada düzgün bir şekilde; "Müslüman olduk, Müslüman olduk." Diyemeyip de "Eski dinimizden çıktık, eski dinimizden çıktık." diyen esirleri öldürmüştü. Rasûlullah da öldürülen o esirlerin diyetlerini ödemiş, hatta köpek yalağının bedelini bile onlara geri vermişti. Sonra da ellerini semaya kaldırıp: "Allah'ım, Hâlid'in yaptıklarından sana sığınıyorum." demişti. Ama bununla birlikte Hâlid'i komutanlıktan azletmemişti.¹⁶²

Hz. Ebû Bekir'in irtidat edenlerle savaşmada seçtiği komutanların başı ve büyük bahadırların lideri, Ebû Süleyman Hâlid b. Velîd idi. Hz. Ebû Bekir, mürtetlerle savaşmak üzere Hâlid b. Velîd'i yola çıkarıp sancağı teslim ettiği zaman ona şöyle demişti: "Rasûlullah in şöyle buyurduğunu işittim: "Allah'ın kulu ve aşiret kardeşi olarak Hâlid b. Velîd ne güzeldir. O, Allah'ın kafirlerle münafıklara çektiği bir kılıçtır."¹⁶³

¹⁶² İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 2/330; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 5/460.

¹⁶³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 5/451.

Burada Hz. Ebû Bekir'in Hâlid bin Velîd için, Hz. Peygamber'in Mute gazvesinde¹⁶⁴ ona kullandığı hitabı kullanması dikkatlerden kaçmamalıdır. Hz. Ömer'in teklifine karşılık Hz. Peygamber'in yaşadığı olayı referans olarak kullanması ve sonucunda Hâlid'i görevinde bırakması, yaşanan elim hadisenin sükûnetle bastırılmasında ve herhangi bir kargaşaya sebep olmamasında etkili olmuştur. Savaşlar yapısı gereği hızlı karar alınması ve uygulanması gereken alanlardır. Böyle zamanlarda hatalar elbette olacaktır. Önemli olan husus bu hataların telafisinin yapılması ve bir daha gerçekleşmemesi için gerekli tedbirlerin alınmasıdır. Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da kazanılacak faydanın, gerçekleşme riski olan zarardan dolayı göz ardı edilmemesi gerektiğidir. Zira çıkan bu fitnenin ortadan kaldırılması çok elzem bir iştir. Bu başarıda en büyük pay şüphesiz Hâlid b. Velîd'e aittir. Zira Secah'ın Nüveyre ile iş birliği yaptığı haberine binaen Bitah üzerine yönelince, askerlerin "Hz. Ebû Bekir'in bize verdiği görevi yerine getirdik daha ileri gidemeyiz" sözlerine karşılık, inisiyatif alarak askerin devam etmese dahi kendinin bu fırsatı değerlendireceğini¹⁶⁵ söylemesi onun, zaman-mekân bağımsız verilen görevi hakkıyla nihâyete erdirmeyi hedefleyen bir komutan olduğunu göstermektedir. Onun bu kararlı ve ferasetli tutumu sayesinde büyük fitne tamamen ortadan kaldırılmıştır. Hz. Peygamber'in onu komutan olarak bırakmasındaki hikmetin bilincinde olan Hz. Ebû Bekir de aynı yoldan gitmiş ve İslâm devletinin bekası için Hâlid b. Velîd'i İslâm sancaktarlığına komutan tayin etmiştir.

3.1.5.6. Hz. Ebû Bekir'in Şam'a Göndermek İçin Ordu Toplaması

Hicri 13. senenin başında Hz. Ebû Bekir Şam'a göndermek için ordu toplamaya başladı. Hac dönüşünde şu âyet-i kerimelere uyarak bu işi gerçekleştirdi: *"Ey inananlar! Yakınıınızda bulunan inkarcılarla savaşın; sizi kendilerine karşı sert bulsunlar. Bilin ki Allah, kendisine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir."*¹⁶⁶ *"Allah'a ve ahiret gününe inanmayanlarla savaşın,"*¹⁶⁷

Hz. Ebû Bekir halife olduğunda yaptığı ilk konuşmasında Hz. Peygamber'in yolundan gideceğini ve onu referans alacağını¹⁶⁸ tüm insanlara bildirmişti. Bu niyeti sonucunda böyle bir ordu toplamaya karar vermişti. Çünkü Hz. Peygamber Müslümanların varlığını

¹⁶⁴ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 2/221.

¹⁶⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 6/460.

¹⁶⁶ et-Tevbe 9/123.

¹⁶⁷ et-Tevbe 9/ 29.

¹⁶⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/103-104.

perçinlemek ve İslam devletinin gücünü göstermek için Tebük gazvesi niyetiyle Müslümanlardan büyük bir ordu toplamıştı. Bu ordu tüm zorluklara rağmen yola koyulmuş fakat karşılırlarına çıkmaya cesaret edemeyen Bizansla savaşımadan aynı sene geri dönmüştü. Bu sayede Müslümanları tüm devletlere göz dağı vermişti. Ayrıca Hz. Peygamber vefatından önce Üsâme'yi, Şam ve sınırlarında savaşmak için de göndermesi yine bu sebeptendi.

Hz. Ebû Bekir, Arap yarımadasının çeşitli yerlerinden emirler toplamaya başladı. Amr b. As'ı Velid b. Ukbe ile Kudalıların zekâtlarını toplamakla görevlendirmişti. Ona, Şam'a gitmesi için mektup yazdı. Mektubunda şöyle diyordu: "Ben, seni daha önce Rasûlullah'ın görevlendirip söz vermiş olduğu işe, Rasûlullah'ın sözünü yerine getirmek üzere iade etmişim. Sen de bu görevin başına getirilmiş bulunuyorsun. Şimdi senin için hem dünyada hem ahirette hayırlı olacak bir şeyle görevlendirmek istiyorum. Ancak şuandaki görevin senin için daha sevimli olması müstesna". Bunu üzerine Amr görevi kabul ettiğini beyan eden bir mektup yazdı.¹⁶⁹

Arap yarımadasında düzen sağlanmış, mürtedler ortadan kaldırılmıştı. Hz. Ebû Bekir tüm gücü Irak'a teksif etmişti. Ardından Şam'a asker göndermek istedi. Onun gayesi Hz. Peygamber'in tebliğ ettiğı İslâm dinini önce bulundukları coğrafyaya ardından dünyaya yaymaktır. Medine merkezli kurulan İslâm devletinde yeni bir dönem ve düzen kurulmaya çalışılırken, o bir yandan da Hz. Peygamber'in yarım bıraktığı fetihleri de tamamlamaya çalışıyordu. Hz. Ebû Bekir dönemi gerçekleşen fetihlere baktığımızda aldığı kararların ne denli isabetli olduğunu ortadadır. Lakin aldığı kararları uygulamada seçkin sahâbîler de dahil olmak üzere halkı ikna etmesi gerekmiştir. O bu yolda Hz. Peygamber'in kararlarını referans göstermekle beraber âyetleri de birer delil almış ve kararlarını ivedilikle uygulamaya koymuştur.

3.1.5.7. Yermük Savaşı

Hicri 15.¹⁷⁰ Senede Dimeşk'in fethinden önce Bizans'la yapılan bu savaşta; Hâlid b. Velîd, Ebû Ubeyde ve diğerkumandanlarla istişare ettikten sonra Arapların daha önce

¹⁶⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/9.

¹⁷⁰ Savaşın ne zaman gerçekleştiğı ile ilgili ihtilaflar vardır. Halife b. Hayyât 15. Yıl olarak kabul ederken, İbnü'l Esir hicri 13. Yıl olarak kabul eder. Halife b. Hayyât, *et-Târih*, çev. Ömer Sabuncu- Mahmut Sabuncu, 109; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 2/376; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/12. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Fayda, "Yermük Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/485-486.

bilmedikleri bir savaş nizamını (bölük ve tabur sistemi) ilk defa bu muharebede uygulamaya karar verdi. Destek ve emniyet için Saîd b. Zeyd kumandasındaki bir bölüğü ordunun arka tarafına yerleştirdi. Kumanda ettiği süvari birliğini iki kısma ayırarak birinin başına kendisi geçti, diğerrinkine de Kays b. Hübeyre'yi getirdi.¹⁷¹

Savaş esnasında ordudaki askerlerin psikolojik olarak da savaşa hazır olmalarını sağlamak amacıyla öğüt verici ve savaşa teşvik edici kıssacı olarak Ebû Süfyan b. Harb seçilmişti. Askerler arasında dolanıp askeri şecaatlendirmek için Enfâl ve cihat âyetlerini okuyan da Mikdad b. Esved idi. Savaş bütün şiddeti ile yaşanırken, Bizanslılar yüksek seslerle naralar atıyor, rahipleri İncil okuyup onları savaşa teşvik ediyordu. Müslüman birliklerinin başındaki komutanlar da askerlerine vaz-ü nasihatte bulunuyorlardı.¹⁷²

Ebû Ubeyde: “Ey Allah'ın kulları! Allah'ın dinine yardım edin ki, O da size yardım etsin ve ayaklarınızı sabitleştirsın. Ey Müslümanlar topluluğu, sabredin. Çünkü sabır, küfürden kurtarır. Rabbi razı kılar. Utanılacak şeyleri yok eder. Saflarınızdan ayrılmayın. Düşmana karşı bir adım dahi ilerlemeyin. Savaşa önce siz başlamayın, mızrak atın ve sert şeyleri siper edinin. İçinizde Allah'ı zikretmekten başka bir şey söylemeyin, susun. Bu halinizi ben size ikinci emri verinceye kadar sürdürün.” diyerek onları cesaretlendirerek savunma stratejisi veriyordu. Muaz b. Cebel ise: “Ey Kur'ân ehli! Ey kitabın muhafızları! Hak ve hidâyetin yardımcıları! Doğrusu kuruntularla Allah'ın rahmetine ulaşamaz. Cennet'ine de girilemez ve Allah, geniş mağfiret ve rahmetini ancak doğru sözlü ve tasdik edici kimselere verir. Siz, Allah'ın şu buyruğunu işitmediniz mi? *‘Allah, içinizden inanıp yararlı iş işleyenlere, onlardan öncekileri halef kıldığı gibi, onları da yeryüzüne halef kılacağına dair söz vermiştir.*”¹⁷³ diyerek ayetlerle hitabını destekliyordu. Ebû Süfyan: “Ey İslâm ehli! Gördüğünüz şeylere hazır olun. İşte Rasûlullah ve cennet önünüzdendir şeytan ve cehennem arkanızdadır.” Ebû Hüreyre ise: “İri gözlü hurilere doğru koşun nimet cennetlerinde aziz ve celil olan Rabbimizin komşularına doğru hızla yol alın.” diyerek askeri teşvik ediyordu.¹⁷⁴

Müslüman kadınlar da bu savaşta çarpışmışlar, birçok Bizanslı askeri öldürmüşlerdi. Ayrıca savaş esnasında cepheden kaçan Müslümanlara değnek ve taşlarla vurarak geri

¹⁷¹ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 2/376-379; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/12-16.

¹⁷² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/17.

¹⁷³ en-Nûr 24/55.

¹⁷⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/18-19-20.

çevirmişlerdi.¹⁷⁵ Amr b. As dört arkadaşı ile birlikte cepheden kaçmıştı. Ancak arkada duran kadınların yanına geldiklerinde kadınlar kendilerini geri çevirmiş, bunlarda tekrar cepheye dönüp savaşmışlardı. Şurahbil Hasene ve arkadaşları da cepheden çekilmişlerdi. Ancak emir kendilerine vaz-ü nasihatta bulunarak “*Şüphesiz Allah kendi yolunda savaşıp öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını cennete karşılık satın almıştır.*”¹⁷⁶ âyeti kerimesini okuyunca geri dönmüşlerdi.

Gerçekleşen savaşta, her iki tarafın da orduları ceraseretlendirmek için aktif olarak dini referansları kullandığı görülmektedir. Bizanslı rahiplerinin İncil’den bölümler okuyarak askerlerini teşvik etmeleri ve Müslümanların ordu içinde ganimet ve cihat âyetlerini okuyucu seçilmiş daîleri bulundurmalarına bakılacak olursa, bu uygulama savaş stratejisi haline gelmiştir. Din sadece sosyal ve iktisadi düzende değil askeri düzende de etkin rolünü devam ettirmiştir. Savaşlar her şeyiyle bir bütündür. Askeri güç ve imkanlar elbet önemlidir lakin askerin duygu ve düşünce durumu savaş esnasındaki performansının en birincil kaynağıdır. Müslüman komutanlar bunun farkında olarak, askerin motivasyonunu yükseltici söylemlerde bulunmuşlar ve bunu da ilahi bir güçten referans alarak, dini söylem ve kaynakları kullanarak yapmışlardır.

3.1.5.8. Hz. Ebû Bekir’in Vasiyeti ve Vefatı

Hazreti Ebû Bekir rahatsızlanıp evinde dinlenmeye çekilince Hazreti Osman’ı çağırıp ona vasiyetini yazmasını rica etti. Vasiyeti şöyleydi: “Bismillahirrahmânirrahîm. Bu dünyada ömrünün sonunda, ahiret âlemine adım atarken ve ahirete geçerken yazdırdığım vasiyetimdir. Ben Ömer b. El-Hattab’ı sizi yönetmek üzere halef olarak bırakıyorum. Sizi adaletle idare ettiğini görseniz ki benim kanaatim ve ümidim bu yöndedir, ne âlâ. Ama farklı şekilde davranır ve ahdini değiştirirse mesuliyet ona aittir. Ben bununla ancak hayrı murad ettim. Gaybı da bilmiyorum. “*Ve zalimler nasıl bir devrilişle devrileceklerini bileceklerdir.*”¹⁷⁷ ardından yazıyı onaylayıp teslim etti.¹⁷⁸

Hz. Ebû Bekir’in böyle bir vasiyet yazmasındaki amaç Beni Saide’de yaşanan duruma benzer bir durum yaşanmasının önüne geçmek ve Müslümanlarının sükûnetin bozulmasını engellemek olduğu aşîkardır. Vasiyetinde bir halef bırakmakla beraber onları da mesul

¹⁷⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/26-27.

¹⁷⁶ et-Tevbe 9/111.

¹⁷⁷ eş-Şuarâ 26/227

¹⁷⁸ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 46.

tutmuş ve tedbirli davranmaları gerektiğini belirtmiştir. Şuara suresi 227. Ayetin son cümlesini referans alarak onları açıkça uyarmaktadır. Ayetin bu bölümü İslâm dininin dünya hayatında zalimlere karşı yapacağı hak ve adalet inkılabının ehemmiyetini hatırlatmaktadır. Bu haber zaman, zemin ve şartları hazır olduğu müddetçe tekrar tekrar tahakkuk edecektir.¹⁷⁹

3.2. Hz. Ömer Dönemi

3.2.1. Kâdisiye Savaşı

Hicri 15. Senede Müslümanlar ve Sâsânîler arasında gerçekleşen bu savaş; Sâsânîler'in Müslümanların fethettiği toprakları geri almayı planlamaları ve Sevâd arazilerindeki yerli halkın yapılan antlaşmalara riâyet etmemesi hatta isyana kalkışmaları neticesinde, Hz. Ömer'in kapsamlı bir ordu hazırlığına girmesine sebep olmuştur. Orduyu kimseye sezdirmeden, büyük ve donanımlı şekilde hazırlaması onun bu savaşa ne denli önem verdiğini göstermektedir. Zira kazanılacak zaferle Müslümanlara Irak ve İran'ın kapıları açılacak ve İslâm devletinin yükselen gücü gözler önüne serilecektir.¹⁸⁰

Hz. Ömer, birçok gazve ve seriyye deneyimi de olan tecrübeli bir komutan seçerek Sad b. Ebi Vakkas'ı başkomutanlık görevine getirdi. Sasani kralı 3. Yezdicerd'de başkomutan olarak Rüstem'i tayin etmişti. Savaş başlamadan önce Sa'd b. Ebi Vakkas, 3. Yezdicerd'e bir grup elçi¹⁸¹ yollayarak onları İslam dinine çağırdı. Kabul etmezlerse de cizye ödeyerek Müslümanların hâkimiyetinde yaşayabileceklerini bildirdi. Ancak Yezdicerd alaycı bir tavırla elçileri reddedip Müslümanları yok edeceği tehdidinde bulundu.¹⁸² Yapılan görüşmeler sonuç vermeyince sayıca üstün olan Sasani ordusu savaşmak üzere Kadisiye'ye doğru yola çıktı. Müslümanlar da karşılık vermek üzere harekete geçtiler. Savaştan önce taraflar arasında yeniden görüşmeler başladı. Rib'î b. Âmir, Huzeyfe b. Mihsan ve Mugîre b. Şu'be gibi elçilerin ayrı ayrı yürüttüğü görüşmelerde Muğire ile Rüstem arasındaki diyalog dikkat çekmektedir. Rüstem onlara geri dönmelerini ancak o zaman kendilerinden bir zarar gelmeyeceğini söylerken Muğire b. Şube "Biz, dünya peşinde değiliz. Bizim asıl istediğimiz ve amaçladığımız, ahirettir. Allah, bize bir peygamber gönderdi. Gönderdiği

¹⁷⁹ Ömer Çelik Tefsiri (Erişim 20.07.2021), Şuarâ suresi 227. âyeti

¹⁸⁰ Hayrettin Yücesoy, "Kadisiye Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/136-137.

¹⁸¹ Elçiler Taberî'de şöyle geçmektedir: Nu'mân b. Mukarrin, Hanzale b. Rebî', Eş'as b. Kays, Muğire b. Şu'be, Muğire b. Zûrâre ve Amr b. Ma'dikerib'in. bk.: Taberî, "*Tarih-i Taberî Tercümesi*", 3/67

¹⁸² Taberî, *Tarih-i Taberî*, 3/67.

peygamberine şöyle dedi: *'Dinime tabi olmayan kimselere şu Müslüman cemaati musallat kılacak ve bu Müslüman cemaat vasıtasıyla onlardan intikam alacağım. Müslümanları -hak din olan dinime bağlı oldukları sürece- galip ve üstün kılacağını. Dinimden yüz çeviren kişi mutlaka alçalır. Dinime bağlanan kişi de mutlaka yücelir.'*" Bu sözlerden etkilenen Rüstem dinin diğer umdelerini sordu. "Allah'tan başka ilah bulunmadığına ve Muhammed'in de Allah Rasûlü olduğuna şahadet etmek, Muhammed'in Allah katından getirdiği hükümleri tasdik etmektir." Kullan, kullara kulluktan çıkarıp Allah'a kulluk seviyesine yükseltmektir" cevabını aldı. Muğire'nin sözlerinden etkilenen Rüstem, kavminin ileri gelenleri ile İslâm'a girme hususunda müşavere etti fakat onlar bunu reddettiler.¹⁸³

İbn Esir'de geçen rivayette ise, Rüstem savaştan önce İbn Sad'la buluşmak istedi ve ona: "Sizler daha önce bizim komşumuz idiniz, bizler sizleri korur ve size iyiliklerde bulunurduk." diyerek Araplara daha önce yaptıkları davranıştan söz etti. Zühri de ona: "Bizim durumumuz o zamanki Arapların durumu gibi değildir. Bizler yanınıza dünyalık talep etmek için gelmedik. Aksine bizim bütün istediğimiz ve çalıştıklarımız ahiret içindir. Gerçekten Allah bizim aramızdan bir resul gönderip bizi Rabbi'nin yoluna çağırıp biz de onun çağrısını kabul ettiğimiz zamana kadar senin dediğin gibi idik. Allah kendi resulüne şöyle dedi: 'Ben bu taifeyi, benim dinimi kabul etmeyenlere musallat kıldım. Ben bunlarla bu dini kabul etmeyenlerden intikam alacağım. Onları benim dinimi kabul ettikleri sürece galip kılacağım. Çünkü o hak dindir. Kim ondan yüz çevirirse mutlaka zelil olur, kim de ona yapışır aziz olur.'" diyerek karşılık verdi. Rüstem ona sözünü ettiği dinin mahiyetini sordu. Zühri şöyle cevap verdi: "Bu dinin ancak kendisiyle dosdoğru ayakta durabileceği direği, Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in onun Resulü olduğuna şahadet etmektir. Kulları kullara kulluk etmekten kurtarıp Allah'a kul yapmaktır. İnsanlar Âdem ve Havva'nın çocukları olup aynı anne ve babadan kardeşirler." Rüstem: "Bu ne kadar güzel bir şey! Peki ben senin bu dediklerini kabul etsem ve kavmin de benim gibi söyler kabul ederse geri döner misiniz?" dedi. Bunun üzerine Zühre: "Allah'a yemin ederim ki evet" diye cevap verdi. İslâm'ın umdeleri Rüstem'in hoşuna gitti. Kavminin reislerine İslâm'a girme noktasında müşavere yaptı. Fakat onlar reddettiler.¹⁸⁴

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Müslümanlar 7000-8000 civarındaydı, Sâsânîler ise 30000 kadardı. Ayrıca 30 civarı file sahiptiler. Sad askerlerini cesaretlendirmek için bir

¹⁸³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/66-67.

¹⁸⁴ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 2/424-425.

konuşma yaptı ve "Andolsun ki, Tevrat'tan sonra Zebûr'da da yeryüzüne ancak iyi kullarımın mirasçı olduğunu yazmıştık."¹⁸⁵ âyetini okudu. Konuşmasını tamamladıktan sonra öğle namazını kıldırdı. Sonra dört defa tekbir getirdi. Düşmanı kovalayıp öldürürken, pusularda birbirlerini gözetlerken "lâ havle velâ kuvvete illâ billah" demelerini söyledikten sonra Farslılara karşı saldırıya geçme emrini verdi. Çok şiddetli çarpışmaların yaşandığı savaş, Müslümanların zaferi ile sonuçlandı.¹⁸⁶

Kâdisiye Savaşı öncesinde iki taraf arasında yapılan görüşmelerde Müslümanların söyledikleri sözler ve ortaya koydukları tavır, İslâm fetihlerinin etik temellerini açıklaması bakımından büyük önem arz etmektedir. Görüşmede kullanılan dini referanslar, yapılan fetihlerin temel gayesini çok net bir şekilde ortaya koymaktadır. "Biz insanları kula kul olmaktan kurtarıp Allah'a kul etmek için geldik" cümlesi zamanla sloganlaşarak Müslümanların esas misyonunu belirtmiştir. Sayısal eşitlik olmayan bu savaşta komutanların askerleri dini referanslar ile şecaatlendirerek psikolojik üstünlük kurmaya çalıştığı görülüyor. Ayrıca komutanların korkusuzca askerin önünde yer alması, onları motive edici konuşmalarda bulunması, teşci içerikli parolalar seçmeleri savaşın seyri ve sonucu açısından da önemlidir. Bu doğrultuda Ahnef b. Kays'ın komutan olarak görevlendirildiği Horasan'ın fethini bakacak olursak; Fars ve Türk ordusunun, Müslüman ordusundan çok daha kalabalık olduğunu fakat savaşın yine Müslüman ordusunun zaferi ile sonuçlandığı biliyoruz.¹⁸⁷ Ahnef b. Kays, savaşta mücahitlere teşci içeren konuşmalar yaparak: "Sizin sayınız azdır, düşmanınız çoktur, ama bu sizi korkutmasın. 'Nice az topluluk çok topluluğa -Allah'ın izniyle- üstün gelmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir.'¹⁸⁸ âyeti kerimesini referans aldığı ve askeri yüreklendirdiği görülüyor. Savaşta gâlibiyetin sebeplerinden birisi de her şeyden önce kumandanın emirlerine harfiyen riâyet etmektir. Zafere ulaşmak, sayıya değil, hakka, doğruluğa îman ve mâneviyâta bağlıdır. Zafer, çoğu kez kemiyetten ziyâde keyfiyet sahibi ordulara lütfedilir. Hz. Peygamber'in yaptığı gazvelerde, bu hâlin en bâriz tezâhürleri görülmektedir.¹⁸⁹ Onun yolundan giden sahâbîler de bu dini referansları sık sık hatıralarına getirerek ve askerlere de hatırlatarak savaşlardan muzaffer ayrılmayı başarmışlardır.

¹⁸⁵ el-Enbiyâ 21/105.

¹⁸⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/67-70.

¹⁸⁷ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 7/210-211.

¹⁸⁸ El-Bakara 2/249.

¹⁸⁹ Ömer Çelik Tefsiri (Erişim 7 Ağustos 2021), Bakara suresi 249. âyeti

3.2.2. Hz. Ömer ve İstiska

Hicri 18. yılda Amvas Taunu baş gösterirken Hicaz diyarının her tarafında da umumi bir kıtlık görüldü. Kabileler akın akın Medine'ye geldiler. Hiçbirinin yanında erzak kalmamıştı. Hz. Ömer'e başvurdular. Hz. Ömer Beyt'ül-mal'deki yiyeceklerden dağıttı. Bir süre sonra Beyt'ül-mal'deki erzaklarda tükendi.¹⁹⁰ Aynı yıl Hz. Ömer, insanlar için yağmur duasına çıktı. Ama sadece istiğfarda bulundu. Sonra geri döndü. Halk ona: "Ey Mü'minlerin emiri, yağmur dileğinde bulunduğunu görmedik," deyince o şöyle cevap verdi: "Yağmuru yüklenip semadan yere indirecek şey ile yağmur talebinde bulundum." Böyle dedikten sonra Hz. Ömer, yağmuru yere getirecek olan şeyin istiğfar olduğunu kastederek şu ayetleri okudu:¹⁹¹ *"Rabbinizden mağfiret dileyin ve O'na tövbe edin."*¹⁹² *"Rabbinizden bağışlanma dileyin; doğrusu O, çok bağışlayandır. Size gökten bol bol yağmur indirsın."*¹⁹³

Hz. Ömer'in referans verdiği âyetlerde; Hz. Nuh ve Hz. Hud'un, üzerlerine bol yağmur göndermesi ve kendilerine bolluk, bereket ve güç vermesi için Allah'tan bağışlanma dilemelerini isteyen kavimlerine karşılık, istiğfar etmeyi tavsiye ettikleri bahsedilmektedir.¹⁹⁴ Hz. Ömer bu âyetleri referans alarak halkın sorularına cevap verdiği ve dini referanslar ışığında halkı uyardığı görülmektedir.

3.3. Hz. Osman Dönemi

3.3.1. Hz. Osman'a Yöneltilen İthamlar ve Hz. Osman'ın İnsanlara Tavrı

Hz. Osman'ın halifeliğinin ilk yılları sükûnet içerisinde geçerken, zamanla rüzgâr yön değiştirmeye başlamış, aldığı kararlar ve insanlara karşı takındığı tutum yüzünden eleştiri oklarının hedefi olmuştu. Hz. Osman'ın aldığı kararları haksız bulan ve memnun olmayan, gittikçe kötüleşen yönetim biçimini düzeltme gayretinde olan sahâbîlerden bir grup, toplanıp Hz. Osman'a bir mektup yazdı. Mektupta alınan yanlış kararlardan ve bunların düzeltilmesi gerektiğinden bahsedilmekteydi. Mektuba sinirlenen Hz. Osman, mektubu ulaştıran Ammâr b. Yâsir'in dövülmesini emretti. Dayaktan karnı yarılan ve baygınlık geçiren Yâsir'i kapıya

¹⁹⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/150.

¹⁹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/152.

¹⁹² Hûd 11/3.

¹⁹³ Nûh 71/10-12.

¹⁹⁴ Mustafa Baktır, "İstiska", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/381-383.

biraktılar. Hz. Peygamberin zevcesi Ümmü Seleme onu bıraktıkları yerden evine aldirdı. Bu hadiseye en çok Muğireoğulları öfkelenđi. Zira Ammâr onların kölesiydi. Hişam b. Velid b. Muğire öğlen namazına giden Hz. Osman'ın yolunu keserek, Ammâr ölürse buna karşılık Ümeyyeoğullarından ileri gelen birini öldüreceğini söyledi. Hz. Osman buna şiddetle karşı çıktı.¹⁹⁵ İslâm'ın yayılmasıyla beraber ortadan kaldırılmaya çalışılan asabiyet, kabileler arası savaşlar ve çekişmeler yeniden gün yüzüne çıkmaya başlamıştı. Zira Hz. Osman'ın Ümeyyeoğullarına verdiği imtiyazlar, halka ve sahâbîlere karşı takıntıgı tavır, Medine'de huzursuzluğa sebep olmaktaydı. Fısıltı halinde çıkan sesler zamanla yükselmeye başlamıştı.

Hz. Osman mescide vardığında önce Hz. Ali'yle münakaşa etti. Hz. Ali ona: “Ancak salih kulun sözünü söyleyebilirim. *'Artık bana düşen güzel bir sabırdır. Sizin söylediklerinize karşı yardımı dilenen ancak Allah'tır.*”¹⁹⁶ diyerek bu çekişmelerden uzak kalmak isteğinde olduğunu ve Hz. Yakub gibi Allah'a sığındığını söyledi. Sahâbîlerden Mervan “O halde mızraklarımızı kıracak kılıçlarımızı parçalayacağız. Bizden sonra gelenler için bu işte size bir hayır olmayacak.” diyerek ilk şiddet hareketinin sinyallerini vermekteydi. Bunun olmasında karşı çıkan Hz. Osman onu susturdu. Bu esnada muhâcirlerden biri ayağa kalkarak “Ey Osman himayen altına aldığın yerler için *'Allah mı size izin verdi yoksa Allah'a iftira mı ediyordunuz*”¹⁹⁷ diye sordu. Hz. Osman bu arazilerin durumunu açıkladı. Orada bulunan sahâbîler, Hz. Osman'ın uygulamalarındaki hatalardan bahsederek tövbe etmesini ve hatasını kabul etmesini istediler. Hz. Osman hatasının farkına varıp giderek artan tansiyonu düşürmek ve isyan hareketlerini önlemek için hem tövbede bulundu hem de şikayet ettikleri husularda açıklamalarda bulunup hatalarını düzelteceğinin sözünü verdi.¹⁹⁸

İbn Kesir'de geçen bir başka rivâyete göre Mısır'da bir grup Hz. Osman'a isyan etmek için umreci sıfatıyla yola çıktılar. Bundan haberdar olan Hz. Osman, Hz. Ali'yi görevlendirdi.¹⁹⁹ Hz. Ali isyancı grupla bir konuşma yaparak onları sakinleştirdi. Yine burada geçen rivâyet göre Hz. Osman, hakkında şikayetçi olunan bütün hususları sahabe topluluğu önünde açıklayarak bir hutbe îrâd etti ve onları da şahit gösterdi. Onlar da bildikleri hususlarda şahitlik ettiler. Hatta asiler aralarından bir grubu hutbeyi dinlemeye gönderdi. Hutbeyi dinleyen asilerin Hz. Osman'a karşı şüpheleri ortadan kalkınca isyan için gerekçeleri de ortadan kalkmıştı ve isyandan vazgeçip Hz. Osman'ı affettiler. Medine'deki

¹⁹⁵ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 62-63-64.

¹⁹⁶ Yûnus 10/59.

¹⁹⁷ Yûnus 10/59.

¹⁹⁸ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 64-65.

¹⁹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/282.

sahâbîlerden birkaçı, isyan için gelenlerin cezalandırılmasını istemesine rağmen Hz. Osman onları cezalandırmadı ve onlarda kavimlerine geri döndüler.²⁰⁰

Mısırlı âsilerin memleketlerine dönmelerinden sonra Hz. Ali, Hz. Osman'a gelip şöyle uyarıda bulundu: "İnsanların senden duyacağı ve sana karşı şahit olacakları, ayrıca kalbindeki yanlış düşünceleri çıkarıp atacağına ve tövbe edeceğine Allah'ın şahit olacağı bir konuşma yap. Çünkü şehirlerde sana karşı komplolar hazırlanıyor." Hz. Osman, cemaatin karşısına çıktı. Onlara hutbe îrâd etti. Yaptıklarından ötürü tövbe etmiş olduğunu bildirdi. Kalkıp Cenâb-ı Allah'a hamd-ü senada bulundu. Onu layıkı veçhiyle övdü. Sonra şöyle dedi: "Allah'a yemin ederim ki, kişi bilmediği şeyi ayıplarsa onu ayıplamış sayılmaz. Ben her ne yaptıysam mutlaka bilerek yaptım. Ancak aklımı karıştırdım. Yolumu kaybettim. Ben, Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu işittim: "Ayağı kayan tövbe etsin, hata yapan tövbe etsin. Helakta devam etmesin. Çünkü zulümde devam eden kişi, (doğru) yoldan çok uzaklaşır." İşte ben öğüdü alan ilk kişi oldum. Yaptığım işlerden ötürü Allah'tan mağfiret diliyor ve tövbe ediyorum. Ben minberden inince eşrafınız yanıma gelsin. Allah'a yemin ederim ki, ben başkasının mülkiyeti altına girdiğinde sabreden, hürriyetine kavuştuğunda şükreden köle gibi olacağım. Allah'ın yolu neresiyse oraya gideceğim." İnsanlar onun bu konuşmasından ötürü ona karşı merhamete geldiler ve bunu kabul ettiler.²⁰¹

Sahâbîlerin yaptıkları uyarılara karşın takınılan tavır ne yazık ki şiddet ve baskı eksenlidir. Halkın Hz. Osman'a karşı bu denli öfkeli olmasının sebebi Mesudi ve İbn Kesir'e göre Ammâr b. Yâsir'e yapılan darp ve işkencedir.²⁰² Buna rağmen hak ve adaletten geri durmayan sahâbîler kendi kelimeleriyle sordukları sorulara şiddetle cevap veren yönetime, bu sefer soruları dini referanslar ile yönelttikleri görülmektedir. Sahâbîler Yunus suresi 59. âyeti referans alarak aslında Hz. Osman'a inkâr edemeyeceği yerden dokunmuşlar ve kendilerine herhangi bir tâzir cezası uygulayamayacağı alan oluşturmuşlardır. Ayetin tefsirine baktığımızda müşriklerin bazı konularda Allah'ın emri diyerek hüküm koymaları, Allah adın yalan konuşmalarına karşılık yüce Allah bunun onların sözü olduğu ve zatına bir iftira olduğunu kesin bir dille belirterek ve açıkça insanları uyardığı görülmektedir. Sahâbe de bu referansla ona dolaylı yoldan bir uyarıda bulunmaktadır. Hz. Osman oluşan şüpheleri kırmak ve sükûneti yeniden sağlamak için tövbesini aşikâr olarak bildirirken, dini referanslardan dayanak alarak onları ikna etmiştir. Onun bu hareketi hatasının farkında ve

²⁰⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/283.

²⁰¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/ 284-285.

²⁰² İbn Kuteybe, *el-İmame*, 64.

pişman olduğunu gösterse de geç kalınmış bu tavır, ortamın tansiyonunu kısa bir süreliğine düşürmüştür. Bu sükûnetin kısa sürmesinin sebebi, Hz. Osman'ın tövbe etmesi ve pişmanlığını bildirmesine rağmen yönetimde ve uygulamalarda söz verdiği uygulamaları geciktirmesinden kaynaklıdır. Zira verilen sözlere rağmen devam eden uygulamalar neticesinde isyan eden halk, Hz. Osman'ı muhasara altın almaktan geri durmamıştır.

3.3.2. Hz. Osman'ın Muhasara Altına Alınması ve Şehit Edilmesi

Halkı dinleyen ve açıktan pişmanlığını dile getiren Hz. Osman, bozulan refahı yeniden sağlamak için valileriyle toplantılar düzenleyip, halka çeşitli vaatler içeren mektuplar yolladı.²⁰³ İbnül Esir'de geçen rivâyete göre Hz. Osman Medine'ye geri döndüğünde, Hz. Ali'yi, Talha'yı, Zübeyir'i çağırarak Muâviye'yi de dahil ederek onlarla konuşmuştu. Hz. Osman onlara: " Ben size kendim ve yüklenmiş olduğum işlerle ilgili bazı şeyler söylemek isterim. İki kişi kendi nefislerine bazı konularda zulmetmişlerdi. Ancak onların yaptıkları şeyler de gerçekten takdire şayan şeylerdi. Rasûlullah akrabalarına veriyordu. Ben de aynı şekilde zorluk içinde yaşayan ve geçim darlığı çeken kimselere verip durdum. Elimi sonuna kadar bu ihtiyaç sahibi kimseler için açtım. Eğer bu konuda beni hatalı görüyorsanız bu yaptıklarımı bana söyleyin ve yanlış olduğunu belirtin ki sizin vereceğiniz kararlara ben de kesinlikle tabi olacağım."²⁰⁴ diyerek hem yaptıklarının sebeplerini açıklamış hem de bir hatası varsa düzeltmeye açık olduğunu beyan eden bir savunma yapmıştı.

Hz. Ali ve yanındakiler ilk olarak Hz. Osman'ın haksız şekilde, Abdullah b. Esid'e verdiği 50.000 dirhem ve Mervan'a verdiği 15.000 dirhemi geri aldirdılar.²⁰⁵ Muâviye Onu isyancılardan korumak için kendisi ile Suriye'ye götürmek istedi fakat o Rasûlullah'ın komşuluğunu bırakmak istemedi. Hatta onu korumak için asker bırakılması teklifini de reddetti. Sahâbîler Hz. Osman'ın sulhu sağlamak için çabaladığının farkındaydı. Onlarda bu geç kalınmış çabaya destek olmak istediler. Ayrılmadan evvel onu korumak için önerilerde bulunmalarından bunu anlayabiliyoruz.

Hz. Osman'ın 'Rasûlullah'ın da akrabalarına verdiğini' referans göstererek bu haksız davranışını savunmaya çalışması orada bulunanlar tarafından kabul görmemişti. Zira Rasûlullah haksız yere hiçbir akrabasını kayırmazdı. Burada şu hâdiseyi hatırlamamızda

²⁰³ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 3/160.

²⁰⁴ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 3/163.

²⁰⁵ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 3/163.

Fayda var. Bedir savaşında alınan esirler arasında Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas da vardı. Hz. Abbas'ın elleri bağlanmıştı. Esirler, fidye karşılığı serbest bırakılmaya başlanmıştı. Ensâr'dan bazı kişiler Hz. Abbas'ın Allah Resûlü'nün amcası olduğunu öğrenince onun fidyeden affedilmesini istediler. Allah Resûlü: "Hayır, asla böyle bir şey olamaz. Onun ödemek zorunda olduğu fidyenin tek bir dirhemi dahi bağışlanamaz" buyurdular."²⁰⁶ Peygamberin hakkı böylesine hassas bir terazide tarttığı düşünüldüğünde, Hz. Osman'ın aşırı merhamet ve hilminden böyle bir yanılgıya düştüğü kuvvetle muhtemeldir. Lakin önde gelen sahâbîlerle de istişare etmesi onun bu karışıklığı düzeltmek için ne kadar gayret gösterdiğinin halisane bir işaretedir.

Rasûlullah'ı referans göstererek akrabalarını kayırması ne yazık ki günümüzde, dini suiistimal eden kişiler tarafından bir referans olarak kullanılmaktadır. Sınırları açık ve belirgin şekilde çizilen İslâm akaidinde kul hakkına girmemek, Müslüman kardeşini zor duruma düşürmemek esas iken, kendi haksız davranışlarını Rasûlullah'ı referans eden kişiler muhakkak uyarılmalı ve bu hatadan döndürülmelidirler. Hz. Peygamber akrabalara vermekte, komşuyu gözetmekte, hayırda ve hasenatta bize en güzel örnektir. O kendi sahip olduğu maldan bu tasadduku itibar etmiş, Müslümanlara da bunu öğütlemiştir. Nitekim Hz. Osman'ın da düştüğü hatadan tövbe edip döndüğünü, geçte olsa bunu düzeltmek için çabaladığını, İslâm tarihi kaynaklarında açık bir şekilde görmekteyiz.

Hz. Ali ve Muâviye'nin çabalarının²⁰⁷ fayda vermediği ve toplumsal huzurun bir türlü sağlanamadığı hicri 35. Senede, Hz. Osman'ın evi kuşatılmıştı. Hz. Ali, Talha ve Zübeyr gibi önde gelen sahâbîler bu muhasarayı önlemek için çaba sarf etseler de bu uğraş fayda vermemişti. Hz. Osman 40 gün süren muhasara altında mescide inip namaz kıldırmaya devam etti. Fakat kölesinin üzerinden yardım çağrısı için yazılmış, içeriğinde asilerin öldürülmesi emri olan ve altında Hz. Osman'ın mührü bulunan bir mektup çıkınca evi ablukaya alındı. Hz. Osman bu mektubu kendi yazmadığı üzere yemin etse de sözüne inandıramadı. Hz. Ali'ye Hz. Osman'ın evinin ablukaya alındığı bilgisi ulaşınca, Hasan ve Hüseyin'i Hz. Osman'ı korumak için görevlendirdi.²⁰⁸

Asiler Hz. Osman'dan Mervan'ı istiyorlardı. O ise bunu reddediyor ve taleplerine cevap olarak İslam ümmeti için yaptığı hayırları sayıyordu: "Mektup konusunda iki

²⁰⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 4/18.

²⁰⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/279-287.

²⁰⁸ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 74.

Müslüman şahit gösterin aksi takdirde ben ondan başka ilah olmayan Allah’a yemin ederim ki mektubu yazmadım, bu hususta emir vermedim ve buna vakıf olmadım. Ey kavmim, bana olan husumetiniz yüzünden başınıza Nuh kavmi, Hud kavmi ya da Salih kavminin başına gelen musibetler gibi musibetler gelmesin” mealindeki Hud suresi 89. âyeti referans alarak “Ey kavmim beni öldürmeyin. Eğer beni öldürürseniz (parmaklarını birbirine geçirerek) birbirinize böyle girersiniz. Ey kavmim Allah sizin için dinlemeyi ve itaati uygun görmüştür. Allah isyan ve ayrılık hususunda uyarmıştır. O halde onun öğüdünü kabul edin ve cezasından sakının...” Hz. Osman bir yandan asilerin tüm suçlamalarına cevap veriyor diğer yandan hatalarından dönmeleri noktasında onları ikaz ediyordu. “... Hilafetten istifa etmeye gelince, eğer beni asarlarsa bu bana Allah’ın cennetinden ve halifeliğinden teberri etmekten daha sevimlidir. Zira Rasûlullah bana “Ey Osman! Benden sonra Allah sana öyle bir gömlek²⁰⁹ giydirecek ki münafıklar o gömleği senden çıkarmanı isterlerse bana kavuşmadan çıkarma,” buyurdu. Kaldı ki ben kendilerine biati dayatmamış, kendileri isteyerek ve gönül rızası ile Allah’ın rızasını umarak ve ümmetin yararına düşünerek biat etmişlerdir.... Allah için ve İslam adına hakkı benden alıp başkasına vermeyin. Ben ‘Kendimi temize çıkarmıyorum. Zira nefis kötülüğü emreder. Rabbimin rahmetine mazhar olanlar müstesna’²¹⁰ diyorum.” diyerek asilere planladıkları şeylerin hayır olmadığını ve bu şeylerden vazgeçmelerini öğütlüyordu. Ardından Hz. Peygamberin şu hadisini rivâyet etti; “Bir Müslümanın ancak kanı üç şekilde helal olur: İslam’dan dönme, evlendikten sonra zina ya da insan öldüren kimseye kısas uygulanması.”²¹¹ Ayrıca İslam’a yaptığı katkılardan dolayı Hz. Peygamber’in ona olan sözlerini söyleyerek öncesinde ve sonrasında bulunduğu yolun değişmediğini ima ediyordu.²¹² Kullandığı dini referanslarla hitabını destekliyor, aslında aynı safta olduklarını anlatmaya çalışıyordu. İsyancılar Hz. Osman’ın hitabının sonuna kadar doğru olduğunun farkındaydı. Nitekim içlerinden bazıları onun bu çağrısına kulak vermişti ki, gözünü kan bürümüş asilerden birkaçı “O hikâye anlatıyor. Eğer onu dinlerseniz sizi caydıracak” diyerek ona oklarla saldırmaya başladı. Büyük bir arbeye çıkmıştı ki Hz. Osman’ı korumak için gelenler dahi yaralandılar. Gözü dönmüş asiler daha sonra evinin duvarından aşarak onu ve karısını şehit ettiler.²¹³

²⁰⁹ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, 3/37; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/296.

²¹⁰ Yûsuf 12/53

²¹¹ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, 3/72; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/63-65; Buhârî, *el-Câmi ‘u’s-sahih*, Diyat,6.

²¹² İbnü’l Esir, *el-Kâmil*, 3/180.

²¹³ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 74-76; İbnü’l Esir, *el-Kâmil*, 3/180.

Hız. Osman, asilerin bir diğler talebi olan Halifelikten feragat etmesi meselesinde bunu yapmayacağını ve Allah'ın kendisine giydirdiğı gömleğı üzerinden çıkarmayacağını, Muhammed ümmetini de birbirlerine saldıran kimseler olarak başsız bırakmayacağını söyledi.²¹⁴ O, iktidardan 'Allah'ın giydirdiğı gömlek'²¹⁵ olarak bahsederek bu referansı İslam tarihinde kullanan ilk kiğı olmuştur. Daha sonra bu referansın kullanımını Emevi, Abbasi ve Osmanlılarda da devam etmiştir.²¹⁶ Yönetimin Allah tarafından verilen bir makam olduğı söylemi, yönetime dini kutsallık atfederek, meşruiyetini dini referansla desteklemek istenmesindendir. Böylece hem halifeye gelecek olan eleştiri oklarının önü kesilmek istenmekte hem de insanların itaate vâki olunması sağlanmaktadır. Bunun semeresini Emeviler döneminde daha net şekilde görmektediriz. Onlar bu söylemi daha ileri götürerek "Halifetullah"²¹⁷ unvanı ile meşruiyet krizini aşmaya çalışmışlardır. Bu söylem, Muâviye'nin meşruiyeti bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

3.4. Hız. Ali Dönemi

3.4.1. Hız. Ali'ye Biat Edilmesi

Hız. Osman'ın şehit edilmesinin ardından Medine'de bozulan devlet düzeninin sağlanması ve hâkim olan anarşizmin ortadan kaldırılması için halkın acil bir kararla halifesini tayin etmesi gerekmektedir. Bunun neticesinde hayat normale dönecek ve oluşan otorite boşluğunun daha büyük felaketlere sebep olmasının önüne geçilecekti. Medineliler bu işte ehil olarak Hız. Ali'yi gördüler ve ona biat etmek istediler. Hicri 36. senesinde, Medine'de anarşi ve yönetim boşluğunun had safhada olduğı bir dönemde, Hız. Ali biati kabul etmek zorunda kaldı. Halen Hız. Osman dönemi fitneleri devam etmekte, asiler şehirde dolaşmakta, bundan dolayı da sahâbîler arasında anlaşmazlık sürmekteydi. Hız. Ali ise tedbiri elden bırakmadan yönetimi tamamen ele aldıktan sonra bu fitne üzerine gitmeyi planlamaktaydı.²¹⁸ Muğire b. Şube, Hız. Ali'ye yönetim ile ilgili tavsiyelerde bulunarak şöyle dedi: "Sen valilerini yerlerinde bırak. Eğer itaatlarına dair mesajları sana gelirse ondan sonra dilediğın valiyi değiştirir, dilediğini de yerinde bırakırsın." Ertesi gün tekrar gelip: "Bence

²¹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/296-301.

²¹⁵ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 75-76; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 3/178; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/296.

²¹⁶ Halil İnalçık, "Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgili", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 14/1 (1959), 93-94.

²¹⁷ İsmail Yiğit, "Emeviler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/87-104.

²¹⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/368.

valileri görevden azletmelisin ki hangisinin sana itaat ettiğini, hangisinin asi olduğunu anlayasın." dedi. Hz. Ali de Muğire'nin bu sözlerini İbn Abbas'a nakledip fikrini sordu. İbn Abbas: "Dün sana öğüt verdi, ama bugün sana hile yaptı." dedi. Muğire, İbn Abbas'ın böyle dediğini duyunca: "Evet Ali'ye öğüt vermiştim, ama öğüdümü kabul etmeyince kendisine hile yaptım." dedi. Ve Medine'den çıkıp Mekke'ye gitti. Aralarında Talha ile Zübeyr'in de bulunduğu bir grup onun peşinden, umre yapmak için Hz. Ali'den izin istediler. Hz. Ali de onlara izin verdi. Oysa bu grubun amacı umre değil kendi fikirlerine destek verecek muhalifleri etraflarında toplayıp yönetimde söz sahibi olmaktı.²¹⁹

İbn Abbas, idare yerleşinceye kadar valileri yerlerinde tutmasını, özellikle Muâviye'yi Şam'da bırakmasını Hz. Ali'ye tavsiye etti ve şöyle dedi: "Muâviye'yi valilikten azledersen korkarım ki, Osman'ın kanını senden talep eder. Talha ve Zübeyr'in bu sebeple senin aleyhinde konuşmayacaklarından emin değilim." Hz. Ali ona: "Ben bu görüşte değilim. Bilakis sen Şam'a git. Ben seni oraya vali tayin ettim." dese de o: "Osman sebebiyle Muâviye'nin beni öldürmesinden veya sana akraba olduğum için beni hapsetmesinden korkarım. Ama sen Muâviye'ye hitaben bir mektup yazıp bana ver. Mektubunda ona vaadlerde bulun ve ümidlendir." dedi Hz. Ali bunu kabul etmedi. İbn Abbas: "Ey mü'minlerin emiri, savaş hiledir. Nitekim Rasûlullah da böyle buyurmuştur. Allah'a yemin ederim ki, eğer sen benim dediğimi yaparsan gitmelerinden sonra onları tekrar buraya getiririm."²²⁰ Hz. Ali, İbn Abbas'ın kullandığı dini referansa rağmen bunu kabul etmeyerek kendi planı ile ilerlemeye karar verdi.

İslâm tarihinde Hz. Osman'ın şehadeti ile başlayan fitne ateşi harlanarak büyümekteydi. Hz. Ali olayları çözebileceği en sükunetli şekilde çözmeye çalışsa da İbn Abbas peygamberimiz savaşlarda kullandığı 'harb hud'adır' argümanını öne sürerek aslında stratejik ilerlemesi gerektiğini öğütlemekteydi. Hz. Ali'nin bunu neden reddettiğini anlamamıza yardımcı olacak kapsamlı değerlendirme Cafer Acar tarafından şöyle yapılmıştır:

"Hud'a ve ilgili kavramların gerek muhteva gerekse işaret ettiği mesaj açısından, sadece savaş şartlarında ve savaşın söz konusu olduğu harbi kıtal, cihadı gazve ve seriyye gibi Risalet döneminin savaşla ilişkilendirilebilecek kavramlarının işaret ettiği alanlarda kullanılması söz konusudur. Bunun dışında, anlaşmalı olan toplumlara karşı, bu tip

²¹⁹ Nasreddin b. Müzâhim Minkari, *Vak'atu Sıffin* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 32.

²²⁰ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 3/201; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/296-368.

kavramların işaret ettiği mesajlar asla geçerli değildir. Özellikle de siyasî ve politik arenada, Müslümanların kendi aralarındaki münasebetlerde ve Gayrimüslimlerle ilişkilerde mezkûr şartların dışında, söz konusu kavramlar istikametinde tasarruflarda bulunulması varit değildir. Bu meşru görülmemiştir.

Risalet döneminde hud'a uygulamalarının bir çerçevesi vardır. Bunun özü, savaş şartlarıdır. Bu çerçevenin dışına çıkan her türlü girişimi Hz. Peygamber reddetmiştir. Bunu yapan bir Müslüman ise verdiği zararı tazmin yoluna gitmiştir. Hudeybiye'de Muğîre b. Şu'be'nin yaptığı, yine Hudeybiye'de Ebû Basîr'in yaptıkları bu anlamda hoş görülmemiştir. Hz. Peygamber, ahde sadakati önemsemiştir.”²²¹

Hz. Ali'nin bir savaş hali olmadığı için hud'a yapmayı meşru görmediği kanaatindeyiz. Zira Hz. Peygambere bu denli yakın, onun gölgesinde büyümüş, onunla birçok savaşta bulunmuş birinin böylesi bir stratejiyi düşünememiş olması akla uygun değildir. Hz. Ali, peygamberin elinde büyüdüğünü, ondan aldığı örnek ahlakıyla, İslâm ve savaş ahlakına uygun hareket ederek bir kez daha göstermiş bulunmaktadır.

Bu hadise nezdinden yola çıkarak neticeye varacak olursak; İslâm sancağı altındaki kimi şahısların bu referansı kullanarak kendi hilelerine meşru zemin oluşturmaları ahlaki ilkeleri aşan ve meşruiyeti olmayan bir durumdur. “Harb hud’adır” söylemi peygamberin de yaşayışından referans alacağımız üzere sadece harb, kıtal, seriyye gibi kavramların işaret ettiği alanlarda kullanılmalıdır. Ötesi din istismarına sebep olacak tehlikeli bir kapıyı açmaktadır. Aşırı grupların yaşadıkları coğrafyaları darül harb olarak olarak konumlandırıp, bu dini referansı kullanmaları da açık bir hiledir. İslâm bilginlerinin eserlerinde ve İslâmî toplumların pratiğinde bu kavramlar hakkında tarihi süreç içerisinde oluşan ve büyük oranda muhafaza edilen bir kanaat mevcuttur.²²² Yalan beyanda bulunurken herhangi bir hadisin ya da âyetin referans gösterilmesi İslâm'ın akideleri ile taban tabana zıt bir tutumdur. Temyiz, insana has bir kâbiliyettir. Bazen yalan konuşmaya fetva verilmesi, durumun fecaatini göstermektedir. “Harp, hiledir” hadîsini istismar eden bir zihniyet, yalanı toplumsal hayatın bütün kademelerine yaymıştır. Halbuki şaşmaz ölçü şudur: Her söylediğimiz doğru olmalıdır. Her doğruyu her yerde söylemek doğru değildir. Yalancı ve sahtekâr mü'min tipi, her şeyi yerle bir etmektedir.²²³

²²¹ Acar, Hz. Peygamberin Savaş Stratejisi, 181-182.

²²² Diyanet İşleri Başkanlığı, *DAİŞ'in Temel Felsefesi ve Dini Referanslar Raporu* (Ankara, 2015), 19.

²²³ M. Muhsin Kalkışım, “Türkiye'deki İslâmî Cemaatlerin Ahlakî ve Sosyal Problemleri”, *Kesit Akademi Dergisi* 7 (2017), 18.

3.4.2. Hz. Ali'ye Biat Etmekte Tarafsız Kalan Sahâbîler

Medine, İslâm tarihi boyunca en çalkantılı dönemindeydi. Bir yanda Hz. Osman'ın kanını talep eden ve katillerinin cezalandırılması gerektiğine inanan, halifeye ancak o zaman itaat edeceklerini açıklayanlar; diğer yanda sükûnet isteyen ve Hz. Ali ile suların durulması umud eden Medineliler vardı. Hz. Osman'ın şehadetinin ardından biat alan Hz. Ali, kendisine destek vermeyen seçkin sahâbîleri ikna etmek için yazdığı mektubu, Ammâr b. Yâsir'in elçilik talebi doğrultusunda sahâbîlere yollayarak iş birliği talebinde bulundu.

Muhammed b. Mesleme'ye bu mektup ulaşınca, Hz. Peygamber'in kendisine “Şu kılıçla Allah yolunda savaş. Çarpışan iki grup Müslümanı görürsen, kılıcını kırılıncaya kadar taşa vur. Sonra eline hâkim ol. Ölüm sana ulaşınca kadar bekle.” dediğini aktararak daveti kabul etmedi. Ammâr Mesleme'nin argümanına: “Eğer Rasûlullah sana Müslümanlar dediyse Allah'a yemin ederim ki kılıçlarıyla vuruşan iki Müslüman hiçbir zaman göremezsin. Eğer sana namaz ehli dediyse bunu senden başka kim duydu? Sen tek şahitsin ve Rasûlullah'ın Veda Haccı'nda söylediği ‘Kanlarınız ve mallarınız işlenen bir cinâyet karşılığı olmazsa size haramdır,’ sözünden başka bir sözü ona isnad etmiş oluyorsun. Ey Muhammed bunu söylemekle sen, biz muhalif ve asilerle savaşmayacağız demiş oluyorsun.” diye karşılık verdi. Bunu üzerine Muhammed onu susturdu.²²⁴ Görüldüğü üzere Muhammed b. Mesleme, çarpışan iki tarafı eşit görme ya da birini haklı diğerini haksız bulma cihetine gitmemiştir. O, ne sûretle olursa olsun, yöntem olarak mü'minlerin aralarında çarpışmalarını doğru bulmamış ve meydana gelen çatışmalar karşısında tarafsız kalma ilkesini benimsemiştir.²²⁵

Hz. Ali tarafından Cemel'e davet edilen bir diğer kişi Üsâme'dir. Üsâme'nin Hz. Ali'ye cevabı şöyle olmuştur: “Ey Ebâ Hasan! Eğer bir arslanın pençesinde olsaydın, bu konuda seninle birlikte arslana karşı mücadele ederdim (sana yardım ederdim). Ancak Cemel'de Müslümanlarla çarpışma konusunda sana katılamam.” Üsâme gerekçe olarak da “Lâ ilâhe illallâh” diyenle savaşamayacağını belirtmiştir.²²⁶

Dönemin iç çatışmaların amacınının siyasî/dünyevî olduğunu açıkça belirten ve bunu da tasvip etmediğini dile getiren tarafsızlardan birisi de Abdullah b. Ömer'dir. Rivâyet

²²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/251; İbn Kuteybe, *el-İmame*, 91-92.

²²⁵ Mustafa Özkan, “İlk Dönem İslâm Tarihi Siyasî Çatışmalarının Dışında Kalmaya Çalışanlar Tarafsızlar”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2008), 30-31.

²²⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (Beyrut: Müessetü'r-Risale, 1986), 3/504-506.

edildiğine göre birisi İbn Ömer’e gelip onun iç çatışmalara aktif olarak katılmasını sağlamak amacıyla “*Din, yalnız Allah’ın oluncaya kadar savaşırsınız.*”²²⁷ âyetini hatırlatmıştır. İbn Ömer ise cevaben “Bizler, din Allah’ın oluncaya kadar savaştık. Sizler ise din başkasının olsun diye savaşıyorsunuz.” diyerek, mevcut çatışmaların din için yapılmadığına işaret etmiş ve bu sebeple hiçbir tarafı desteklemeyeceğini belirtmiştir.²²⁸

Tarafsızlar hakkında en belirgin açıklama Mustafa Özkan tarafından şöyle yapılmaktadır: “*Tarafsızların tarafsızlıkları, silahlı çatışmaya giren iki tarafın da zihniyetlerini paylaşma ya da paylaşmama anlamında olmayıp, bunların dinî gerekçelerle “silahlı çatışma yöntemini tasvip etmeme ve iktidarı silah zoruyla ele geçirmeye çalışan tarafları desteklememe şeklindeki bir üslûptu.*”²²⁹ Tarafsızların Kur’an ve hadislerle²³⁰ dayandırdıkları fikirlerini savunurken dini referansları aktif biçimde kullandıkları görülmektedir. Siyasi karışıklık içinde herhangi bir taraf olmadan, yaşanan hadiseleri İslâm’ın akidelere ters bulduklarından dolayı olaylardan beri duran sahâbîlerin, kendilerini savunmak için dini referansları kullanmaları, iç karışıklıkların artarak devam ettiği dönemde bir çözüm olmamış aksine iktidar mücadelesinde haksız tarafın bile kendisini hilâfete hak sâhibi olarak görmesine ve iktidarı elde etmede gücün meşrûiyet ölçüsü olarak algılanmasına neden olmuştur.²³¹ Bakıldığında, dini hassasiyetleri ile yaptıkları hareket, bir başka alanda dinin yara almasına ve İslâm toplumunun düzenin bozulmasına sebep olmuştur. Bulundukları eylemsizlik fayda sağlamadığı gibi ne yazık ki zarara da kapı aralamıştır.

3.4.3. Hz. Ali’ye Muhalefet Edenler ve Cemel Vakası

3.4.3.1. Hz. Osman’ın Katillerinin Bulunması İçin Toplanan Muhalif Grup

Hz. Âişe, Hz. Osman muhasara altına alındığı günlerde Mekke’den uzaklaşmıştı. Hac mevsimi bittikten sonra Medine’ye dönerken “Serif” denilen yerde Medine’de yaşanan olayları öğrenince devesini geri çevirerek Mekke’ye geri döndü ve mazlum olarak katledilen Hz. Osman’ın katillerinin bulunması için harekete geçti. Hz. Âişe’nin, Hz. Osman’a başta karşı çıktığı fakat sonradan kanını talep ettiği görülmektedir. Bunu sebebini alimler şu

²²⁷ el-Enfal 8/39

²²⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 4/190.

²²⁹ Özkan, “İlk Dönem İslâm Tarihi Siyasî Çatışmalarının Dışında Kalmaya Çalışanlar Tarafsızlar”, 87.

²³⁰ İbn Hişam, *es-Sîre*, 4/250-251; İbn Kuteybe, *el-İmame*, 91-92.

²³¹ Özkan, “İlk Dönem İslâm Tarihi Siyasî Çatışmalarının Dışında Kalmaya Çalışanlar Tarafsızlar”, 87-88.

rivâyetle açıklamaktadır: “Hz. Âişe, Hz. Osman ile Hz. Peygamber arasında geçen konuşmayı anlatıp “Ya Osman! Allah sana bir gömlek giydirecektir. Ümmetim o gömleği senin üzerinden çıkarmak isteyecektir. Ama sen o gömleği üzerinden çıkarma.” dediğini duymuştu. Hz. Âişe’nin bunu bildiği halde niçin daha önce ona bu kadar karşı geldiğini soran Numan b. Beşir’e hadisi o zaman unuttuğunu söylemiştir.”²³²

Hz. Ali’den Basra ve Kufe valiliğini isteyen ve bu teklifleri kabul edilmeyince de biatten cayan Talha b. Übeydullah ve Zübeyir b. Avvâm da Hz. Âişe’ye katılarak muhalifleri çevrelerinde toplamaya başladılar.²³³ Abdullah b. Amir, mali ve beşerî tüm desteği sağlayacağını söyleyerek onları Basra’ya çağırdı. Onlar bu çağrıya olumlu cevap verdiler.²³⁴ Hz. Peygamber’in diğer hanımları da Hz. Âişe ile Medine’ye doğru yola çıkmışlardı ancak yolda Basra’ya gitmeye kararı verilince bu işten uzak durdular. Muhalifler Medine’ye varana kadar yanlarına çok sayıda insan katıldı. Bu haber Hz. Ali’ye ulaşınca önlem almak için hazırlık yapmaya başladı.²³⁵

Basra’ya doğru yola çıktıklarında geceleyin Hav’eb denen bir suyun yanına vardılar. Köpekler ulumaya başlayınca, Hz. Âişe; "Bu yerin adı nedir?" diye sordu. Oradakiler: "Hav’eb’dir”, deyince ellerini birbirine vurarak: “İnnâ lillah ve innâ ileyhi raciun. Ben mutlaka geri döneceğim. Ben, Rasûlullah’ın kadınlarına şöyle dediğini işittim: "Hav’eb köpeklerinin hanginize uluyacağını keşke bilseydim.” Hz. Âişe, devesinin omuzları arasına vurarak çöktürmüş ve: “Beni geri götürün. Beni geri götürün. Vallahi ben, Hav’eb suyunun sahibesiyim,” dedi. İnsanlar da bir gün bir gece Hz. Âişe’nin etrafında develeri ile beklediler.²³⁶ Abdullah b. Zübeyr Allah’a yemin ederek Hav’eb’i gecenin ilk saatinde geçtiklerini söyledi. Bunu kanıtlamak için bedevilerden yalan şahit getirdi. Onlar yalan yere şahitlik yaptılar. Rivâyete göre bu olay Müslümanların ilk organize yalan şahitliğidir.²³⁷ Grup Hz. Âişe’yi ikna ettikten sonra yola devam etti.

Muhalif grup Basra önlerine gelince Hz. Ali’nin Basra valisi Osman b. Huneyf kalktı ve: “Ey insanlar! Siz haddizatında Allah’a biat ettiniz. *‘Allah’ın eli onların elinin üstündedir. Kim ahdini bozarsa kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah’a verdiği sözü tutarsa, Allah*

²³² Ebû Abdillâh Muahmmmed İbn Mâce, *es-Sünen* (Beyrut: Dâru İhyâi Kütübî’l-Arabiyye, ts.), 112; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/297.

²³³ Minkarî, *Vak’atu Sıffin*, 32.

²³⁴ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 98.

²³⁵ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 90; İbnü’l Esir, *el-Kâmil*, 3/210-211-212; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/371-372.

²³⁶ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 103; İbnü’l Esir, *el-Kâmil*, 3/214; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/373.

²³⁷ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 104.

ona büyük mükafat verecektir.²³⁸ Allah'a yemin ederim ki Hz. Ali velâyete kendisinden daha haklı olan bir kimseyi bilse bu görevi kabul etmezdi. ..." dedi ardından muhaliflerin iddialarını ileterek halkın görüşünü sordu. Rebia aşireti adına Hakem b. Cebel el-Abdi kalktı ve üzerlerine gelirlerse savaşıacaklarını, yerlerinde dururlarsa onlarla karşılaşmaya gideceklerini dile getirdi.²³⁹ Valileri Osman gelmekte olan savaşa karşı halkını açık açık uyarmış ve verdikleri ahdin mesuliyetini Fetih suresini referans alarak yeniden hatırlatmıştı. Osman iki taraf arasındaki ihtilafı gidermeye çalışsa da halkın çoğunluğu muhaliflerden yana bir tutum sergilemiştir.

Talha ve Zübeyir, Hz. Âişe'nin sembolik liderliği ile Basra'ya girmeden önce el-Hafir denilen yerde Basra valisine gönderdiği mektubun cevabını beklemekteydi. Vali Osman b. Huneyf, İmran b. Husayn ile Ebû Esved ed-Düerfyi onlara göndererek oraya niçin geldiğini sormalarını istedi. Talha ve Zübeyir Osman'ın kanını talep ettiklerini söylediler. Hz. Âişe ise Osman'ın intikamını almak için geldiğini, onun haram ayda, haram belde haksız yere öldürüldüğünü söyledi ve şu âyet-i kerimeyi okudu: *"Ancak sadaka vermeyi yahut iyilik yapmayı ve insanların arasını düzeltmeyi gözeten kimseler müstesna, onların gizli toplantılarının çoğunda hayır yoktur. Bunları, Allah'ın rızasını kazanmak için yapana büyük ecir vereceğiz."*²⁴⁰ Muhalif grup bu şekilde niyetini Osman b. Huneyf'e bildirdi.²⁴¹ Muhalifler Mirbed'e ulaştığında Basra'dan gelen kalabalık bir grup geliş sebeplerini açıklamalarını istedi. Hz. Âişe bir konuşma yaparak Hz. Osman'ın evini kuşatılarak haram olan bir kana haram olan bir ayda ve haram olan şekilde haksızca ve hiçbir özürleri olmaksızın akıttıkları için üzerlerine düşen tek bir şey varsa oda Osman'ın kanını talep etmek ve katillerini yakalayarak cezalarını vermek gerektiğini duyurdu. *"Kitaptan kendilerine bir pay verilmiş olanlar aralarında hüküm versin diye Allah'ın kitabına nasıl çağırdıklarını görüyor musun? Sonra da onlardan bir topluluk yüz çevirip gidiyorlar."*²⁴² âyetini okuyarak Allah'ın kitabındaki hükümleri uygulamak üzere yola çıktığını bildirdi.²⁴³ Basra valisi Osman, Talha ve Zübeyir'in niyetlerinden emin olmayıp Hz. Ali'ye mektup yollayınca kimi kaynaklara göre Hz. Âişe kimi kaynaklara göre Talha ve Zübeyir'in emriyle

²³⁸ el-Fetih 48/10. âyet

²³⁹ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 104.

²⁴⁰ En-Nisa 4/114

²⁴¹ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 111; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 2/271; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 7/374.

²⁴² Âli İmran 3/23

²⁴³ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 3/217.

kaş, kirpik ve sakalları yolunarak hapsedildi. Basra halkı da muhalif gruba katılan taraf oldu.²⁴⁴

Talha ve Zübeyir, Mekke'den yola çıkacakları sırada namaz kıldırmak için ufak bir sürtüşme yaşadıkları kaynaklarda geçmektedir. İmam olmanın halifelik alameti²⁴⁵ sayılması hasebiyle böyle bir yarışa girmeleri normaldir. Zira Hz. Peygamber'den beri halk arasında muteber sayılan, dinde ehil kimseler imam tayin edilmiş ve bu makam adeta peygamberin güven sancağı olarak görülmüştü. Bunun farkın da olan Talha ve Zübeyir imam olmak için aralarında çekişmişler sonunda Hz. Âişe'nin başkasını imam tayin etmesiyle mesele çözüme kavuşturulmuştu.²⁴⁶

Talha ve Zübeyir, siyasi emellerine kuvvetli bir referans olarak Hz. Peygamber'in hanımı, müminlerin annesi olan Hz. Âişe'yi dayanak almaktadırlar. Başlarında lider olması durumunda yanlarına daha çok muhalif toplayacaklarından dolayı onu bu işin içinde tutmak için yalan şahitlikten dahi kaçınmadıkları ortadadır. Hz. Âişe hitabeti güçlü bir kadındır. Yaptığı konuşmalarda kullandığı dini referanslara bakıldığında, onun bu hareketinin sadece hakkı aramak ve bozulan birliği sağlamak için olduğu açıktır. Bu konu nezdinde Mustafa Özkan hocamızın değerlendirmesini aktarmamız yerinde olacaktır:

“Hz. Âişe ilmi faaliyetlerinin yanında, insani ve dini sorumluluğunun bir gereği olarak, zamanındaki siyasi-içtimai gelişmeleri takip etmiş ve ilgili konulardaki fikirlerini açıkça ortaya koymuştur. Bu, şüphesiz onun dine, toplumun birlik ve beraberliğine verdiği önemin bir sonucu olmuştur. O'nun seçtiği muhalefet üslubunda da muhtemelen mevcut siyasi-sosyal şartlar belirleyici olmuştur...Hz. Âişe siyasal otoritenin zayıflamaya başladığı Hz. Osman döneminde olup bitenlere sözlü olarak muhalefet etme gereğini duymuştur. Hatta bu zaman diliminde gayr-ı memnunları destekleyen Hz. Âişe, halifeyi istifaya çağırarak suretiyle, iktidar karşısı sözlü muhalefetin lideri konumuna gelmiştir. Hz. Osman'ın öldürülmesiyle birlikte başlayan iç karışıklıklar döneminde ise Hz. Âişe iç gelişmelere aktif olarak müdahil olmuştur. O, toplumsal barışı sağlamak amacıyla Hz. Osman'ın katillerinin bulunup cezalandırılmasını sağlamak amacıyla Irak'a yürümüş ve Cemel Savaşı'nda Hz. Ali

²⁴⁴ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 112; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 220.

²⁴⁵ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 29; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 2/303; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 6/427.

²⁴⁶ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 3/212-213.

ile karşıya karşıya gelmiştir. Hz. Âişe'nin Dört Halife Dönemi'nin bu son olayındaki tavrı da fiili muhalefet tarzında olmuştur diyebiliriz. ”²⁴⁷

3.4.3.2. Hz. Ali'nin Şam Yerine Basra'ya Gidişi

Hz. Ali, Şam'a gideceği sırada Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm ve Hz. Âişe'nin Mekke halkı ile muhalif grup olarak Basra'ya gittiği haberi alınca Medinelilere bir hutbe irâd etti ve şöyle dedi: “Bu ümmet içinde son zamanlarda kopan bu fitneyi gidermenin tek yolu İslâm'ın ilk günlerinde olduğu gibi kılıca sarılmaktır. Bunun başka bir şekilde ıslah edilmesi ve ortadan kaldırılması mümkün değildir. Allah'tan yardım dileyiniz ki Allah da size yardımcı olsun ve işlerinizi iyiye götürsün.”²⁴⁸ Fakat Medineliler bu çağrıya cevap vermekte ağır davrandılar. Hz. Ali 36 yılının Rebûlâhir ayının sonlarına doğru Şam için hazırladığı ordusuyla Basra'ya yöneldi.²⁴⁹ Yolda Basralıların yaptıklarından haberdar olunca Rabaza'da Kufelilere mektup yolladı. Medine'ye de haber gönderdi. İsteddiği silah ve binekleri aldı.²⁵⁰ Sonra kalkıp insanlara şöyle bir hutbe irâd etti:

“Doğrusu Allah, bizi İslâmiyet'le aziz kıldı. O sayede bizi yüceltti. Bizi İslâm bağı ile kardeş kıldı. Daha önce biz zelim idik. Az idik. Birbirimize düşmandık. Aramız açıktı. Ama İslâmiyet'i din olarak kabul etmelerinden, hak da aralarında uygulandıktan, kitap onlara rehber olduktan sonra insanlar bu şekilde kardeş olarak yücelmiş halde bir süre hayatlarını sürdürdüler. Nihâyet şu adam (Hz. Osman), şeytan tarafından aldatılan ve ifsat edilen kimseler tarafından vuruldu. Bu ümmeti birbirine düşürmek için şeytan o asileri yoldan çıkarmıştı. Dikkat edin, daha önceki ümmetler nasıl birbirlerinden koptularsa bu ümmet de birbirinden kopacaktır. Olacak şeylerin şerrinden Allah'a sığınınız. Olacak olan şeyler mutlaka olacaktır. Dikkat edin, bu ümmet yetmiş üç fırkaya bölünecektir. Bu fırkaların en kötüsü, beni seven ama benim amelimle amel etmeyendir. Siz bu zamana ulaştınız ve gördünüz. Dininize sarılın. Benim yolumdan gidin. Çünkü benim takip ettiğim yol, peygamberinizin yoludur. Onun sünnetine tabi olun. Karşılaştığınız problemlerin çözümünü, Allah'ın kitabına havale edin. Kur'an'ı tarif ettiği yola sarılın. Onun hoş karşılamadığı şeyi

²⁴⁷ Mustafa Özkan, “Siyasal Sosyal Gelişmeler Karşısında Hz. Âişe'nin Duruşu Üzerine”, *Diyanet İlmi Dergi* 1 (2010), 62-72-73.

²⁴⁸ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 3/221.

²⁴⁹ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 3/222.

²⁵⁰ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *el-Maârif* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsil-Arabî, 1970), 90; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 3/229; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/378-379.

reddedin. Rab olarak Allah'ı, din olarak İslâm'ı, peygamber olarak Muhammed'i, hakem ve önder olarak Kur'an'ı benimseyin.”²⁵¹

Hız. Ali Kufe yakınlarına vardıktan sonra, Hız. Osman'ın valisi Ebû Musa el-Eşari'ye, onun ve halkın nabzını yoklamak için Ammâr b. Yâsir ve Muhammed b. Ebi Bekir'i yolladı. Ebû Musa halkı Hız. Ali'den menetmek üzere bir hutbe irâd etti akabinde Ammâr ayağa kalktı ve şu konuşmayı yaptı: “Ey insanlar! Ebû Musa her iki gruba katılmamanızı tavsiye ediyor. Yeminle söylüyorum ki doğruyu söylemiyor. Allah, onun söylediği şekilde hareket eden kullarından razı olmaz. Allah şöyle buyurur: *‘Eğer müminlerden iki grup savaşarlarsa onları barıştırın.*’²⁵² *‘Eğer bir grup öbürüne isyan ederse isyan eden grupta Allah'ın emrine itaat edinceye kadar savaşın.*’²⁵³ O halde Allah, insanlar birbirleriyle çekişir ve birbirlerinin kanını akıtırken kullarının evlerinde oturup seyretmelerinden razı değildir. Bizimle çıkın ve her iki grubun delillerini dinleyin. Hangisi yardıma layık ise ona uyun. Eğer başarırlarsa Allah'ın emrini yerine getirmiş ve sevap kazanmış olarak döneceksiniz. Yok eğer birbirleriyle çekişmeye devam ederlerse bakacaksınız; hangisi asi ise Allah'ın emrettiği ve size farz kıldığı gibi, Allah'ın hükmüne dönüncye kadar onunla savaşın.”²⁵⁴

Ebû Musa'nın çıkan fitne karşında Kufelilerin tarafsız kalmasını öğütlerken, Ammâr bu fikri Kur'an'dan referanslar getirerek çürütmeye çalışmış ve talep ettikleri desteği delillendirmiştir. Yapılacak en kötü hareketin beklemek olduğunu tarafsızlıklarının daha büyük musibete sebep olacağı noktasında onları dini referanslar ile uyarmıştır. Hız. Ali bunun açık bir musibet olarak ele almış ve bu fitnenin ortadan kaldırılması için elinden geleni yaptığı görölmektedir.

3.4.3.3. Cemel Savaşı: İki Grubunun Savaş Alanında Karşılaşması

Tarihte ilk defa hicri 35. yılda, Müslüman iki grubun karşı karşıya geldiği olay; Hız. Âişe'nin devesinin etrafında gerçekleştiği için “Cemel Savaşı” adını almıştır. Taraflardan biri Hız. Peygamberin amcaoğlu Hız. Ali, diğeri Hız. Peygamberin zevcesi, Rasûlullah'ın bacanağı ve ilk Müslümanlardan Zübeyir b. Avvam ve Hız. Âişe'nin akrabası Talha b. Ubeydullah'tır. Hız. Ali her ne kadar muhaliflerle karşı karşıya gelmekten, Müslüman

²⁵¹ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 3/229; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/378-379.

²⁵² Hucurât 49/9.

²⁵³ el-Enfâl 8/39.

²⁵⁴ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 107.

kardeşleri ile savaşmaktan imtina etse ve bunun için çeşitli girişimlerde bulunsa da muhaliflerin baştan beri murad ettikleri şey gerçekleşmiştir.

İki hasım savaş meydanında karşı karşıya gelmezden evvel, taraflar arasında Hz. Ali silahsız ve zırhsız olarak ileriye atıldı ve Zübeyir'i çağırdı. Zübeyir onun yanına varınca kucaklaşıp ağlaştılar. Hz. Ali buraya neden geldiğini sorunca o, Hz. Osman'ın kanının hesabını sormaya geldiğini söyledi. Daha sonra aralarında şu konuşma geçti: “Osman'ı öldürenleri Allah öldürsün. Ey Zübeyir! Allah aşkına söyle hatırlamıyor musun, bir gün Rasûlullah ile el ele vermiş vaziyette yanımdan geçtiniz. Rasûlullah bana selam verdi ve gülümseyerek baktı; sonra sana döndü dedi ki: ‘Ey Zübeyir! Sen Ali ile savaşacak, sonra ona zulmedeceksin.’” Zübeyir: “Aman Allah'ım! doğrudur,” dedi. Hz. Ali “O zaman benimle neden savaşıyorsun?” deyince, Zübeyir: “Allah'a yemin ederim unutmuşum eğer hatırlasaydım gelmezdim,” dedi ve pişmanlıkla savaştan döndü.²⁵⁵

Hz. Ali, Zübeyir'den ayrıldıktan sonra Talha'ya da neden geldiğini sordu. O da “Osman'ın kanının peşindeyim” dedi. “Allah Osman'ı öldüreni öldürsün” karşılığını verdi. Talha: “Rasûlullah şöyle buyurdu: ‘Müslümanın kanı ancak dört şeyde helaldir. Zina eden evli, Allah'a karşı savaşan, İslâm'dan dönen ya da bir mümini kasten öldüren.’ Osman'ın bunlardan birini işlediğine dair bilgin var mı?” Hz. Ali: “Hayır” dedi. Talha bu emri Hz. Ali'nin verdiğini, hilafetin şuraya bırakılmasını ve Müslümanların bir karar vermesi gerektiği söylüyordu. Bunu isterken dayandığı dini referansla Hz. Osman'ın katili olarak Hz. Ali'yi öne sürüyordu. Fakat Hz. Ali, Talha'nın Osman'ın kanını talep etme bahanesiyle siyasi bir çıkar sağlamaya çalıştığının farkındaydı. Onlara Resûlullah'ın hanımı kalkan olarak kullandıklarını hem de kendi hanımlarını evde bırakarak Rasûlullah'ın eşi Hz. Âişe'yi siyasi emellerine alet ettiklerini ve bundan dönmeleri gerektiğini öğütlemekteydi.²⁵⁶ Rasûlullah'ın ona emrettiği örtüyü kaldırdıklarını ve Rasûlullah'ın bundan hoşnut olmayacağını söyleyerek en büyük ihlali onların yaptığını noktasında onları uyardı.²⁵⁷

Nitekim Talha muhalif tutumunu değiştirmede ve görüşmeler sonuçsuz kaldı. Yedi gün süren savaşta taraflar kıran kırana çarpıştılar. Yedinci günde Hz. Âişe'nin devesinin diz arka

²⁵⁵ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 115; Taberî, *Tarih-i Taberî*, 3/183; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 3/246.

²⁵⁶ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 3/246.

²⁵⁷ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 118.

kiriş kesilip çevresindekileri dağıtarak savaşa son verdiler. Hz. Âişe koruma altına alındı. Savaş Hz. Ali'nin galibiyeti ile son bulsa da çok sayıda Müslüman şehit oldu.²⁵⁸

Hz. Ali bu savaşa fitneye son vermek için girdiği aşikardır. Nitekim kan dökülmesin diye Hz. Âişe mektup dahi yollamıştır.²⁵⁹ Onun böylesine imtina ettiği bir olaya dahil olması, bozulan birliği yeniden tahsis etmeye çalışmasının en büyük bedeli olmuştur. Herhangi başka bir çıkar gözetmediğini savaşta alınan esirleri serbest bırakmasından, kadın ve çocukları askerlerine helal kılmamasından anlıyoruz. Zira buna karşı çıkan kişilere: “Oklarınızı getirin ve kura çekin. Kim ananız Âişe'nin kendi payına düşmesini ister.” Diyerek buna kati suretle karşı olduğunu ortaya koymaktadır.²⁶⁰

Abdullah b. Müslim'in rivâyetine göre, Muhammet b. Ebû Bekir kız kardeşi Hz. Âişe'nin yanına girdi ve ona dedi ki: “Rasûlullah'ın ‘Ali Haktan yanadır, hak da Ali'den yanadır’ dediğini işitmedin mi? Sonra Osman'ın kanını dava konusu yaparak onunla savaştın.” bu sırada Hz. Ali içeri girdi ve selam vererek “Ey mahfenin sahibi! Allah sana evinde oturmanı emrederken çıktın ve savaştın. Şimdi yola çıkıp dönmek istiyor musun?” diye sordu. O “Evet” dedi. Hz. Ali 40 kadın koruma görevlendirerek Hz. Âişe'nin Medine'ye güvenle gitmesini sağladı.²⁶¹

Hz. Âişe'nin, Hz. Ali'ye karşı muhalefetinden dolayı pişman olduğuna yönelik rivâyetler vardır. Akbulut, bu rivâyetten şöyle bahseder: “Hastalığı sırasında ona, Hz. Peygamber (a.s.)'in yanına defnedilmeyi isteyip istemediği sorulduğunda, o: “Hayır, ben Hz. Peygamber (a.s.)'den sonra bazı işler yaptım. Onun için beni Bakî mezarlığına kardeşlerimin yanına defnediniz” cevabını verir.²⁶²

Gerçekleşen bu elim hadise İslâm tarihinde kara bir leke olarak kalmıştır. İki tarafında Müslüman olması, emir ve yasaklara vakıf olması, yine de heva ve heveslerine yenik düşmelerine engel olamamış ve Müslüman kanı dökülmüştür. Hz. Ali'nin savaşmadan bu durumu düzeltmek için çabaladığı su götürmez bir gerçektir. Öncesinde yolladığı mektuplara, savaş meydanında Talha ve Zübeyir'e hatırlattığı dini referanslara bakılacak olursa, onları kardeşçe uyardığı aşikardır. Yönetme arzusu baskın gelen Talha b. Ubeydullah ona Rasûlullah'tan başka bir referans ile karşılık vererek haksız davranışına hakiki bir

²⁵⁸ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 120-121.

²⁵⁹ Hz. Ali'nin Hz. Âişe'ye yolladığı mektuplar için bk. İbn Kuteybe, *El-İmame*, 113.

²⁶⁰ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 122.

²⁶¹ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 122-123.

²⁶² Ahmet Akbulut, *Sahâbe Dönemi İktidar Kavgası* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 197.

dayanak sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Bu savaşla beraber Müslüman birliği sarsılmış ve nifak çoktan İslâm coğrafyasına yayılmaya başlamıştır. İlerleyen süreçlerde tarih sahnesinde boy gösteren aşırı din dayanıklı grupların, buradaki hadiseden yola çıkarak gruplaştıkları ve kendilerine celmel olayını bir dini referans olarak kullandıkları görülmektedir. Bu hadiseden tek karlı çıkan şüphesiz Muâviye olmuştur. Zira hem savaşa katılmaması sonucunda halkın sempatisini kazanmış hemde askeri ve psikolojik açıdan yorulan Hz. Ve Ali ve ordusuna karşı farklı hazırlıklarını tamamlamıştır.

3.4.4. Sıffîn Savaşı ve Mızrakların Ucuna Kur'an Takılma Hadisesi

İslâm Tarihinin kırılma noktası sayılabilecek olayların başında Hz. Ali–Muâviye çekişmesi gelmektedir. Muâviye'nin dönemin anarşi ve yönetimdeki otorite boşluğundan yararlanarak sosyal alanda Ali karşıtı propagandalarda bulunması, tarafları savaşa götüren önemli sebepler arasındadır. Sıffîn'ı açıklamadan önce savaşın öncesinde yaşanan hadiselerle değinmek daha doğru olacaktır.

Muâviye, Hz. Osman'ın şehit edilmesi sonrasında pasif kaldığı, hatta katillerini ordusunda barındırdığı için Hz. Aliye biat etmemiştir. Dahası Cemel savaşından zarar görmeyen Muâviye hadisenin gidişatından yararlanarak Hz. Osman'ın şehit edilmesini Hz. Aliye yükleyerek Şamlıları kendi saflarına çekmişti. Muâviye kendisini Hz. Osman'ın akrabası ve aileden biri olarak nezredip kan talebiyle Hz. Ali'ye karşı geliyordu. Hedefi Emevilerin hakimiyetini devam ettirmektir.²⁶³ Hz. Ali'nin halifeliğine halkın çoğunluğunun biat ettiği muhakkaktır; ancak çok sayıda kimsenin Muâviye'yi davasında haklı gördüğü de bir gerçektir. Bu sebeple etrafında binlerce kişi toplayabilmiştir.²⁶⁴ Muâviye kendisine hak sahibi görürken görüşünü *“Allah'ın haram kıldığı canı haksız yere öldürmeyin. Kim haksız yere öldürülürse, onun velisine (hakkını alması için) yetki verdik. (Fakat o da) öldürmede aşırı gitmesin. Çünkü kendisine yetki verilmiştir.”*²⁶⁵ âyetini dayanak olarak alıp çevresinde binlerce kişiyi toplamayı başarmıştır.²⁶⁶ Hâlbuki suçluyu bulma görevi akrabaların değil devletin görevidir.²⁶⁷ Muâviye'nin yürüttüğü propaganda ve uzun yıllar valilik yapması

²⁶³ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 3/284-286.

²⁶⁴ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 191.

²⁶⁵ İsra 17/33

²⁶⁶ İsmail Hakkı Atçeten, “Raşid Halifeler Döneminde İç Karışıklıklar”, *İslam tarihi ve Medeniyeti “Raşid Halifeler Dönemi”*, ed. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 2/320.

²⁶⁷ A. Aziz Duri, *İlk Dönem İslâm Tarihi -bir önsöz-*, çev. Hayrettin Yücesoy (İstanbul: Endülüs Yayınları, 1984), 106.

hasebiyle elde ettiği tecrübesi ile âyetleri kendi davasına referans olarak kullanması, taraftarlarının da giderek artmasına olanak sağlamıştır.

Akbulut'un söylemiyle "Gerekçesi ne olursa olsun, hiçbir hadise, bir valiye emrine uymakla yükümlü olduğu halifesine karşı böyle bir hak veremez. Bundan dolayı Muâviye'nin hareketini siyasî açıdan isyan olarak değerlendirmektedir."²⁶⁸ Muâviye'nin isyanının ilk somut delilleri Hz. Osman'ın kanlı gömleğini ve karısı Naile'nin kopan parmaklarını mescidde halkın önünde teşhir etmesiydi.²⁶⁹ Yerini sağlamlaştırmak ve destekleri artırmak için önde gelen sahâbîlere mektuplar göndermeye başladı. Mektuplarda Hz. Ali'yi Allah'ın kitabına göre cezalandıracağı yazmaktaydı. Hatta Muhammed b. Ebû Bekir'in, kendisine yazdığı eleştiri ve uyarı mektubuna karşılık: "Baban ve Ömer, Ali'ye ilk muhalefet eden idiler. Onlar ittifak edip ayrılık yaptılar. Onlardan sonra diğerk halife Osman geldi. O kendinden öncekilerin yolundan yürüdü. Sen ve arkadaşın Ali onu ayıpladınız. Günahkârlara yakın oldunuz. Eğer bizim durumumuz doğru ise onu baban kurdu ve biz onun yoluna tabi olduk. Eğer bunu baban önceden yapmasaydı biz Ali'ye muhalefet etmez, ona bu işi teslim ederdik. Şimdi babanı ister ayıpla ister ayıplama."²⁷⁰ diyerek gittiğı yolun Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in yolu olduğunu vurguladığı görölmektedir. Muâviye'nin zeki bir manipölatör olduğu yazdığı mektuplarda açıktır. Allah'ın kitabını her alanda vurgulaması, Hz. Ali'ye olan muhalefedinin ilk iki halifeden örnek aldığını belirterek gittiğı yolu meşrulaştırmaya çalışması, iki olayın bağımsız meseleler üzerine olmasına karşılık, hadiseyi kendine referans alması ve Müslümanları reddedemeyecekleri alandan ikna etmeye çalıştığını gösteriyor. Süreç içerisinde yaşanan tüm bu hadiseler Sıffın savaşına giden yolu hazırlamıştır.

Ammâr b. Yâsir, Muâviye'nin muhalif tutumuna karşılık Hz. Ali'ye şu fikri sundu: "Biz sana biat ederken sana karşı Savaşan yoktu. Sonra sana biat edenler seninle savaştılar ancak yüce Allah: '*O sonra saldırıya uğrarsa Allah mutlaka ona yardım eder.*'²⁷¹ '*Ey insanlar sizin zulmünüz ancak kendi aleyhinizedir.*'²⁷² '*Kim ahdini bozarsa ancak kendi aleyhine bozar.*'²⁷³ âyetlerinde vaad ettiğini sana ihsan etti. Kufe bizimdi, Basra ise bize karşıydı. Artık arzu ettiğın konuma geldik. Sevaba nail olan ahbine bağılı kalan ile

²⁶⁸ Akbulut, *Sahâbe Dönemi İktidar Kavgası*, 181.

²⁶⁹ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 124; Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/162.

²⁷⁰ Minkari, *Vak'atu Sıffın*, 119.

²⁷¹ Hac 22/60.

²⁷² Yûnus 10/23.

²⁷³ el-Fetih 48/10.

mazeretine binaen geriye dönenler arasında bir yerdeyiz. Şam'da bulunan ve amansız bir illet gibi olan adam Şam'ı ancak maktûl ve mağlup olarak teslim eder. O halde o davranmadan sen davran ve savaştan önce ona bunu duyur.”²⁷⁴ Savaşı en son çare olarak gören Hz. Ali, sekîneti sağlamak için Muâviye'yi tekrar biate davet etmek üzere elçi gönderdi. Fakat Muâviye elçileri 3-4 ay oyaladıktan sonra red cevabı verdi. Muâviye'nin biat etme niyeti olmadığını anlayan Hz. Ali, hutbelerinde halkı gelmekte olan savaşa karşı uyarıp onlarla istişare ederek orduyu hazırladı ve Suriye'ye doğru harekete geçti. Elçileri oyaladığı 3-4 ay içinde ordu hazırladığı tahmin edilen Muâviye de ordusuyla yola çıktı ve iki ordu hicri 37. Senede Sıffîn'de karşılaştı.²⁷⁵

Muâviye ve ordusu Sıffîn'e ulaşınca su kuyularını ele geçirerek Hz. Ali ve ordusunu sudan mahrum bıraktılar. Şamlılar onlara su vermeyip: “Nasıl ki Osman'ı susuz bıraktınızsa siz de susuzluktan ölün.” diyorlardı.²⁷⁶ Burada ilk çarpışma gerçekleşti ve Hz. Ali ordusu ilk zaferini kazanmış oldu. Lakin Hz. Ali “Siz sudan kendi ihtiyacınız kadar alın ve onlara suyu kesmeyin. Yüce Allah onların isyan ve zulümlerinden dolayı size zafer ihsan edip yardım etmiştir.” Emrini vererek onları su almalarına engel olmadı.²⁷⁷

Hz. Ali sulh sağlanması için Muâviye'ye yeniden elçi gönderse de bir sonuç alınamadı.²⁷⁸ İki taraf arasında küçük birliklerce çarpışmalar yaşanmaya başlandı. Bunlar, zilhicce ayı boyunca her gün çarpışıyorlardı. Muharrem ayı girdiğinde ateşkes yapılarak aralarında diplomatik görüşmeler başladı. Karşılıklı gidip gelen elçilerde müspet bir sonuç vermedi ve sefer ayının başında iki grup karşı karşıya geldiler.²⁷⁹

Şam halkı kendi emirlerinin etrafında toplandı. Muâviye ve Amr b. el-Âs Şam askerlerini birliklere ve bölüklere ayırıp ahaliyi de meydana yığmaya başladılar. Aynı şekilde Hz. Ali de askerlerini birliklere ayırıp şu uyarıda bulundu: “Onlar sizinle savaşa girmedikçe siz de onlar ile savaşmayın. Eğer onları mağlup ederseniz sakın kaçanı öldürmeyin. Yaralı bir kimseye zarar vermeyin. Hiç kimsenin avretini açmayın. Öldürülen kimsenin uzvunu kesmeyin. Hiç kimsenin evine girip mallarına el uzatmayın. Bir kadını heyecanlandırıp korkutmayın bu kadınlar size küfretseler, sizin emirlerinize, sâlih

²⁷⁴ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 136-137.

²⁷⁵ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 168; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 3/321; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/437.

²⁷⁶ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 161.

²⁷⁷ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 155-156.

²⁷⁸ Hz. Ali su mübarezisini kazandıktan sonra Muâviye'ye elçiler göndererek biat için teklifte bulunduğu ve savaşı engellemeye çalıştığı kaynaklarda geçmektedir. bk. İbnü'l Esir, *El-Kâmil*, 3/290.

²⁷⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/416.

kişilerinize dillerini uzatsalar bile sakın siz onlara ilişmeyiniz; çünkü onlar son derece zayıf ve güçsüz kimselerdir.”²⁸⁰

Günlerce kanlı çarpışmalar devam etti. Hz. Ali lehine ilerleyen savaşta ordu son saldırıya geçmemişti ki Muâviye durumun vahametinin farkına vardı ve adamlarıyla istişareye koyuldu.²⁸¹ Savaşta her hilenin meşrû olduğu anlayışı ile hareket eden ve buna Kur'an'ı bile alet etmekten çekinmeyen Amr b. el-Âs²⁸² gidip Muâviye'ye şu teklifte bulundu: “Mushafların kaldırılmasını emredersin sonra onunla onları çözüm yoluna davet edersin. Ali kabul ederse onun tarafı ayrılığa düşecek reddederse onu tekfir edecekler.” Sonra Mushafların ordu içinde yayılmasını emretti. Muâviye'nin talimatı üzerine Suriye ordusundaki askerler Kur'an sayfalarını mızraklarını ucuna takarak “Bizimle sizin aranızda Allah'ın kitabı hakem olsun.” diyerek “*Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmedin mi? Onlar aralarında hüküm vermek için Allah'ın kitabına çağırılmışlar sonra onlardan bir takımı dönmüşlerdir. Onlar temelli yüz çevirenlerdir.*”²⁸³ âyetini okudular. Suriyelilerin teklifi Şam ordusunda hemen yankı buldu. Iraklılar bu hileye şöyle diyerek destek verdi: “Biz, Allah'ın kitabına icabet eder ve ona yöneliriz.”²⁸⁴ Bu teklif savaştan yorulmuş ve çoğu aynı zamanda akrabaları olan dindaşlarına kılıç çekmekte tereddüt eden Hz. Ali'nin ordusundaki askerleri birbirine düşürdü. Büyük bir kısmı, bilhassa kurrâlar savaşın durdurulmasını istedi.²⁸⁵

Amr b. El-As, yanlarında bulunan mushafları ve Kur'an'ın sayfalarını mızraklarını ucuna takıp havaya kaldırarak Iraklıları Kur'an'ın hakemliğine davet etmeyi önermesi mutlaka Hz. Ali'nin ordusunda yankı bulacaktı. Kaynaklarda genellikle bu hareket Amr b. el-Âs'ın, yanında olduğu Mu'âviye'ye gösterdiği bir hile olarak değerlendirilir.²⁸⁶ Öte yandan Muâviye'nin başından itibaren Hz. Osman'ın kanını talep etme hakkını Kur'an'a dayandırması hatırlanırsa Kur'an'ın hakemliğine davetin aslında temel görüşlerin farklı bir şekilde ifadesi olduğu görülür.²⁸⁷

²⁸⁰ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 3/298.

²⁸¹ Adnan Demircan, “Raşid halifeler Döneminde İç Karışıklıklar”, *İslam tarihi ve Medeniyeti “Raşid Halifeler Dönemi”*, ed. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 2/321.

²⁸² Ethem R. Fırlıklı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri* (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1999), 40.

²⁸³ Âli-İmran 3/23.

²⁸⁴ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 168; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 3/321; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 7/437.

²⁸⁵ İsmail Yiğit, “Sıffin Savaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/107-108.

²⁸⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/33.

²⁸⁷ Demircan, “Raşid halifeler Döneminde İç Karışıklıklar”, 2/321.

Birçok insan Hz. Osman'ın öldürüldüğü günden beri toplum içinde sürüklendiği şiddet ve çatışma sarmalını sorgulamaya başlamıştı. Bölünmüş olan aynı kabilenin insanları birbirleriyle savaşıyorlar, ezan okuyor, namaz kılıyorlardı. Orada bulunmalarını sebebinin iç muhasebesini yaparak, bunu kendi aralarında konuşuyorlardı. Böyle bir ortamda Muâviye tarafından sembolik olarak Kur'an'ı havaya kaldırmak suretiyle Allah'ın kitabına daveti karşılıksız kalmadı. Teklif Özellikle Hz. Ali'nin ordusunda önemli bir ağırlıkları olan Yemenli Araplar arasında heyecan uyandırdı. Hz. Ali bunun bir hile²⁸⁸ olduğunu ordusunu anlatmaya çalışsa da onları ikna etmeye başaramadı.²⁸⁹ Akbulut bu hususta: "Hz. Ali'nin ordusunu, askerî güç, hile kadar gevşetemezdi."²⁹⁰ demekle ne denli haklı olduğunu görüyoruz.

Yapılan hileyi fark eden Hz. Ali'nin kendi taraftarlarına yapmış olduğu çağrı kaynaklarda şöyle geçmektedir: "Ey Allah'ın kulları! Hakkınızı aramaya devam ediniz. Samimiyet ve bağlılığınızı sürdürünüz. Düşmanınıza karşı savaşmaya devam ediniz. Ben, onları sizden daha iyi bilirim. Çünkü çocukken beraber olduk. Büyüdükten sonra da beraberce vakit geçirdik. Onlar, çocukken de son derece kötü ve şerli idiler. Büyüyünce de kötülük ve şerlerini sürdürdüler. Size yazıklar olsun. Aldanmayasınız. Vallahi, bu Kur'an sayfelerini sırf sizi aldatmak ve size tuzak kurmak için havaya kaldırmışlardır." Hz. Ali'nin bu sözleri üzerine adamları ona şöyle dediler: "Allah'ın kitabına davet edilip de ona icabet etmemek bize yakışmaz. Biz böyle bir davranışı kabullenmeyiz." Hz. Ali de onlara: "Ben, Allah'ın dinine ve Allah'ın kitabına dönünceye kadar onlarla savaşacağım. Çünkü onlar, Allah'a karşı gelmiş, onun emirlerine başkaldırmış, ahdini ve emrini unutarak kitabına muhalefet etmişlerdir."²⁹¹ diye karşılık verdi. Hz. Ali'nin savaşı devam ettirmeye yönelik görüşlerine karşı çıkıp sonradan Hâricîler grubunu teşkil eden Mis'ar b. Fedekî et-Temimî ve Zeyd b. Husayn et-Taî ve onlara tabi olan bazı kurrâlar şöyle dediler: "Ey Ali! Allah'ın kitabına icabet et. Sen buna davet edildiğin halde icabet etmezsen, biz seni şu karşımızdaki kavmin arasına katıncaya kadar oraya sürükler ve Affan oğlu Osman'a yaptığımızı aynısını sana da yaparız. Çünkü o, Allah'ın kitabıyla amel etmeyip başımızda diktatörlük yaptı. Biz de onu öldürdük. Vallahi ya sen bu çağrıya icabet edersen, ya da biz seni buna zorla icabet

²⁸⁸ Ahmet Önkal, "Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", *İSTEM, İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Müsikîsi Dergisi* 2 (2003), 37.

²⁸⁹ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 181; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/439; Demircan, "Raşid halifeler Döneminde İç Karışıklıklar", 2/324.

²⁹⁰ Akbulut, *Sahâbe Dönemi İktidar Kavgası*, 205.

²⁹¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Târîhu'r-ümem ve'l-mulûk*, thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru't-Turâs, 1967), 5/49; Minkari, *Vak'atu Sıffin*, 489.

ettiririz.”²⁹² Savaşın durdurulmasını isteyenlerin taleplerinden vazgeçmeyeceklerini görünce onları ikna edemeyeceğini anlayan Hz. Ali kesin bir talimatla savaşı durdurdu.

Taraflar arasındaki ilk çekişme su kuyuları üzerinden yaşanmıştır. Kuyuların başını önce tutan Muâviye ordusu “Osman’ı susuz bıraktığınız gibi sizi de susuz bırakacağız” diyerek kıssas uyguladığını belirtmekte iken Hz. Ali su kuyularını ele geçirince böyle bir eylemde bulunmadığı görülüyor. Akabinde cereyan eden savaşta Muâviye’nin savaş meydanında kaybedeceğini anlayınca, Hz. Ali’yi masada yenmeyi planlaması, ömrü savaş meydanlarında geçmiş bir komutanı kandıramaya yetmemiştir. Hz. Ali fitneyi dindirmenin ve Muâviye’nin isyan girişimlerini bastırmanın tek yolunun savaşı kazanmak olduğunu biliyordu. Fakat Amr b. As’ın Irak ordusundaki psikolojik durumu kullanmayı akletmesiyle işin seyri değişmişti. Zira bu manipülasyonun ordunun üzerinde işe yarayacağı aşıkardı. Halkı iyi analiz eden ve bunu kullanan Amr, Kur’an’ı mızraklarının ucuna geçirip onu adeta sulh bayrağı olarak kullanmış ve Al-i İmran suresiyle de akıllarını çelmeyi başarmıştı. Hileyi anlayamayan askerler, içinde oldukları bu handikaptan kurtuluş yolunu Allah’ın kitabında olduğuna ikna oldular. Oysaki Allah’ın kitabı baştan beri ortada apaçıktı. Hz. Ali, Muâviye ve ordusunun yaptığı işin savaş hilesi olduğunu anlatamaması üzerine, kendi ordusu içinde çıkan fitneden²⁹³ dolayı savaşı bitirdi ve böylece tahkim süreci başladı.

Başından beri kendi isyan alanını dini referanslara dayandıran Muâviye, yaptığı hamle ile kurnaz bir kimse olduğunu göstermiştir. Zira gerçekleşen bu hadise dini referansları hem fiziken hem psikolojik olarak kullanılması ve taraflar üzerinde algı oluşturmaları onun; “Dilimle, Ziyâd’ın kılıcıyla kazandığı başarıdan daha fazlasını elde ettim” söylemine örnek teşkil etmektedir. Fitne içinde geçen dönemde yaşanan bu hadise ne yazık ki din istismarının da kapıları açmıştır. Böylece yönetime başkaldırmak isteyen ya da anlayamayan grupların, dini referansları bir enstrüman olarak kullanarak kendilerine meşruiyet alanı oluşturmaya çalışacakları bir dönem başlamıştır. Günümüze kadar uzanan siyasi-îtikâdî tartışmaların ilk kıvılcımları olan bu hadise Müslümanlar arasında oluk oluk kan dökülmesine, dinin yanlış lanse edilmesine ve birliğin bozulmasına yol açan olaylardan biri olmuştur.

²⁹² İbnü’l Esir, *el-Kâmil*, 3/439.

²⁹³ İbnü’l Esir, *el-Kâmil*, 3/322.

3.4.4.1. Tahkim Olayı

İslâm tarihinin önemli olaylarından biri olan tahkim olayına baktığımızda, iki tarafında savaşı bırakıp hakem tayin etme işine koyulmaları işi diplomatik seviyeye taşımıştır. Sıffîn’de alınan karara göre Hz. Ali ve Muâviye kendi taraflarından birer hakem tayin edecek ve bu iki hakem Müslümanların yararına olan bir kararda birleşeceklerdi. Muâviye Amr’ı vekil tayin etti. Hz. Ali de Abdullah b. Abbas’ı vekil tayin etmek istedi ama kurraâar razı olmadılar. Daha sonra Hz. Ali Eşter’i hakem yapmak istedi, Heysem bin Ady’nin Haricîlerle ilgili kitabında anlatıldığına göre asiler Ebû Musa el Eşari’dan başkasının hakem tayin edilmesini kabul etmediler. Bunun üzerine Hz. Ali onu seçmek zorunda kaldı.²⁹⁴

Taraftar arasında şöyle bir metin hazırlanıp yazıldı: “Bismillahirrahmanirrahim. Bu müminlerin emîrinin vardığı bir karardır.” Ancak Amr b. el- Âs itiraz ederek: “Onun adını ve babasının adını yazınız. O sizin emiriniz olabilir, fakat bizim emirimiz değildir.” dedi. Ahnef söze karışarak Hz. Ali’yi şöyle uyardı: “Müminlerin emîri sözünü silmeyesiniz. Korkarım kî eğer onu bizzat kendi elinle silecek olursan bir daha ona asla ulaşamazsın. İnsanlar bunun için birbirini doğrasalar dahi sakın bu sıfatı oradan silmeyesiniz.” Hz. Ali bunun için bir müddet bekledi. Eş’as b. Kays: “Bu ismi sil gitsin. Zaten silinmiş bir durumdadır.” diyince Hz. Ali: “Allah~u Ekber! işte bir sünnetle diğer bir sünnet. Vallahi ben Hudeybiye gününde Rasûlullah’ın kâtibi idim ve Hudeybiye anlaşması metninde ‘Allah’ın rasûlu Muhammed’ diye yazdığında müşrikler buna itiraz etmiş ve ‘Sen Allah’ın rasûlu değilsin. Kendi ismini ve babanın ismini yaz.’ demişlerdi. Rasûlullah bunun üzerine bana ‘Rasûlullah’ kelimesini silmemi emretti, fakat ben: ‘Hayır, bunu kendi elimle silemem.’ deyince de ‘Orasını sen göster, ben kendi elimle sileyim.’ dedi ve şöyle ilave etti: ‘Ve sen buna benzer bir şeye davet edileceksin, ona uy.’ Bunun üzerine Amr b. el-Âs şöyle dedi: “SübhaneAllah! Bizler mümin olduğumuz halde kâfirlere mi benzetiliyoruz.” Hz. Ali de onun bu sözleri üzerine “Ey Nâbiğa’nın oğlu. Senin Müminlerle dost ve fasıklarla düşman olduğun bir zamanın var mıdır?” diye sorunca Amr b. el-Âs: “Vallahi şu anımızdan sonra seninle ebediyyen bir daha bir araya gelmeyeceğim.” diye karşılık verdi. Hz. Ali ise ona cevaben “Ben de Cenab-ı Allah’tan sen ve senin gibileri meclisimden ve yanımdan uzaklaştıırıp meclisimi temizlemesini niyaz ederim.” dedi. Sonra kâtipler şöyle yazdılar: “Bu kararlar Alî b. Ebî Talip’le Muâviye b. Ebî Süfyân’ın kararlaştırdığı hususlardır.”²⁹⁵

²⁹⁴ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 185-186; Taberî, *Tarih-i Taberî*, 3/202-203; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/444-445.

²⁹⁵ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 185-186.

Hız. Ali Hudeybiye 'de yaşanan olayı referans göstererek konumunu korumak istese de Amr kendilerini kafirlere benzettiğini ileri sürerek manipülatif bir davranış sergilemektedir. Mekke ve Medinelilerin biatını alan, savaşta ezici üstünlüğü elde eden kişi olmasına rağmen diplomatik olarak saf dışı bırakılmak istenmesinin önüne geçmek için 'Mü'minlerin Emiri' yazısını sildirmemeye uğraşması bu üstünlüğü vurguladığını gösteriyor. Bu çabası, kazanmak üzere olduğu savaş hile ile sonlandıran ve ordusunun içinde kargaşaya sebep olan Muâviye ve taraftarlarının bir zaman sonra tahkim metnini de kendi lehlerine kullanabilecekleri endişesinden gelmekteydi. Nitekim tarihi kaynaklara baktığımızda Hız. Ali'nin kuşkularında ne kadar haklı olduğunu görüyoruz.

İlk toplantılarını hicri 37 Ramazan'da Dûmetülcendel'de yapan iki hakem Hız. Osman'ın haksız yere öldürüldüğüne dair bir karar aldı ve Şâban 38'de Ezruh'ta tekrar buluşmak üzere ayrıldı. İkinci toplantıda yaptıkları uzun görüşmelerde Hız. Ali ile Muâviye'nin bu işin dışında tutulmasını ve şûra tarafından bir başkasının halife seçilmesini kararlaştırdılar. Bu karar önce Ebû Mûsâ tarafından açıklandı, ancak Amr b. Âs alınan kararın aksine yine hileye başvurup Muâviye'yi halife tayin ettiğini bildirdi. Ebû Mûsâ'nın aldatıldığını söylemesi bir işe yaramadı.²⁹⁶ Toplantının Ezruh'ta yapıldığını bildiren rivâyetlerin daha eski olmasından hareket eden bazı araştırmacılar toplantının bir defa ve Ezruh'ta yapıldığını kabul ederler²⁹⁷ Wellhausen ve P. Hitti gibi şarkiyatçılar ve Hudaî Bey, Hasan İbrâhim Hasan, Yûsuf el-İş gibi çağdaş İslâm tarihçileri toplantının, iki hakemin Hız. Ali ile Muâviye'nin uzaklaştırılıp şûra tarafından bir başkasının halife seçilmesi kararını almasıyla sona erdiğini, bu kararın ardından hakemlerin birbirinden ayrıldığını, dolayısıyla Amr b. Âs'ın Ebû Mûsâ'yı aldatarak Muâviye'yi halife tayin ettiğini açıklamasıyla ilgili bilgilerin sonradan uydurulduğunu kabul ederler. Sonuç olarak Hakem Vak'ası ihtilâfı çözmek yerine işi daha karmaşık hale getirdi. Durumu lehine değerlendirmek isteyen Muâviye'nin kendisini Suriye'de halife ilân etmesiyle İslâm toplumu ikiye bölündü. Ardından iki taraf yeni bir mücadele için tekrar hazırlıklara başladı.²⁹⁸

Sıffin savaşı neticesinde gerçekleşen tahkim olayı İslâm tarihi açısından dönüm noktasıdır. Bu olaydan sonra Müslümanlar fırka fırka gruplaşmaya başlamıştır. Fırkaların kendinden olmayana ötekileştirme politikası uygulaması, din referanslı şiddet motiflerinin

²⁹⁶ Yiğit, "Sıffin Savaşı", 37/107-108.

²⁹⁷ Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963), 42.

²⁹⁸ Yiğit, "Sıffin Savaşı", 37/107-108.

işlenmeye başladığı olayları meydana getirmiştir. Mezhepleşme hareketlerinin ilk nüvelerini gördüğümüz bu olayla beraber yeni problematikler ve kavramlar oluşmaya başlamıştır.

3.4.4.2. Haricîlerin Baş Kaldırılması ve Nehrevan Savaşı

Haricîlik İslâm dünyasında büyük etkiler bırakan dini siyasi akımlardan biridir. Tarih yazarların büyük kısmı Haricîlik hareketini Sıffin Savaşının ardından başlatırlar. Welhausen Haricîliği Hz. Osman dönemi ile başlatır sonra Haricîlerin Hz. Ali'den ayrıldıklarını²⁹⁹ belirtir. Watt Hz. Osman'ın şehadetinin Haricîliğin başlangıcının incelenmesi için iyi bir başlangıç noktası³⁰⁰ olduğunu söyler.

Sıffin Savaşı akabinde yapılacak olan tahkim görüşmelerinden rahatsız olan Haricîler, henüz hakem gönderilmeden tahkimden vazgeçilmesi istediler. Hz. Ali ise bir anlaşma yapıldığını bundan dönülmeyeceğini³⁰¹ “*Antlaşma yaptığınız zaman Allah’a verdiğiniz sözü yerine getirin; Allah’ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın. Unutmayın ki yaptıklarınızı Allah bilmektedir.*”³⁰² Âyetini referans alarak tahkimin günah değil ancak görüşte isabetsizlik ve fiilde zayıflık olduğunu belirtti.³⁰³ Savaşta tahkime karşı çıkan bir grup “Hüküm ancak Allah’ındır.” sloganıyla Hz. Ali’nin ordusundan ayrıldılar.³⁰⁴ İşte bu grup tarihte ‘Haricîler’ olarak adlandırıldı.

Haricîler Nehrevan da toplandıkları sırada hakemler kararını açıkladılar. Hz. Ali hakemlerin Allah’ın kitabına aykırı karar verdiklerini söyleyerek kararı tanımadığını açıkladı. Hariciler Züfer B. Husayn et Tai’nin evinde toplandılar. Dediler ki: “Marufu emretmek münkeri nehyetmek, hakkı söylemek ve yolu düzeltmek hususunda Allah bizden bir söz ve ahit almıştır. Peygamberimize şöyle buyurmuştur: *‘Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır,*’.”³⁰⁵ Ve ‘Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse

²⁹⁹ Julius Wellhausen, *İslâmiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyasi Muhalefet Partileri*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: TTK, 1996), 42.

³⁰⁰ W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem R. Fırlı (Ankara: Birleşik Yayıncılık, 1981), 11.

³⁰¹ Taberî, *Tarih-i Taberî*, 3/201; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/457.

³⁰² Nahl 16/91

³⁰³ Taberî, *Târîhu’r-ümem ve’l-mulûk*, 5/685-686.

³⁰⁴ Taberî, *Tarih-i Taberî*, 3/203.

³⁰⁵ Sâd 38/26

*işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.*³⁰⁶ *‘Allah’ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar zalimlerdir.*³⁰⁷ *‘Allah’ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar fasık olanlardır.*³⁰⁸ Âyetlerini referans göstererek dindaşların heva ve hevesleri için Kur’an’ı kenara ittiklerini, zulmedici oldukları bu yüzden onlara karşı cihatın farz olduğu söylemleri ile aynı safta savaştıkları kardeşlerine karşı savaşmaları gerektiği noktasında fikir birliği yaptılar. Burada anlaşarak Nehrevan’a gitmeye karar verdiler.³⁰⁹

Merhum İmam Şafî’nin ifadesine göre Haricilerden bir adam, namaz kılmakta olan Hz. Ali’ye hitaben şu âyeti okumuştı: *“And olsun, eğer Allah’a ortak koşarsan, işlerin şüphesiz boşa gider ve hüsranda kalanlardan olursun.”*³¹⁰ Adamın bu âyeti okumasına karşılık olarak Hz. Ali de şu âyeti okumuştı: *“Sabret ki, Allah’ın sözü şüphesiz gerçektir. Kesin olarak inanmayanlar seni hafife almasınlar.”*³¹¹ Yine İbn Cerir’in anlattığına göre Hz. Ali, bir gün hutbe irad etmekte iken Haricilerden bir adam kalkıp ona: *“Ey Ali, Allah’ın dinine adamları ortak ettin. Oysa hüküm vermek sadece Allah’a mahsustur.”* demiş ve her taraftan: *“Hüküm, ancak Allah’a mahsustur. Hüküm, ancak Allah’a mahsustur.”* sesleri gelmeye başlamış, bunun üzerine Hz. Ali, şöyle demişti: *“Bu, hak bir sözdür. Ancak batıl amaçla söyleniyor.”*³¹² Hariciler her fırsatta dini referansları destek alarak Hz. Ali’yi tezkir etmişlerse de Hz. Ali onlara yine aynı referanslardan deliller getirerek hilmle cevap vermiştir. Çünkü o haricilerin savaşa gidecek kadar aşırı olduklarına ihtimal vermemiştir.

Bu esnada Hz. Ali Şamlılara karşı savaş için hazırlık yapılması emrini verdi. Haricîlere de bir mektup göndererek seçtikleri hakemlerin Allah’ın kitabına aykırı hareket etiklerini, sünnetle amel etmedikleri gibi Kur’an’dan da herhangi bir hüküm çıkarmadıklarını, bu sebeple Müslümanların onlardan beri oldukları bildirip sefere onların da katılmalarını talep etti.³¹³ Hariciler onun davetine *“Sen Allah rızası için değil kendi rızan için kızıyorsun. Eğer küfre düştüğünü şهادet edip tövbe edersen aramızdaki duruma bakarız, aksi halde senden ayrılmış bulunuyoruz.”* *“Sen kendi nefsin için gazaplanmışsın ama kafirliğini itiraf edip tövbe edersen, o zaman aramızdaki ilişkileri yeniden gözden geçirebiliriz. Aksi takdirde seninle de savaşırız. ‘Doğrusu Allah hainleri sevmez.’* dediler³¹⁴ Hz. Ali askerlerinin de

³⁰⁶ el-Mâide 5/44

³⁰⁷ el-Mâide 5/45

³⁰⁸ el-Mâide 5/47

³⁰⁹ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 196-197; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/457-462.

³¹⁰ ez-Zümer 39/65

³¹¹ Er-Rûm 30/60

³¹² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/449-450-451-452-453.

³¹³ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 199.

³¹⁴ Enfâl 8/58; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/457-462.

talebiyle can ve mal güvenliğini sağlamak için, Şam'a gitmeden önce Haricî sorununu çözmeye yöneldi.³¹⁵ Savaştan önce Haricîleri bizzat gidip uyardı. Nefislerine uymamalarını, Müslüman kanı dökmemelerini ve Allah'ın haramlarını hiçe saymamalarını³¹⁶ öğütledi. Fakat onlar yüz çevirdiler.

Hz. Ali, tahkim karşıtı askerlerinin Harura'da toplandıklarını öğrenince onların durumunu yerinde incelemek üzere Abdullah b. Abbas'ı onlara gönderdi³¹⁷ ve ona: "Ben varıncaya kadar sakın düşmanca davranıp onlara cevap vermeye kalkışmayasın." diye öğütledi. İbn Abbas, hakem tayin edilmesinin meşrûluğuna karı-koca arasındaki ayrılık hakkındaki: "Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar barıştırmak isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdardır."³¹⁸ âyeti ile "Ey iman edenler! İhramlı iken avı öldürmeyin. İçinizden kim onu kasten öldürürse öldürdüğü hayvanın dengi (ona) cezadır. (Buna) Kâbe'ye varacak bir kurban olmak üzere içinizden adalet sahibi iki kişi hükmeder... (öldürülen avın dengini takdir eder.)"³¹⁹ âyetini dini referans gösterdi ve onlara neden tahkim anlaşmasına karşı çıktıklarını sordu. Onlar, Allah'ın hüküm verdiği bir meselede insanların hakem tayin etme hakkının olmadığını ileri sürdüler. Bu görüşmeler neticesinde İbn Abbas, Hâricîleri ikna edemedi. Hariciler ahitnamedeki "Bu, Muâviye ile Ebû Tâlib oğlu Ali'nin üzerinde antlaştıkları bir ahitnamedir." Yazısından dolayı Hz. Ali'yi kınadılar. Hz. Ali Hz. Peygamber'in Hudeybiyedeki hadisesini referans göstererek kendini savundu.³²⁰

Rivâyete göre Haricîler Basra'dan çıkıp da Nehrevân'a yakın bir yere geldiklerinde içlerinden bir grup kadınla birlikte yolda giden birine rastlamışlardı. Sonra ona kim olduklarını sorduklarında adam: "Ben Rasûlullah sahabeti Habbâb'ın oğlu Abdullah b. Habbab b. Eret'im." diye cevap vermişti. "Bize babanın Rasûlullah'tan işitmiş olduğu ve senin de bildiğin bir hadis varsa naklediver." demişlerdi. Abdullah: "Babamdan işittiğıme göre, Rasûlullah (s.) bir gün şöyle buyurmuştur: 'Bir zamanlar öyle bir fitne kopacaktır ki bir insanın bedeninin öldüğü gibi kalbi de ölüp gidecektir. Ve o zamanlar bir adam mümin olarak akşamlayacak ve kâfir olarak sabahlayacak. Kâfir olarak sabahlayıp mümin olarak

³¹⁵ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 3/349; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/457.

³¹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/463.

³¹⁷ Süyûtî, *Tarihu'l-hulefa*, 175.

³¹⁸ en-Nisâ 4/35.

³¹⁹ el-Maide 5/95

³²⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/450-453.

akşama çıkacak.’ Onlar: İşte biz de sana bu hadîsi sormuştuk.” demişler, ardından onu ve hanımı canice katletmişlerdi. Bunun üzerine insanlar eşleri çocuklarını geride bırakmaktan imtina ettiler ve Hz. Ali’ye önce hariciler üzere gitmek için öneride bulundurlar Hz. Ali bunu kabul etti.³²¹

Hız. Ali ve maiyetindekiler Nehrevan’a vardıklarında, Hız. Ali haricilerin karşısında durarak onlara yaptıkları hatadan dönmelerini, bunun bir tuzak olduğunu bildirdiği halde kendilerinin zoruyla hakem olayına mecbur kaldığını yineledi. Onlarsa tahkimden dolayı tövbe ettiklerini Hız. Ali’den de tövbe beklediklerini söylediler. Hız. Ali: “Allah’a imanım, hicretim ve Rasûlullah ile cihadımdan sonra dönüp kendi aleyhime küfürle şahitlik mi yapacağım?” diyerek onlara hangi delille savaşı meşru gördüklerini sordu. Onlarsa birbirlerine seslenerek “Onlarla konuşmayın, savaşa hazırlanın cennete gidiş cennete gidiş diye bağırđılar³²²

Hız. Ali karargâha dönüp orduyu savaşa hazırladı. Ebû Eyyub’a bir eman sancağı verdi. Ebû Eyup onlara “Sancağın altına giren emniyettedir. Şehre giren emniyettedir. Irak’a dönen ve cemaatten ayrılan emniyettedir. Sizin kanınızı dökmeye ihtiyacımız yoktur”³²³ diye seslendi. Hız. Ali öne süvarileri, süvarilerin arkalarına okçuları, bunların ardına da piyadeleri yerleştirdi, adamlarına da: "Onlar size saldırmadıkça siz saldırmayın." dedi. Haricîler: “Hüküm vermek, sadece Allah'a mahsustur. Cennet'e, Cennet'e gidelim” diyerek ilerlediler. Hız. Ali'nin öne sürdüğü süvarilerle çok şiddetli çarpıştılar. Şiddetli geçen savaşta Hariciler adeta tarumar oldular.³²⁴

Hız. Ali Nehrevan’daki zaferden sonra orduya bir konuşma yaparak Muâviye ve taraftarlarının üzerine gitmeyi teklif etti askerler yoruldukları dinlenmek ve teçhizatlarının bakımlarını yapmak için geri dönmeyi istediler. Hız. Ali Nuhayle’de kamp kurdu fakat askerler oradan evlerine dağıldılar. Hız. Ali ve bir avuç kişi kalmıştı. Bundan dolayı o da Kufe’ye döndü ve Şam’a gitmekten vazgeçti. Kufe’de minbere çıktı ve halkı cihata çağırđı fakat onlar bu çağrıya kulak asmadı. Birkaç gün sonra ileri gelenleri çağırarak sebeplerini dinledi. Kimi bahane sunarken kimi hoşnutsuzluğunu dile getiriyordu. Az bir kısmı onunlaydı. Bunun üzerine ayağa kalkarak “Ey Allah’ın kulları! *‘Size ne oluyor ki, “Allah yolunda seferber olun” denilince yerinize çakılıp kaldınız; yoksa âhiretten vazgeçip de*

³²¹ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 202-203; İbnü’l Esir, *el-Kâmil*, 3/349.

³²² İbn Kuteybe, *el-İmame*, 204-205.

³²³ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 205.

³²⁴ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 206; İbnü’l Esir, *el-Kâmil*, 3/349; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/463;

dünya hayatıyla yetinmeye razı mı oldunuz? Halbuki dünya hayatının sağladığı fayda âhiretinkine göre pek azdır."³²⁵ Âyetini okuyarak onları kapıldıkları rehavetten dolayı ayıplamış ve cihattan kaçtıkları için kınamıştır.³²⁶

Nehrevan'la beraber hariciler artık iktidarla ilişkilerini sonlandırmış olsalar da tarih sahnesinde îtikâdî tartışmalarda hep boy göstereceklerdir. Hz. Ali'nin onları âyetleri referans alarak vazgeçirme çabası ve bu işi kan dökmeden halletme isteği karşılık bulmamış ne yazık ki Müslümanlar arası çekişmeler katlanarak devam etmiştir. Haricîler dinde aşırıya kaçmış ve tekfir edici söylemler ile Hz. Ali'yi suçlamaya devam etmiş hatta zamanla bu tavırları onların gruplarının temel zihin yapısını oluşturmuştur. Hz. Ali'yle önce ahitleşen sonra da ahdini bozan bu grup: "*Ahitleştiğiniz zaman Allah'ın ahdini yerine getirin.*"³²⁷ âyetiyle çelişen tavırları ile dönemi terörize etmeyi başarmışlardır. Harura'da Hz. Ali'yi kınayarak: "Allah'ın sana giydirdiği bir gömleği üzerinden çıkardın. Allah'ın sana verdiği bir ismi üzerinden çıkarıp attın. Sonra gidip Allah'ın dininde hakemlik yapıp hüküm verdin. Oysa hüküm vermek, sadece Allah'a mahsustur."³²⁸ diyerek yine iktidardan ilahi güç dayanaklı "Allah'ın giydirdiği gömlek" olarak bahsettiklerini görüyoruz.

Haricîlerin her seferinde aynı referansı kullanmaları onların katı bir taassupla hareket etmelerinden gelmektedir. "Allah'tan başka hüküm verecek yoktur." Söylemleri "*Hüküm Allah'ındır*"³²⁹ gibi âyetleri sloganlaştırarak kendi amaçlarını destekleyen bir referans olarak kullanmışlardır. Kur'an'ı yüzeysel olarak ele almışlardır. Haricîlerin Kur'an'ı anlamadaki sığılıklarına bir delil olarak Hz. Ali'nin Abdullah B. Abbas'ı onlarla görüşmeye gönderirken yaptığı tavsiyedir. Hz. Ali, İbn Abbas'tan, Haricîlerle tartışırken âyetlere nispetle daha müşahhas ve anlaşılır olan Hz. Peygamber'in fiilî sünnetlerinden delil getirmesini istemiştir. Çünkü Kur'an'daki kelimelerin siyakların göre değişen anlamları vardır. Haricîler ise bunu anlamaktan uzak ve kendi doğrularını dine onaylatma mantığıyla hareket eden kimselerdir.³³⁰ Öte taraftan Haricîlerin isimlerinin anlamını "Kafirlerin arasından çıkarak

³²⁵ et-Tevbe 9/38.

³²⁶ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 207.

³²⁷ en-Nahl 16/91.

³²⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/449-453.

³²⁹ Yûsuf 12/40

³³⁰ Halil İbrahim Bulut, "Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Hâricîlik ve Günümüze Yansımaları", *Usul İslâm Araştırmaları* 11 (2009), 47.

Allah’a ve peygamberine hicret edenler”³³¹ şeklinde kullanarak dini bir arka plana dayandırdıkları görülmektedir.³³²

Dini metinler kendi bütünlüğü ve varlık gayesi dikkate alınmadan, parçacı bir bakış açısıyla ele alındığında; özellikle art niyetli kimselerin elinde şiddet, terör ve karmaşanın bir gerekçesi olarak sunulabilmektedir. Günümüzde farklı coğrafyalarda, farklı isimler altında fakat aynı mantıkla hareket eden grupları görmekteyiz.³³³ Dini referansları lafzi olarak ele alıp söylemlerini ayeti kerimeler üzerinden delillendirmeleri, onların ilahi kaynaklı oldukları düşüncelerinin bir neticesidir. Hatalarının sonuçlarının mesuliyetini bir tövbe ile çözdüklerini zannetmeleri, bu lafızcı zihin yapılarından kaynaklanmaktadır. Tövbe “dinde yerilmiş şeyleri terkedip övgüye lâyık olanlara yönelme”³³⁴ demektir. Hariciler “tövbe” sancağına sığınıp, Hz. Ali’ye açtıkları savaşı kendileri ile çelişen eylemler sergilemektedirler. Kaynaklarda, Allah’ın kafirler üzerine indirdiği ayetleri Müslüman kimseler için kullanmaktan çekinmemeleri, kendi inançlarına dini hüviyet kazandırma çabaları ile tarihteki en büyük fitne hareketlerin ilk nüveleri olarak haricileri görmekteyiz.

3.4.4.3. Hz. Ali'nin Şehit Edilmesi

Hicri 40. Senede bir grup Harici Şebib b. Osman amilliğinde Mekke’ye haccetmeye gittiklerinde burada bir toplantı tertip ettiler. Bu grup ne Muâviye’nin hilafetini tanıyor ne de Hz. Ali’ye biat ediyordu. Aralarında “fesat çıkarıp Allah’ın evinin hürmetini çiğneyen Hz. Ali ve Muâviye öldürülürse ümmetin rahata ereceğini ve insanların kendilerinin bir imam seçebileceği” üzere anlaştılar. Abdurrahman Mülcem el Muradi Hz. Ali’yi, Haccac b. Abdullah es Sarimi Muâviye’yi, Amr b. Bekr de Amr b. As öldürme görevini üstlendi. Bunun üzerine üçü de 17 ramazan 40 yılında suikast düzenlemek üzere akitleştiler.³³⁵

İbn Mülcem akitleştikleri üzere 17 ramazan Cuma sabah namazı çıkışı Hz. Ali’ye kılıçla saldırdı. Saldırırken; “Ey Ali, hüküm ancak Allah'ındır, senin değildir. Arkadaşlarının da değildir.” diyor ve şu âyeti okuyordu: “*İnsanlar arasında, Allah'ın rızasını kazanmak için*

³³¹ en-Nisâ 4/100

³³² Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikâdi İslâm Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011), 123.

³³³ Bulut, “Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Hâricilik ve Günümüze Yansımaları”, 51.

³³⁴ Bekir Topaloğlu, “Tövbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/279-283.

³³⁵ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 220-221; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 3/398.

canını verenler vardır. Allah kullarına karşı şefkatlidir."³³⁶ Saldırıda ağır yaralanan Hz. Ali İbn Mülcem'in yakalanıp yanına getirilmesini istedi. Ona iyilikte bulunduğu halde neden bunu yaptığını sordu. İbn Mülcem "Kılıcımı 40 gün süreyle bile dim ve Allah'tan bu kılıçla insanların en şerlisini öldürmeyi diledim" dedi. Hz. Ali sağ kalırsa cezasını kendinin vereceğini ölürse de onu kendisini öldürdüğü gibi öldürmelerini emrettikten sonra Cumartesiyi o halde geçirip Pazar gecesi vefat etti.³³⁷

Haccac b. Abdullah es Sarimi gelince o Muâviye'yi öldüremedi ancak kalçasından yaraladı. Muâviye hekimlerin yardımıyla bu hafif yaradan kurtuldu. Üçüncü suikastçı ise Amr yerine namaz kıldıran Harice b. Huzefa'yı öldürdü. Hz. Ali vefat edince Şam ehli Muâviye'ye biat etmeye başladı. 5 Şevval 40 yılında İlya'da³³⁸ Muâviye'ye "emirü'l mü'minin" sıfatıyla biat edildi.

Hz. Ali 3 halife boyunca ilimle meşgul olmuş, siyasi ya da askeri herhangi bir görevde bulunmamıştı. Cesareti, ahlakı ve ilmiyle tanınan Hz. Ali, fitnenin yükseldiği dönemde halife olarak başa gelmişti. Hz. Osman döneminin devam eden isyan ateşi, Hz. Ali hilafetinin de isyan ve fitne ile geçmesine sebep olmuştu. Önce Hz. Osman'ı şehit eden isyancılarla yaşanan biat krizi, ardından Hz. Âişe önderliğinde kan talebinde bulunan fakat amaçları farklı siyasi çıkarlar olan taraftarlarla, İslâm tarihinin Müslümanlar arasındaki ilk savaşı Cemel'in gerçekleşmesi ve devamında yönetimi devralmak isteyen Muâviye'nin hilafeti elde etmek için yürüttüğü Hz. Ali karşıtı propaganda neticesinde yapılan Sıffin savaşı. Tüm bu yaşananlardan sahada galip çıkan Hz. Ali bir yandan Hz. Osman'ın katillerinin bulunmasını şart koşan bu yüzden biatı reddeden ve Hz. Âişe'nin çevresinde toplanan isyancı grupla uğraşırken diğer yandan türlü psikolojik söylemlerle halkı kışkırtan ve taraftar toplamaya çalışan Muâviye ile baş etmekteydi. Aynı zamanda kendi ordusu içinde isyan eden ve kendilerine "Harice" adını veren haricilerle iç çekişmeler yaşamaktaydı. Nitekim Muâviye Şam'da hilafetini ilan edince iki başlılık ortaya çıkmıştı. Hz. Ali orduyu toplayıp yeni bir sefer hazırlığında olduğu süreçte Kufe'de harici bir isyancı tarafından zehirli kılıçla şehit edilmesiyle 4. Halifelik dönemi sona ermiş ve İslâm tarihinde yeni bir dönem başlamıştır.

³³⁶ el-Bakara 2/207.

³³⁷ İbn Sa'd, *Et-Tabakâ*, 3/39; İbn Kuteybe, *El-İmame*, 220-221; İbn Kesîr, *El-Bidâye*, 7/513.

³³⁸ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 221.

Hilafeti boyunca Kur'an ve sünnetten ayrılmamış olan Hz. Ali, tedrisinde büyüdüğü Hz. Peygamber'in ahlakıyla hareket etmişti. Büyük bir ilmi birikime sahip olan Hz. Ali bu potansiyelini dönemin karışıklıkları arasında ortaya çıkaramamıştı. Çarpıştığı kişilerin hem din kardeşi hem eski yol arkadaşı olması onu daima düşündürmüştü ve doğru kararlar almak için fevri ve aceleci davranmamıştı. Ümmetin birliği ve salahiyeti için çaba harcayan Hz. Ali yine kendi içlerinden biri tarafından şehit edilmişti. İbn Mülcem'in saldırı sırasında okuduğu Bakara suresine baktığımızda kendi günahını dini referansla destekleyerek kendini haklı gördüğünü ve bundan pişmanlık duymadığını görüyoruz. Hz. Osman'ın son 6 yılı ile başlayan fitne, tarih sahnesinde çokça göreceğimiz böylesi isyancıların kaynakları olmuş ve inandıkları davalarında haklı olduklarını çeşitli dini referanslarla desteklemekten kaçınmamışlardır. Âyetleri kendi bağlamından kopararak birer referans olarak ustaca kullanmak "harici" grupların içlerinden farklı ekollerin çıkmasına da başkanlık etmiştir.

3.5. Hz. Hasan Dönemi

3.5.1. Hz. Hasan'ın Halifeliği ve Muâviye'ye Biat Etme Süreci

Hz. Ali'nin yaralı olarak geçirdiği iki gün içinde, insanlar ondan halife tayini için istekte bulunmuşlar "Seni kaybedersek Hasan'a biat edelim mi?" diye sormuşlardı. Hz. Ali "Bunu size ne nehyederim ne emrederim." diye karşılık vermişti.³³⁹ Hz. Ali'den sonra Ehli beytten olan Hz. Hasan'ın halife olması gerektiğine inanan insanlar ısrarla Hz. Ali'den bir vekalet istemekteydi, o ise "Size Rasûlullah'ın bıraktığı gibi bırakıyorum" diyerek bu duruma herhangi bir dahli olmayacağını açıkça vurgulamaktaydı. Onun vefatından 2 gün sonra insanlar Hz. Hasan'a geldiler. Hz. Hasan onların biatini ancak: "Sözümü dinlemek, bana itaat etmek ve savaştıklarımla savaşmak, barıştıklarımla barışmak üzere biat edeceksiniz." şartıyla kabul ediyordu. Fakat onlar buna yanaşmadılar ve Hz. Hüseyin'e biat etmeye gittiler. Hz. Hüseyin abisi dururken biat almayacağını söyleyince, insanlar Hz. Hasan'a biat etmekten başka çare bulamadılar.³⁴⁰

Hz. Hasan genel biat almadan önce halka şöyle seslendi; "Ey İnsanlar, beni biliyorsunuz, eğer bilmeyen varsa ben, uyarıcı, müjdeleyici ve Allah'a davet edici Muhammed Rasûlullah'ın torunu Hasanım. Ben Ehli- beyttenim. Öyle Ehli- beyt ki Allah

³³⁹ Taberî, *Târîhu'r-ümem ve'l-mulûk*, 5/146.

³⁴⁰ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 334; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/33.

onlardan her türlü kusuru gidermiş onları tertemiz kılmıştır. Yine Kur'an'da '*Kim bir iyilik yaparsa biz onu kat kat arttırırız.*'³⁴¹ âyeti ile ifade olunup kendilerine sevgi beslenmesi Allah tarafından farz kılınan Ehl-i beytenim. Bu âyetteki iyilik Ehl-i beyte yapılan iyiliktir.” Akabinde Ubeydullah b. Abbas kalkarak Hz. Hasan'ın elini tuttu ve insanları biate çağırdı, insanlar da ona biat etti.³⁴²

Hız. Hasan halife olmasının akabinde iki ay boyunca çeşitli icraatlerde bulundu. Bu sırada Muâviye propagandalarına devam etmekteydi. Muâviye'ye bir mektup yazarak kendisine biat edildiğini ondan da biat beklediğini ilettil. Fakat Muâviye yönetimde eşit haklarının olduğunu vurgulayarak biati reddetti ve açıkça halifelige talip olduğunu belirtti. Hatta Hız. Hasan'a biatten vazgeçmesi halinde isteklerini yazacağı altında mührü olan boş bir mektup yolladı. Lakin Hız. Hasan orduyu toplayıp Muâviye üzerine hareket etmeyi tercih etti. Öncü olarak görevlendirdiği komutanlardan Ubeydullah b. Abbas'ın Muâviye'nin tekliflerine kayıtsız kalamayıp saf değiştirmesi Hız. Hasan cephesinde güvensizlik ve psikolojik birtakım sorunlara sebep oldu. Ordusuyla Medain'e ilerlerken yolda ordu içinde bir kargaşa meydana geldi. Askerler Hız. Hasan'ın ve eşyalarını yağmalanıp onu yaraladılar. Bu güvensiz ortamda bir sonuca varamayacağını anlayan Hız. Hasan Muâviye ile anlaşma yoluna gitmeye karar kıldı.³⁴³

İslâm tarihinde ilk ve son defa yaşana bu hadise ile Hız. Hasan Muâviye şartlı olarak hilafeti bırakmıştır. Muâviye'ye sunduğu şartlar şunlardır: **1.** İntikam için Iraklılardan hiç kimse tutuklanmayacaktır. **2.** Milliyetine bakılmaksızın herkes emniyet içinde olacaktır. **3.** İşlenmiş suçların tamamı affedilecektir. **4.** Ahvaz'ın haracı yıllık olarak kendisine ödenecektir. **5.** Kardeşi Hüseyin'e 2 milyon dirhem verilecektir. **6.** Haşimoğullarına da Abdüşemsoğullarına (Ümeyye) gösterilen yakınlık gösterilecek ve aynı ihsanlarda bulunulacaktır.³⁴⁴ İbnü'l-Esîr bu şartlara Hız. Ali'ye sövmemeyi de ilâve etmiştir.³⁴⁵ Hız. Hasan daha sonra Muâviye ile birlikte Kufe'ye hareket etti. Kufe'de minbere çıkıp Allah'a şükrettikten sonra: “Ey insanlar Allah bizim evvelimizle (yani Rasûlullah) sizi hidâyete erıştirdi. Sonuncumuzla da (yani kendisi) kanlarınızı

³⁴¹ Şûra 42/53

³⁴² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/382-385.

³⁴³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/382-383; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 3/412.

³⁴⁴ Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend Dîneverî, *el-Ahbbârü't-Tivâl*, çev. Filiz Akman- H. Z. Aytemur (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 221-222.

³⁴⁵ İbnü'l Esir, *El Kâmil*, 3/413; Şii eserlerinde, anlaşma şartlarına hilâfetin Muâviye'nin ölümü halinde Hasan'a iade edilmesi maddesi de eklidir. bk. Fığlalı, “*Hasan*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/282-285.

dökölmekten korudu. Ben sizin için size karşı adil olması için Muâviye'yi seçtim. O size ganimetleri artıracak ve size feyinizi taksim edecek.” dedikten sonra Muâviye'ye dönerek “Öyle değil mi?” demiş oda “Evet” diye cevap vermiştir. Sonra minberden inmiş ve parmağı ile Muâviye işaret ederek “*Bilmiyorum belki de o sizi denemek ve bir zamana kadar faydalandırmak içindir.*”³⁴⁶ Âyetini okuyarak hutbesini bitirdi.³⁴⁷ Anlaşma yapılan hicri 41. Yıl Amül cemaa (birlik yılı) olarak isimlendirildi.³⁴⁸ Muâviye'nin muhaliflerine hilmle yaklaşması, olayları soğukkanlı karşılaması ve zorunda kalmadıkça kaba kuvvete başvurmaması kimi çevreler tarafından hayretle karşılandı. O ise bir savaşın bundan çok daha fazlasına mal olacağını, paranın iş gördüğü yerde konuşmaya, konuşmanın iş gördüğü yerde kırbaça, kırbacın iş gördüğü yerde kılıca ihtiyaç duymadığını söylerdi.³⁴⁹

Hiz. Ali'nin şehadeti ile beraber yükselen tansiyon ve toplumdaki belirsizliğin artması, halk arasında kargaşaya sebep olmuştu. Kabileler arası çekişmeler, asabiyet artarak sosyal bölünmeleri hızlandırmıştı. Üstelik ortaya çıkan harici grup dini motiflerle farklı itikadi sorunlar üretmekteydi. Sosyal ortamda güvensizlik ve kaos hüküm sürmeye başladığı süreçte halife seçilen Hiz. Hasan, daha biat almadan önce dini referans olarak “Ehl-i beyt” kavramını ileri sürmüştü. Hiz. Peygamber'in aile efradı olarak tarif edeceğimiz “Ehl-i beyt” kavramını vurgulaması, Toplumun Hiz. Peygamber'e olan özlem, sevgi ve saygısından güç alarak halka nüfuz etmek ve yönetimdeki konumunu güçlendirmek içindir. Hiz. Hasan ile yeni bir siyasi kimlik kazanan Ehl-i beyt kavramı ve kapsamı İslâm tarihinde halen tartışma konusudur. Bizim meseleyle olan bağımız Hiz. Hasan'ın bu dini referansı yönetimde güven ve bağlılığı sağlamak amacıyla kullanmasından gelmektedir. Ayrıca kavramı açıklarken âyetleri referans alarak hitabetini güçlendirdiği görölmektedir. Biat alırken halktan isteği itaat sözü aslında, son iki halife ile halk arasında yaşanan emre itaatsizlik halinden bir pay çıkarmasındandır. Onun ne denli doğru bir karar verdiğini ileride yaşanan hadisede açıkça görmekteyiz.

Hiz. Hasan'ın Muâviye ile sulh etmesine bakılacak olursa; Müslümanlar arasında yaşanacak bu savaşta kaybedeceği ve kan döküleceği aleni bir hal almışken onun verdiği bu karar cesurcadır. Onu korkaklıkla suçlayanlara “Ayıplanmak ateşten daha hayırlıdır.”³⁵⁰ Diyerek verdiği kararın arkasında durmuştur. Hiz. Hasan'ın verdiği kararın doğrulunu savunan alimlerse, Rasûlullah'ın Ona'a ithafen

³⁴⁶ el-Enbiya 21/111.

³⁴⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/385-388; İbn Kuteybe, *el-İmame*, 223-224; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 3/415; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/34-35.

³⁴⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/26; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/30.

³⁴⁹ İrfan Aycan, “Muâviye b. Ebû Süfyan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/332-334.

³⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/387.

söylediği “Benim şu oğlum seyyiddir. Umulur ki Allah onunla iki Müslüman grubu barıştıracaktır.”³⁵¹ Hadisini referans almakta ve onun faziletini zikretmektedirler.

Sulh kararı alınmasında elbet Muâviye’nin, Hz. Hasan’ın ordusunun içindeki propagandası ve psikolojik harp hilelerini iyi bilmesinin etkisi büyüktür. Zira Muâviye arabin dâhilerindendir ve kendisi “Dilimle, Ziyâd’ın kılıcıyla kazandığı başarıdan daha fazlasını elde ettim” diyerek aslında kişileri onların anlayacağı dilden ikna ettiğini gururla söylemektedir. O iktidara gelmek için Arabın üç dâhisini yanına çekerek ne kadar zeki olduğunu göstermiştir. Şüphesiz bu kişiler onun hilafeti ele geçirmesinde en büyük etkisi olan kişilerdir. Bunlar, Amr b. el-Âs, Mugîre b. Şu’be ve Ziyad b. Ebîh’tir. Corci Zeydan “Eğer bunlar olmasaydı, Muâviye hilafeti elde etmeye muvaffak olamayacaktı.”³⁵² Demekte çok da haksız değildir. Onun muhaliflerine hilmle yaklaşması, olaylara karşı soğukkanlı tutumu ve zeki hileler ile rakibin bertaraf etmesi başarıya giden yolda ona birer basamak olmuştur. Halifeliği sonrası siyasette kat ettiği başarıları ve takip ettiği politikayı Eyüp Kurt hocamızın değerlendirmesi ile şöyle aktarabiliriz:

*“Bu kadar çalkantılı bir dönemin Birlik Yılı’na dönüştürülmesi, takriben on yıldır durmuş hatta gerilemiş olan fetih hareketlerinin yeniden başlaması, hatta dönemin en büyük rakibi mesabesindeki Bizans’ın başkenti Konstantiniyye’ye fetih girişiminde bulunabilmiş olması vd. büyük başarılarının arkasındaki kahraman Muâviye b. Ebî Süfyan’dır. Gerek bu safhaya kadarki gelişmelerde ve gerekse bundan sonraki yaklaşık yirmi yıllık hilafeti döneminde Muâviye’nin yönetiminde “reel politik” diye nitelendirdiğimiz bir tarzı takip ettiğini görmekteyiz.”*³⁵³

3.6. Muaviye Dönemi

3.6.1. Muâviye’nin Hilafet Konusunda Kullandığı Dini Referanslar

Siyasi düzlemde gerçekleştirdiği, diplomatik ve psikolojik oyunları ile yönetimi Hz. Hasan’dan savaşmadan devralan Muâviye’nin yeni bir sorunu vardı; meşruiyet. Nitekim bu sorunu kimi yerde söz kimi yerde para kimi yerde kılıçla çözüme kavuşturmayı başarmıştı.

³⁵¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/34.

³⁵² Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çev. Zeki Megamiz (İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1970), 3/101.

³⁵³ Eyüp Kurt, “Muâviye b. Ebî Süfyan’ın Yönetim Anlayışı”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/3 (2021), 1528.

Yönetime geliş şeklini meşrû düzleme çekmek isteyen Muâviye taraftarı devlet adamları, onun Râşid halifeler gibi başa geldiğini savunmaktaydı. Râşid halifelerin başa gelmelerinde meşrû unsur istişare ve biattır. Onlar Tahkim’le yapılan istişare sonucunda önce Kudüs’te sonra diğer yerlerde biatların alındığını yani meşrû şartların yerine getirildiğine inanıyorlardı.³⁵⁴ Yönetime gelmeden önce “asabiyet” ile delillendirdikleri söylemlerini, yönetime gelince Râşid halifelerin seçim şekli ile delillendirmeye çalışmalarının sebebi; seçkin sahâbîlerin de desteğini alarak tüm şehirlerde tam itaati sağlama ve yönetime karşı büyük sorun teşkil eden haricilerin isyanları engelleme çabalarındandır. Hariciler söylemleri ile hilafete en çok problem çıkaran grup olma özelliğini tekelinde bulunduruyorlardı. Burada Mehmet Çakırtaş’ın haricilerle ilgili şu görüşünü zikretmek yerinde olacaktır; “*Haricilerin siyasi alana taşıdıkları, devletin yeniden Kur’an ve sünnete döndürülmesi iddialarına karşılık, Emevîler toplum ve yönetim üzerindeki baskıyı kırmak için şeklen de olsa şura ve biat gibi dini motifleri devamlı kullanmak zorunda kalmışlardır.*”³⁵⁵

Dönemde aktif şekilde kullanılan dini referanslardan biri de Hz. Peygamber’in sözleridir. Muâviye yönetimde ısrarcı duruşunun sebebini, Rasûlullah’ın ona söylediği şu sözleri referans göstererek savunmaktadır: ‘Ey Muâviye eğer yönetimin başına geçersen iyilik yap!’, ‘Muâviye eğer yönetimin başına geçersen Allah’a karşı takvalı ol ve adil davran.’³⁵⁶ Muâviye Hz. Peygamber’den aldığı dini referans ile kendi fiiline meşruiyet kazandırmaya çalışmaktadır. Kendi fikirlerine gerçeklik kazandırmak isteye şahıslar, herhangi bir dini referans bulamadıklarında, Hz. Peygamber’e atfettikleri bazı referansları kullanmaktan çekinmemişlerdir. Muaviye’nin halifelik savunmasında kullandığı referanslardan biri de “Kureyşlilik” ilkesi olmuştur. Yönetimde Kureyş özerkliğini savunan Emevîler, ilk olarak halkı Kureyşli yöneticiye şartlandırmışlar, daha sonra Sakife gölgesi altında biat tartışmalarında söylenen “kureyşlilik” lafzını, Hz. Peygamber’in bir hadisi olarak ele almışlar ve bu dini referansla “mülklerini” delillendirmişlerdir.³⁵⁷ Bunun yanı sıra Muaviye karşısında muhalefete edecek, Hz. Ali soyundan birine engel olmak amacıyla da hutbelerde Hz. Ali’ye lanet okutmuşlardır.³⁵⁸ Bu hareket birçok yerde isyan hareketlerinin başlamasına sebep olmuştur. Emevîler “İmamlar kureyştendir” iddiasını temellendirirken, bu dini referanstan kuvvetle, kendi soylarını da Hz. Peygamber’e dayandırmaktadırlar. Bir yandan

³⁵⁴ W. Montgomery Watt, *İslam’da Siyasal Düşüncenin Oluşumu*, çev. Ulvi Murat Kılavuz (İstanbul: Birey Yayınları, 2001), 67-69.

³⁵⁵ Mehmet Çakırtaş, *İslam Tarihinde Şiddet Hareketleri* (Ankara, 2019), 448.

³⁵⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/39-40.

³⁵⁷ Muhammed Abid Cabirî, *Arap Siyasal Aklı*, çev. Vecdi Akyüz (Mana Yayınları, 2018), 298-299.

³⁵⁸ İbnü’l Esir, *el-Kâmil*, 3/478-483.

Kureyşliliğe vurgu yaparken öbür yandan Abdülmenaf ailesini vurgulayarak Hz. Peygamber'in aile ve kabilesinden olduklarını savunurlar.³⁵⁹ Bu hareketleri ile, Hz. Osman'ın kan talebi ile çıktıkları yolun, zamanla geçerliliğini yitirdiğinden dolayı yeni bir dini referansla iktidarın meşruiyetini ortaya koymaya çalıştıkları görülmektedir.

Muâviye ve Emevîlerin meşruiyet yolunda kullandığı bir başka referans da halifelik makamının misyonu olmuştur. Önceki halifelerde “Allah'ın Elçisinin Halifesi” söylemlerinin zamanla, “Allah'ın Halifesi”, “Allah'ın Kılıcı” gibi yönetime ilahi güç atfederek, halifelerin yönetimini perçinlemek ve itaatsizliği asgari düzeye indirmek için kullanılan dini referanslar haline getirdiler. Böylece devletin meşruiyetini destekleyenler, hilafetin onlara Allah tarafından verildiğini, halifeye veya onun aslarına itaatsizlik etmenin Allah'a itaatsizlik etmekle eşdeğer olduğunu tezini ileri sürdüler.³⁶⁰ Özellikle Medine'de devlete karşı oluşan hareketlenmelerde, hilafetin Allah tarafından verildiğini ve halifeye itaatin Allah'a itaat olduğunu referansını kullanarak halka müdahalelerde bulundular. Meşruiyetinin kaynağını ilahileştirmek ve toplumun kayıtsız şartsız itaatini sağlayabilmek için “Halifetullah” ünvanını kullanan Muâviye, kendinden sonra da kurduğu düzenin devam etmesi için, o zaman dek var olmayan bir sistem getirmiş ve İslam tarihinde yeni bir dönem başlatmıştır. “Hilafetin saltanata dönüştürülmesi” olarak tanımlanabilecek bu dönem, onun yakın akrabası ve valisi sıfatıyla Hz. Osman'ın kanını talep etme gerekçesi ile başlattığı ve asabiyet dürtüleri ile kabile hakimiyeti ağır basan bir mücadeleyle, askeri güç ve şiddet kullanarak kazanması sonucunda, ilk dört halifenin yönetime geliş şekillerinden tamamen farklı bir biçimde ortaya çıkmıştır.³⁶¹ Emevîler, ideolojilerini temellendirmek için hükümdarlarına, “Halifetullah”, “Eminullah” ve “el İmamın Mustafa” gibi cebir içerikli ünvanlar da vermişlerdir.³⁶² Abbasilerde geliştirilen bu söylem, yönetimi ilahi güçle temellendirici “zıllullah fi'l-arz”³⁶³ olarak kullanılmaya devam edilmiştir.

3.6.2. Ziyad b. Ebîh'in Basra'daki Hutbesi; “Hutbetu'l-Betrâ”

Muâviye, yönetime geldiği ilk andan itibaren muhalif gruplar tarafından sert bir dille eleştirilmiştir. Şehirlerdeki yükselen sesleri bastırmak ve olası isyanların önüne geçmek için

³⁵⁹ Watt, *İslam'da Siyasal Düşüncenin Oluşumu*, 67-69.

³⁶⁰ Watt, *İslam'da Siyasal Düşüncenin Oluşumu*, 60-61.

³⁶¹ Çakırtaş, *İslam Tarihinde Şiddet Hareketleri*, 42.

³⁶² Cabirî, *Arap Siyasal Aklı*, 359.

³⁶³ Hakkı Dursun Yıldız, “Abbasiler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/31-48.

vali olarak zeki yöneticileri tayin etmesi, onun yönetimde kılıçtan önce sözlü ikna metodunu benimsemesinin ve bu eylemleri mutedil yaklaşımla çözmek istemesinin bir sonucudur. Hatta valilerine, eleştiriler fiziki isyan boyutuna ulaşmadığı müddetçe müdahale edilmemesi emrini vermiştir. Hicri 45. yılda Basra’da gerçekleşen fitne ve isyanın önüne geçebilmek için, hitabı güçlü ve sözü dinlenen bir kişiyi vali olarak tayin etmek üzere Ziyad b. Ebîh’e bir heyet yolladı. Bu teklifi uzun uzadıya düşünen Ziyad bu davete icabet etmeyi uygun buldu. Ziyad siyasetteki yeteneği ve hitabetteki güçlü etkisi ile tanınan bir kişiydi. Nitekim Basra’da yaptığı meşhur hutbesine baktığımızda Emevîlerin temel ideolojilerini dini referanslarla şekillendirdiği görülür. Ziyad b. Ebîh’in hutbesini incelemeden önce Emevîlerin yönetimdeki “kader” ideolojilerini nasıl dini referans olarak kullandıklarını açıklamakta fayda var.

Emevi iktidarının yönetimi meşrû kılma çabalarında kullandıkları diğer bir dini referansta “kader” inancıdır. Lakin “kader” veya “cebîr” meselesinden kendi ideolojilerine dini referanslar getirirken yeni bir problem alanı olan “kelam” sorunun da doğmasına sebep olmuşlardır.³⁶⁴ Emevîlerin “cebîr” ideolojisine baktığımızda, Muâviye Sıffin’e çıkma sebebinin Allah’ın kaza ve kaderi olduğu fikri ile haklılığını kanıtlamaya çalışmış ve askerlerine şu konuşmayı yapmıştır; “Allah’ın kazası(takdiri) sonucu kader bizi yeryüzünün bu parçasına sürükledi. Irak halkı ile aramıza açtı. Biz Allah’tan geleceğe razıyız. Yüce Allah şöyle buyurur: *‘Allah dileseydi savunmazlardı. Ancak Allah dilediğini yapar.’*”³⁶⁵ Ardından Küfe halkına da şu hitapta bulunmuştur; “Kûfe halkı sizinle namaz, zekat ve hac uğruna savaştığını mı sanırsınız. Sizin namaz kıldığınızı, zekât ödediğinizi ve haccettiğinizi biliyorum. Ben sizinle, sizi yola getirmek için savaştım. Allah bunu bana siz istemediğiniz halde verdi.”³⁶⁶ Muaviye’nin konuşmalarında ortaya attığı bu dini referansı, valileri ve ondan sonraki halifeler iyice geliştirmiş ve aktif biçimde söylemlerinde kullanmışlardır.

Ziyad b. Ebîh’in Betrâ’da yaptığı konuşmasında halka şöyle hitap etmektedir: “Ey insanlar! Sizin siyasetçileriniz, sizin koruyucularınız olmuş bulunuyoruz. Sizi Allah’ın bize verdiği otorite ile yöneteceğiz. Sizi Allah’ın bize verdiği fey ile koruyacağız.”³⁶⁷ Emevîlerin geliştirdiği, halifeliğin ilahi irade ile verildiği inancı, Müslümanların bu kadere rıza göstermeleri gerekliliğini doğurmaktadır. Böylece halifeliği kaderi “cebîr” olarak anlayıp,

³⁶⁴ Cabirî, *Arap Siyasal Aklı*, 357.

³⁶⁵ El-Bakara 2/253; İbn el-Hadîd, *Şerhu Nehci’l- Belâgat* (Kahire, ts.), 11/397.

³⁶⁶ İbn el-Hadîd, *Şerhu Nehci’l- Belâgat*, 4/6.

³⁶⁷ İbnü’l Esir, *el-Kâmil*, 3/454-457.

İslam siyasal düşüncesinde yeni bir problem ve bakış açısı dahil etmektedirler. Muaviye ve bütün Emevî halifeleri, bu uğurda savaşmamışlar gibi, hilafeti Allah'ın onlara verdiğini söylemekle yetinmemişler, yaptıkları hukuksuzlukları bile bu tür rivayetlerle açıklama yoluna gitmişlerdir.³⁶⁸

Emevîlerin kullandığı bu dini referanslara karşı çıkan gruplar, yönetiminin karşısında muhalif görüşlerini karşıt dini referanslarla desteklerken, Hariciler ve Hz. Ali taraftarları buna ek olarak mücadelelerini silahlı isyanlar olarak da yürütmüştür. Döneme baktığımızda; dini referansların da birer silah olarak kullanıldığını ve taraflar arası psikolojik harbin, fikir meydanında yapıldığını söylememiz doğru olacaktır.

3.6.3. Muâviye'nin Hz. Peygamberin Minberini Şam'a Nakletme Teşebbüsü

Muâviye, hilafete geçtikten sonra her ne kadar Medinelilerin biatlerini almış olsa da bunun tam bir itaat ile olmadığını farkındaydı. Zira Medineliler baştan beri Muâviye'ye muhalifler ve Hz. Hasan'a verdikleri sözden dolayı bu biate mecbur kaldılar. Muâviye bu güvensiz ortam içinde devleti yönetmesinin riskli olacağını biliyordu. Bundan dolayı devletin başkentini kendisinin de güvende olacağı Şam'a taşıdı. Yönetimdeki meşruiyetini perçinlemek ve gücünü daha da vurgulamak için peygamberimizin minberini ve asasını hicri 50. yılda Şam'a taşıma teşebbüsünde bulundu.³⁶⁹ Fakat Rasûlullah'ın Medine'de bulunan ashabı bunu hoş karşılamadı. Rivâyete göre taşınmasını istediğinde güneş tutulması yaşandığı ve daha fazla muhalif taraftar kazanmak istemediği için bu işten vazgeçmiştir.³⁷⁰

Minbere yüklenen bu siyasi misyonun kaynağına baktığımızda, Hz. Muhammed'e kadar dayandığını görmekteyiz. Zira hicretle beraber inşa edilen mescid, dini temsilinin yanı sıra bir de siyasi fonksiyona sahipti. Medine'de kurulan yeni devletinin kararları burada alınırken, savaşlarla ilgili toplantılar, şuralar burada yapılmakta, gelen elçiler burada ağırlanmaktaydı. Hz. Peygamber'in vefatı akabinde mescid yine aynı fonksiyonunu devam ettirirken minbere yeni bir misyon daha yüklenmiş, o da halifelerin biat alma makamı oluşudur.³⁷¹ İslam tarihi sürecine baktığımızda; Hz. Peygamber ve dört halife dönemindeki

³⁶⁸ Cabirî, *Arap Siyasal Aklı*, 358; Çakırtaş, *İslam Tarihinde Şiddet Hareketleri*, 50.

³⁶⁹ Taberî, *Târîhu'r-r-ümem ve'l-mulûk*, 3/229; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 3/470; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 8/81.

³⁷⁰ Kurt, "Muâviye b. Ebi Süfyan'ın Yönetim Anlayışı", 1528.

³⁷¹ Nebi Bozkurt, "Minber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/101-103.

başlayan uygulamalarla birlikte, minber zaman içerisinde saltanat alametine dönüştüğü görülmektedir.³⁷²

Muâviye çıktığı saltanat yolunda, Hz. Osman'ın katillerini bulma ve kanını talep etme tezini İsrâ suresi 91. âyetle delillendirirken, bu eylemi hukuk düzleminde değil siyaset düzleminde dile getirmesi onun esas amacına işaret etmektedir. Nitekim yola çıktığı amaç bir noktadan sonra Hz. Ali hilafetinin meşruiyeti tartışmasına dönüştürülmüştür.³⁷³ Burada amaç elbette kan talebi üzerinden yönetimi devralma politikasıdır. Sabır, sebat ve kurnazlığıyla yönettiği bu süreçte, Hilafet görevini devraldığında ise aynı meşruiyet sorunu kendisini de meşgul etmiştir. Arap dâhilerinden sayılan ve hiçbir fırsatı kaçırmayan Muâviye bundandır ki minberin siyasi gücünden faydalanarak yönetimini meşru kılmak için onu naklettirmek istedi. Böylece Dört halifeden sonra Muâviye hilafetinde minbere yeni bir fonksiyon daha kazandırıldı. Netice olarak minber adeta bir meşruiyet mührüne dönüştürüldü.

Meşruiyetine dini referans olarak minberi kullanmaya çalışması Muâviye'nin yönetim için her şeyi mübah görme politikasının bir sonucudur. Şu bir gerçektir ki; Muâviye meşru ve gayrimeşru yollara fazlasıyla vakıftır. Bunları kullanarak muhaliflerini bertaraf etmiş, tarihte zeki ve kurnaz yönetici olarak yerini almıştır. Uzlaşma yolunu benimseyen ve bunu yavaşça şiddete eviren Muâviye bu tedrici yolda önce aklı ölçüt kabul etmiştir. Muâviye'nin oluşturduğu bu yeni fonksiyonla beraber Emeviler ve Abbasîlerde de minberin önemi ve misyonu katlanarak devam ettirilmiştir.

3.6.4. Muâviye'nin Yönetimi Veliahtlık Sistemine Dönüştürmesi

Muâviye, mensup olduğu ailenin yönetici geleneğe sahip olması hasebiyle idari bilinç ve bilgi üzere büyütülmüştü. Hz. Ömer ve Hz. Osman döneminde de uzun yıllar Suriye valiliği yapması onu siyasette ehil ve tecrübeli bir kişi haline getirdi. Hz. Osman ve Hz. Ali dönemine baktığımızda Muâviye'yi sorunların müsebbibi konumunda değil çözümleyicisi konumunda görmemiz; bu tecrübe ve bilgiyle hareket etmesinin nihai sonucudur. Kendisi için “Tecrübe olmadan hilm mükemmel olmaz.” demesi aslında onun ne denli bilinçli hareket ettiğini göstermektedir. Bu da onu halk nezdinde karizmatik lider haline getirmiştir. Takip ettiği politika sayesinde hilafeti, savaş meydanında değil masada kazanmış olması

³⁷² Nusret Çam, *İslâm'da Sanat, Sanatta İslâm* (Ankara: Akçağ Basım Yayım, 1999), 154.

³⁷³ Kurt, “Muâviye b. Ebî Süfyan'ın Yönetim Anlayışı”, 1528.

onun diplomatik zekasını ortaya koymaktadır. Başarının en büyük kaynağı; saltana giden süreçte halkı ve dönemi iyi analiz ederek, dini ve siyasi referansları ustaca kullanmasındandır. Bu başarısını, kendinden sonra oğlu Yezîd'e halef bırakma sürecinde de devam ettirdiği görülmektedir.

Muâviye'nin, oğlu Yezîd'i halife olarak tayin etme fikri, Muğire b. Şube'den çıkmıştır. Kufe valiliğindeki uhdesinden dolayı Muâviye'ye hile yaptığını ve onun başına bu işi açtığını söylemektedir. Muğire b. Şu'be'nin çevresine şöyle dediği nakledilir: “Muâviye'nin ayağını çukura sokarak, Muhammed ümmeti içersinde öyle bir nifak çıkardım ki, ebediyyen birleşmeyecekler.”³⁷⁴ Muğire Araplar arasında kurnazlığıyla tanınırdı.³⁷⁵ Muâviye'nin yanından çıktıktan sonra ne yaptığını soranlara: “Muâviye'nin ayağını öyle bir çukura soktum ki, ancak kan dökülmeyle oradan çıkar.” diye övünerek konuştuğu bilinmektedir.³⁷⁶ Wellhausen bunun intikam için olduğu yorumunu yapar.³⁷⁷ Muğire buna benzer bir hareketi Hz. Ali' ye de yaptığı düşünüldüğünde, onun hileyi bir ruhsat olarak kullandığını söylemek hata olmaz.

Muâviye oğlu Yezîd'i kendinden sonra halife tayin ederek hilafeti Ümeyyeoğulları arasında sürdürmeyi hedeflemekteydi. Oysa Yezîd halk arasında; yaptığı ahlaksızlıklar, ava, şaraba ve kumara düşkünlüğü ile bilinmekteydi.³⁷⁸ Muâviye her zamanki politikasını uygulayarak önce meseleyi diliyle çözme yolunu seçti. İlk iş olarak Yezîd'in halk arasındaki imajını düzeltmeyi kendine görev edindi. Bunun için valilerine, hutbe irâd ettikten sonra minberden Yezîd'i öven konuşmalar yapmalarını, hatta kendisine Yezîd'in hilafetini teklif etmeleri söyledi.³⁷⁹ Halk nazarında itibarını daha da arttırmak için hicri 49. yılda İstanbul'u kuşatmak üzere çıkılan seferde ordu komutanı olarak -daha önce hiçbir tecrübesi olmadığı halde- Yezîd'i tayin etti.³⁸⁰ Hicri 50. Yılda onu hac emiri olarak görevlendirdi.³⁸¹ Yezîd'in sevgisini halka kazandırmak için hicri 51. Yılda Hicaz halkına bol miktarda bağışlarda bulunmasını sağladı.³⁸² Tarihçiler Muâviye'nin Yezîd'e biat almak için bu yolları izlediğini

³⁷⁴ Süyûtî, *Tarihu'l-hulefa*, 247.

³⁷⁵ Süyûtî, *Tarihu'l-hulefa*, 245.

³⁷⁶ Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdülemîr Mühennâ (Beyrût: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuât, 2010), 2/128.

³⁷⁷ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, 67.

³⁷⁸ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 250-251.

³⁷⁹ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 227.

³⁸⁰ İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, 3/465.

³⁸¹ Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî Şeybânî, *et-Târîh İlk Kronolojik İslâm Tarihi*, çev. Ömer Sabuncu- Mahmut Sabuncu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), 181; İbnü'l Esir, *El-Kâmil*, 3/492.

³⁸² Ünal Kılıç, “Yezîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/513-514.

savunmaktadır. Zira öncesinde onu başka hiçbir idari iş ve savaşa dahil etmemesi, meselenin Yezîd'in imajını düzeltme faaliyeti kapsamında olduğunu kuvvetlendirmektedir.³⁸³

Muâviye oğlu Yezîd üzerine biat almaya başladığında, kabile liderleri üzerindeki etkisi ve valilerinin itaati sayesinde herhangi bir zorluk yaşamadı. Lakin özellikle Medineli sahâbîler bunu hoş karşılanmadı ve halk arasında sesler yükselmeye başladı. Medine'de Hz. Hüseyin, Abdullah b. Zübeyr gibi önde gelen sahâbîler “hilafeti saltanata çevirme” kararına şiddetle karşı çıktılar. Muâviye oğlu için biat almak üzere konuşma yaptığında ortamı yumuşatmak ve onları ikna etmek için, Yezîd'in Kur'an-ı Kerim okuyuşunu överek konuşmasına başladı.³⁸⁴ Çünkü Medineli ashabın yumuşak karnının Kur'an olduğunu biliyordu ve bu referans ile onları ikna etmeyi denemekten çekinmemişti.

Muâviye, İbn Ömer gibi meseleye katı bir şekilde muhalefet eden Abdullah b. Zübeyr, Hüseyin b. Ali ve Abdurrahman b. Ebû Bekir'in itirazlarını gidermek için kendisinin de içinde bulunduğu bin kişilik orduyla Hicaz'a gitmiş ve yürüttüğü siyasetin meşru olduğunu önceki uygulamalarla temellendirmeye çalışmıştır. Taberi' de geçen rivâyete göre halka yaptığı konuşmada şu konulara değinmiştir:

“Ey insanlar! Rasûlullah'ın sağlığında yerine kimseyi bırakmadığını biliyorum. Hz. Peygamber'den sonra Müslümanlar halîfe olarak Ebû Bekir'i uygun gördüler. Onların biatları Kur'an ve sünnete uygundu. Ebû Bekir vefatından sonra Ömer'i tayin etti. Şüphesiz bu da Kur'an ve sünnete aykırı değildi. Ömer ise vefatından önce yeni halîfeyi seçmeleri için altı kişiyi görevlendirdi. Anlaşıyor ki Ebû Bekir ve Ömer, Rasûlullah'ın yapmadığını yaptılar. Ömer ise Ebû Bekir'in yapmadığı şeyi yapmıştır. Bütün bu farklı uygulamalar, Müslümanların maslahatları için yapılmıştır. Ben de Müslümanlar sıkıntı yaşamassın ve faydalarına olsun diye yerime halîfe olarak Yezîd'i bırakmayı uygun gördüm.”³⁸⁵

Muâviye, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in maslahat gözeterek verdikleri kararın Rasûlullah'ın sünnetine uygun olduğunu, kendisi de Müslümanların yararını düşündüğü için böyle bir karar verdiğini savunuyordu.³⁸⁶ Bu kararının haklı gerekçesi olarak da ilk iki halife gibi amacının Rasûlullah'ın yolunda, Müslümanların yararına bir niyet içerdiğini sunuyordu. Dolaylı yoldan meseleyi tartışmasız Müslümanlar arasında en çok kabul gören halifeler üzerinden yürütüyor ve uygulamaya çalıştığı

³⁸³ Kılıç, “Yezîd”, 43/513-514.

³⁸⁴ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 255.

³⁸⁵ Taberî, *Târîhu'r-ümem ve'l-mulûk*, 5/301-305; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/139-140.

³⁸⁶ Süyûtî, *Târîhu'l-hulefa*, 237.

planda amacı uğruna her türlü referansı kullanmaktan geri durmuyordu. Muâviye, dini referansları kendi çıkarları uğruna bir enstrüman olarak çalıyor, diliyle ikna edemediği kişileri kılıcı ile korkutmayı deniyordu. Nitekim Mekke ve Medine’de Muhalif grubun biat etmemesi üzerine kılıç zoru ve şiddetle biat aldığı bilinmektedir.³⁸⁷ Bundan dolayı tarihçiler tarafından tarih boyunca eleştirilmiştir. Muâviye’nin siyasete ve yönetime getirdiği bu yeni uygulama ile artık hiçbir şey eskisi gibi olmamış, istişare meclisi yerini saltanat rejimine bırakmış ve İslâm tarihinde saltanat rejiminin temelleri atılmıştır.

³⁸⁷ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 257-258; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/139-140.

4. SONUÇ

İnanç değerleri; sosyal hayat düzenini sağlayan, toplumsal kuralları şekillendiren ilkeler olarak insanlık tarihi boyunca inananların yaşantılarında aktif rol oynamıştır. Bu değerler, toplumun inşasında birincil etken olurken, devletlerin ideolojilerini belirlemede de temel yapı taşları olarak kullanılmıştır. İnanan insanlar, dini hayatlarının her alanına nüfuz ettirmiş ve onun yapıcı etkisinden en kapsamlı ve etkili şekilde istifade etmişlerdir. Yüce Allah'ın, Hz. Muhammed aracılığıyla tebliğ ettiği İslam dini, İslam Tarihi ve Medeniyeti'nin temellerini oluşturarak Müslümanların yaşantılarında, tasarruflarını ve tercihlerini belirlemede birer rehber özelliği taşımaktadır.

Hız. Peygamber'in vazifesini ifa ettiği Risâlet dönemi, dini referansların ilk oluşum sahası ve ilk kullanım alanı olarak değerlendirilir. Yaşanan hadiseler üzerine inen ayetler, hakkında ayet bulunmayan noktalarda Hız. Peygamber'in istişare ve tasarrufu neticesinde meydana gelen usuller, İslam tarihinde dini referansların ilk oluşum ve kullanımına kaynaklı eder. Hız. Peygamber'in sorunlara getirdiği çözümler, müşrikler ile ilişkilerde kullandığı metotlar, devletlerarası mübareze, mütareke vd. durumlarda ele aldığı argümanların hepsi dini referans olarak şekillenmiştir. Referansların alanı ve sınırları, ilk dönemde kullanılan şekliyle Hız. Peygamber tarafından açıkça belirlenmiştir. Müslümanlar bir konu hakkında fikir ayrılığına düştüklerinde, Hız. Peygamber'e başvurarak çözüme ulaştıkları için ilk dönemde bu referansları kullanmaya ihtiyaçları olmamıştır. Yapılan istişarelerde, O'nun bilgi ve tecrübeleri neticesinde karara aldıkları için, dini referansları sadece Hız. Peygamber'in sözlerini desteklemek için kullanmışlardır.

Hız. Peygamberin vefatı ile başlayan, Risâlet sonrası dönemde oluşan karışıklıklar ve fikir ayrılıklarında, Müslümanların Kur'an-ı Kerim'in ayetlerine ve peygamberin uygulamalarına ihtiyaçları artmış, bu da onları Hız. Muhammed örneğinden yola çıkarak dini referansları kullanmaları gereken bir ortama dahil etmiştir. Müslüman yöneticiler karşılaştıkları sorunlara ilk defa kendi başlarına çözüm bulmak durumunda kalmışlar, bunu da kurdukları istişare meclislerinde, Kur'an'dan ve Hız. Peygamberin uygulamalarından referanslar alarak yapmışlardır. İslam dinini yaşamadaki hassasiyetleri ve Hız. Peygamber'e olan bağlılıkları, onları dini referansları kullanma noktasında temkinli hale getirmiştir. Peygamberin uygulamalarına şahit olmaları ve ayetlerin mahiyetine haiz olmalarının da

katkısıyla Hz. Peygamberin izinde giderek, Müslümanların oluşan yeni düzene uyum sağlamalarına bu referanslarla yardımcı olmuşlardır.

Hz. Ebû Bekir döneminde; yönetici seçimi, yeni düzenin kurulması, yaşanan irtidatlar ve zekât vermek istemeyen grupların isyanları ile meşgul olmuştur. Tüm bu olaylara müdahale ederken dini referanslardan destek alarak fiillerini delillendirmiş ve sahabeyi ikna etmiştir. Başa geçen halifeler yönetim ve uygulamaları, Hz. Peygamber'den gördükleri üzere yürütmüşler ve bunu siyerdan örneklerle yapmışlardır. İslam tarihinde Hz. Osman'ın son 6 yılı ile başlayan fitne dönemi, hilafete yeni bir boyut kazandırmış, isyan eden gruplar da dini referansları kullanmaya başlamışlardır. Haksız iddialarına dayanak bulmak, inanan insanları çevrelerinde toplayarak yönetimde hak talep etmek için ayetler ve hadislerle destekledikleri fikirlerini halifeye karşı isyan etmek üzere kullandıkları bir dönem başlamıştır.

Ayetlerden referans alarak yaşam biçimini yeniden düzenleyen sahabe, Kur'an-ı Kerim ve sünnetler rehberliğinde bir hayat yaşamış, aldıkları göreve ve sorumluluklarda bunun bilinci ile hareket etmişlerdir. Yaptıkları fetihlerle İslam geniş coğrafyalara yayılırken, bir yandan da halkı sulh ve refah içinde yönetmişlerdir. Hz. Osman'ın uygulamalardaki hataları ve insanların aşırıya varan isyan hareketleri neticesinde fitne dönemi başlamış bu da beraberinde İslam tarihinde problem alanı olarak halen tartışılan bazı hadiselerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu isyanlarda taraftarlar biat ve şura ile başa gelmiş halifeye, dini referansları bağlamından kopararak kullanıp isyan etmişler ve bu isyanlar iki Müslüman kardeş grubun savaşı olarak tarihte kara bir leke olarak kalmıştır. Fitne döneminde ortaya çıkan aşırı gruplar, ilerde itikadî bölünmelere sebep olan söylemlerini dini referanslarla desteklemişlerdir. Başta ekseninde kullanılan dini referanslar, zamanla çıkarları üzerine ilerleyen kişiler tarafından, fikirlerine dayanak olarak kullanılmak üzere bireysel yorumlamalar yapılarak; Hz. Ali'nin deyişiyle “Kendisiyle batıl istenen doğru bir söz” olarak kullanılmıştır. Çalışmamızda ilk dönem referansların kullanım şeklini belirterek sınırını ve alanını ortaya koyduk ki bu sınırın belirlenmesi kendinden sonra gelen dönemlerde referansların ekseninden kaydırılarak kullanılmasına engel olmak ve herhangi bir tahribata uğramamasını sağlamak açısından önemlidir.

Son olarak şunu ifade etmeliyiz ki; ilk dönem hadiselerde dini referanslara yapılan atıfları çalıştığımız bu tezde, ayetlerden ve Hz Muhammed'in söz fiil ve takrirlerinden referans alarak kararlarını destekleyen kişilerin, İslami usûl ve sınırlar çerçevesinde bu

referanslardan istifade ettikleri ortadadır. Yönetimde hak iddia eden, yönetime başkaldıran ve fikirlerine dayanak arayan kişilerin bu referanslara atıflar yaparak fikirlerini dayanak sağlamaları, İslam tarihinde meşru bir hareket olarak kabul edilmemiştir.

5. KAYNAKÇA

- Acar, Cafer. *H. Ebu Bekir'in İlmi Kişiliği*. ed. Ali Aksu. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2019.
- Acar, Cafer. *H. Peygamberin Savaş Stratejisi*. Bursa: Emin Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Acar, Cafer. *İslâm'da Savaş Cahiliye ve Risalet Döneminde 'Savaş' Olgusu*, 2007.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. 12 Cilt. Lübnan: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Akbulut, Ahmet. "Hz. Muhammed Sonrası İlk Siyasi Krizin Teolojik Yansımaları". *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2006).
- Akbulut, Ahmet. *Sahâbe Dönemi İktidar Kavgası*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.
- Algül, Hüseyin. "Fedek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/294-295. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Algül, Hüseyin. "Mescidi Dırar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/272-273. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Arı, M Salih. "Ridde Olayları". *İslam tarihi ve Medeniyeti "Raşid Halifeler Dönemi"*. ed. Adnan Demircan. 2/83. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*. Ensar Yayınları, 2016.
- Apak, Adem. *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Atçeten, İsmail Hakkı. "Raşid Halifeler Döneminde İç Karışıklıklar". *İslam tarihi ve Medeniyeti "Raşid Halifeler Dönemi"*. ed. Adnan Demircan. 2/320. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Aycan, İrfan. "Muaviye b. Ebu Süfyan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/332-334. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Baktır, Mustafa. "İstiska". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/381-383. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Belâzuri, Ahmed b. Yahya. *Fütuhu'l Büldân*. çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Bozkurt, Nebi. "Minber". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/101-103. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi 'u's-sahîh*. 5 Cilt. Beyrut, ts.
- Bulut, Halil İbrahim. “Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Hâricîlik ve Günümüze Yansımaları”. *Usul İslâm Araştırmaları* 11 (2009), 47.
- Bulut, Halil İbrahim. *Dünden Bugüne Siyasi-İtikâdi İslâm Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- Cabirî, Muhammed Abid. *Arap Siyasal Aklı*. çev. Vecdi Akyüz. Mana Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Çağrı, Mustafa. “Asabiyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/453. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çağrı, Mustafa. “Şecaat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/453 İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Çakırtaş, Mehmet. *İslam Tarihinde Şiddet Hareketleri*. Ankara, 1. Basım, 2019.
- Çam, Nusret. *İslâm'da Sanat, Sanatta İslâm*. Ankara: Akçağ Basım Yayım, 1999.
- Demircan, Adnan. *İslâm Tarihi 1*. Ankara: Bilay Yayınları, 2018.
- Demircan, Adnan. “Raşid halifeler Döneminde İç Karışıklıklar”. *İslam tarihi ve Medeniyeti “Raşid Halifeler Dönemi”*. ed. Adnan Demircan. 2/321. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.
- Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend. *el-Aḥbârü't-Tivâl*. çev. Filiz Akman - H. Z. Aytemur. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. *DAİŞ'in Temel Felsefesi ve Dini Referanslar Raporu*. Ankara, 2015.
- Duri, A. Aziz. *İlk Dönem İslâm Tarihi -bir önsöz-*. çev. Hayrettin Yücesoy. İstanbul: Endülüs Yayınları, 1984.
- Erdem, Mehmet. “Salâtü'l-Havf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/21-23. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Erkal, Mehmet. “Ganimet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/351. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Fayda, Mustafa. “Hz. Muhammed'in Necranlı Hıristiyanlarla Görüşmesi ve Mübâhele”. *AÜ*

İlâhiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi 2 (1975), 148.

Fayda, Mustafa. “Mübâhele”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/425. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Fayda, Mustafa. “Yermük Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/485-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Ferâhîdî, Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-‘Ayn*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 2003.

Fığlalı, Ethem R. *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1999.

Fığlalı, Ethem R. “Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler”. *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (1975).

Fığlalı, Ethem R. “Sakîfe Olayı veya Hz. Ebu Bekir’in Halife Seçimi”. *İslam Medeniyeti Dergisi* 5/3 (1982).

Hakyemez, Cemil. “Şii Takiyye İnancının Teşekkülü”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2004), 130.

Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi: (Hayatı ve Faaliyeti)*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: İmaj Yayınevi, 2003.

Harman, Ömer Faruk. “Kâhin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/170-171. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Hatiboğlu, Mehmet Said. *Hilafetin Kureyşliliği -İslamda İlk Siyasi Kavmiyetçilik-*. Ankara: Otto Yayınları, 5. Basım, 2016.

Hayyât, Halîfe b. *et-Târih -İlk Kronolojik İslam Tarihi-*. çev. Ömer Sabuncu- Mahmut Sabuncu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2019.

İbn Ebu Şeybe, Ebû Bekir. *Kitabü'l-megazi*. Çev. Ramazan Önal- Ahmet Şen. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.

İbn el-Hadîd. *Şerhu Nehci'l- Belâgat*. Kahire, ts.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fi Temyîzi's-sahâbe*. çev. Seyfullah Erdoğan. İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2011.

İbn Haldûn. *Mukaddime*. çev. Halil Kendir. 2 Cilt. Ankara: Yeni Şafak Yayınevi, 2004.

İbn Hişam, İbn Ebû Muhammed Abdülmelik. *Siret-i İbn Hişam es-sîretü'n-nebeviyye*. çev. Abdülvehhab Öztürk. 4 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1. Basım, 2016.

- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ. *el-Bidâye ve 'n-nihâye*. çev. Mehmet Keskin. 15 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *el-İmame ve 's-siyase*. çev. Cemalettin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2017.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *el-Maârif*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsil-Arabî, 2. Basım, 1970.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muahmmmed. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru İhyâi Kütübî'l-Arabiyye, 1. Basım, ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensari. *Lisânu'l-'Arab*. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İhyai't- Tûrasi'l-Arabî, 3. Basım, 1999.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*. ed. Adnan Demircan. çev. Abdurrahman Elmalı vd. 11 Cilt. İstanbul: Siyer Yayınları, 2. Basım, 2015.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *Siyer*. ed. Musa Kazım Yılmaz. çev. Hikmet Akdemir. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2019.
- İbnü'l Esir, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el Kâmil fi't-tarih Terfûmesi*. 12 Cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, 1985.
- İnalcık, Halil. "Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgili". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 14/1 (1959).
- Kalkışım, M. Muhsin. "Türkiye'deki İslâmi Cemaatlerin Ahlaki ve Sosyal Problemleri". *Kesit Akademi Dergisi* 7 (2017).
- Kandemir, M. Yaşar. "Haccac b. İlat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/359. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kara, İsmail. "Gazve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/488. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Karadâvi Yusuf. "Fıkıh'uz-zekat". 2 Cilt. Beyrut: 1980
- Keskin, Yusuf Ziya. "Hz. Peygamber'in Savaşlarda Kullandığı Gizli Diller". *İSTEM, İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 4/7 (2006), 78.
- Kılıç, Ünal. "Yezîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/466. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- Köse, Saffet. “Hile”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/28. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kummî, Ebu’l-Hasan Ali b. İbrahim. *Tefsîru’l-Kummî*. Kum: Daru’l-Kitâb, 1. Basım, 1404.
- Kur’an Yolu. Erişim 12 Eylül 202. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/N%C3%BBBr-suresi/2846/55-ayet-tefsiri>
- Kurt, Eyüp. “Muâviye b. Ebî Süfyan’ın Yönetim Anlayışı”. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/3 (2021).
- Minkari, Nasreddin b. Müzâhim. *Vak’atu Sıffin*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Musevi, Seyyid Muhammed. *Peşaver Geceleri*. çev. Fahrettin Altan vd. İstanbul: Kevser Yayınları, 1. Basım, 2004.
- Ömer Çelik Tefsiri. Erişim 20 Temmuz 2021. <https://www.kuranvemeali.com/suara-suresi/227-ayeti-tefsiri>
- Ömer Çelik Tefsiri. Erişim 7 Ağustos 2021. <https://www.kuranvemeali.com/bakara-suresi/249-ayeti-tefsiri>
- Önkal, Ahmet. “Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme”. *İSTEM, İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 2 (2003).
- Öz, Mustafa. “Şia”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/111-114. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Öz, Mustafa. “Takiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/453. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özarslan, Selim. “Takiyye Üzerine Bazı Mülâhazalar”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/6 (2003).
- Özdemir, Serdar. “Seriyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/566. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özel, Ahmet. “Cihâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/527. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özkan, Mustafa. “İlk Dönem İslâm Tarihi Siyasî Çatışmalarının Dışında Kalmaya Çalışanlar Tarafsızlar”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2008).

- Özkan, Mustafa. “Siyasal Sosyal Gelişmeler Karşısında Hz. Aişe’nin Duruşu Üzerine”. *Diyanet İlmi Dergi* 1 (2010).
- Palabıyık, M. Hanefi. *Siyer’in 100’ü*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Sabuncu, Ömer. “Hz. Ebu Bekir’in Üsâme Ordusunu Göndermesi”. ed. Ali Aksu. Sivas, 2019.
- Sübhânî, Ca’fer. *Hz. Ali’ye Neler Yaptılar*. çev. Zeynep Çatar. İstanbul: Evrensel Yayıncılık, 1995.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Tarihu’l-hulefa*. çev. Cemal Mahmut Mustafa. İstanbul: Asalet Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Şeybânî, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî. *et-Târih İlk Kronolojik İslâm Tarihi*. çev. Ömer Sabuncu-Mahmut Sabuncu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2009.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu’r-ümem ve’l-mulûk*. thk. Muhammed Ebu’l Fadl İbrahim. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’t-Turâs, 2. Basım, 1967.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî el-Bağdadi. *Tarih-i Taberi Tercümesi*. 3 Cilt. Konya: Sebat Basımevi, 2. Basım, 1980.
- Tancî, Muhammed b. Tavit. “İslâm’da Hilafet ve Mezheplerin Doğuşu”. *e-Makalat Mezhep Aratırmaları Dergisi* 4/1 (2011).
- Topaloğlu, Bekir. “Tövbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/279-283. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Uludağ, Süleyman. “Âl-i Abâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/306-307. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Ünal, Halit. “Fetih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/466. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Vâkıdî, Muhammed b. Ömer. *Kitâbu’l-megâzî*. çev. Musa K. Yılmaz. 3 Cilt. İstanbul: Harf Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Varol, Bahaüddin. “el-İmâme ve’s-siyâse İsimli Eserin Müellifi İbn Kuteybe midir?” *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 16/2 (2003).
- Watt, W. Montgomery. *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev. Ethem R. Fığlalı. Ankara: Birleşik Yayıncılık, 1. Basım, 1981.

- Watt, W. Montgomery. *İslam'da Siyasal Düşüncenin Oluşumu*. çev. Ulvi Murat Kılavuz. İstanbul: Birey Yayınları, 1. Basım, 2001.
- Wellhausen, Julius. *Arap Devleti ve Sukutu*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1. Basım, 1963.
- Wellhausen, Julius. *İslâmiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyasi Muhalefet Partileri*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: TTK, 1. Basım, 1996.
- Ya'kûbî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. thk. Abdülemîr Mühennâ. 2 Cilt. Beyrût: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuât, 2010.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abbasiler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/31-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yılmaz, Yasin. "Cihad Kavramı ve Hz. Peygamber'in Mekke ile Medine'deki Uygulamaları". *İslâm Hukuku Araştırmaları* 22 (2013).
- Yiğit, İsmail. "Emeviler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/87-104. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yiğit, İsmail. "Sıffin Savaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/107-108. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yücesoy, Hayrettin. "Kadisiye Savaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/136-137. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Zehebi, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 14. Basım, 1986.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *El-Keşşaf 'an Haka'iki Ğavamıdi't-Tenzil ve 'Uyuni'l-ekavil fi Vucühi't-te'vil*. çev. Muhammed Coşkun vd. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Zeydan, Corci. *İslâm Medeniyeti Tarihi*. çev. Zeki Megamiz. 2 Cilt. İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1. Basım, 1970.
- Zühri, Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb. *El Meğazi: İlk Dönem İslâm Tarihinde Savaşlar*. çev. Mehmet Nur Akdoğan. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2020.